DÜŞÜNSEL

ZYGMUNT BAUMAN

Retrotopya

Türkçesi: Ali Karatay

SEL

RETROTOPYA*

ZYGMUNT BAUMAN, 1925 yılında Poznan'da doğan Yahudi asıllı Polonyalı sosyolog ve akademisyen. Sovyet etkisi altındaki Polonya'da Varşova Üniversitesi'nde doktora derecesini alan Bauman kendini adanmış bir komünist olarak gördüğü gençlik dönemini takiben uzun süre bu üniversitede sosyoloji profesörü olarak çalıştı. 1968'de siyasi sebeplerle görevinden ihraç edildikten sonra, önce İsrail'e, daha sonra da Büyük Britanya'ya iltica etti. Burada Leeds Üniversitesi'nde sosyoloji bölümünün başına geçti. Erken dönem çalışmalarında sosyolojik yöntemin yanı sıra Marx ve Simmel'in etkisiyle gündelik hayat sosyolojisi üzerine araştırmalar yapan Bauman, kariyerinin bu aşamasından sonra, Yahudi soykırımının gerekçelerini modernlikte "müphemlik" doğuran alanlarda arayan araştırmalar yaptı; benlik, kimlik ve ötekilik, postmodernlik ve toplumsal eşitsizlik konularındaki çalışmalara imza attı; "akışkan modernite" gibi kavramları literatüre kazandırdı. 2010 yılında Leeds Üniversitesi kendi sosyoloji bölümü bünyesinde Bauman Enstitüsü'nü kurarak kendisini taltif etmiştir. *Retrotopya*, 9 Ocak 2017 tarihinde hayata gözlerini yuman Bauman'ın son çalışmasıdır.

*SEL YAYINCILIK / DÜŞÜNSEL

*SEL YAYINCILIK
Piyerloti Cad. 11/3 Çemberlitaş – İstanbul
Tel. (0212) 516 96 85

http://www.selyayincilik.com
E-mail: halklailiskiler@selyayincilik.com

SATIŞ – DAĞITIM:
Çatalçeşme Sokak, No: 19, Giriş Kat
Cağaloğlu – İstanbul
E-mail: siparis@selyayincilik.com
Tel. (0212) 522 96 72 Faks: (0212) 516 97 26

*SEL YAYINCILIK: 916
DÜŞÜNSEL: 38
ISBN 978-975-570-922-2

RETROTOPYA
Zygmunt Bauman

Türkçesi: Ali Karatay

Özgün Adı:
Retrotopia

© Polity Press, 2017
© Anatolialit Telif Ajansı aracılığıyla Sel Yayıncılık, 2017

Genel Yayın Yönetmeni: İrfan Sancı
Dizi Editörü: Bilge Sancı
Editör: Cihan Özpınar
Yayına hazırlayan: Mısra Gökyıldız
Kapak tasarım ve teknik hazırlık: Gülay Tunç

Birinci Baskı: Nisan, 2018

Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaası
Fatih Sanayi Sitesi, 12/197-203
Topkapı-İstanbul, 567 80 03

Sertifika No: 11931

Zygmunt Bauman

Retrotopya

Türkçesi: Ali Karatay

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ
Nostalji Çağı 9

BİRİNCİ BÖLÜM
Hobbes'a Dönüş mü? 21

İKİNCİ BÖLÜM
Kabileye Dönüş 53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Eşitsizliğe Dönüş 87

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Ana Rahmine Dönüş 119

SONUÇ
Değişim İçin Geleceğe Bakmak 151

Düşünce ve hayat yoldaşım Aleksandra'ya...

Giriş:
Nostalji Çağı

Belki unutmuşsunuzdur diye hatırlatayım: 1940'ların başlarında yazdığı "Tarih Felsefesi Üzerine Tezler"inde, Paul Klee'nin 1920 tarihli *Angelus Novus* (sonradan verilen ismiyle "Tarih Meleği") resminin verdiği mesaj hakkında Walter Benjamin şunları söylemek zorunda hissetmişti:

> Tarih Meleği'nin yüzü geçmişe dönüktür. Bizim bir olaylar zinciri olarak algıladığımız şeyde, Tarih Meleği tek bir felaket görür: enkaz yığıp duran ve yığdığı bu enkazı ayaklarının önüne fırlatan bir felaket. Tarih Meleği kalmak ister; kalıp ölüyü diriltmek, paramparça edilmiş olanı bütünleştirmek ister. Fakat cennetten doğru bir fırtına esmektedir; ve bu fırtına meleği kanatlarından öyle şiddetli bir şekilde yakalar ki, onları artık kapatamaz. Önündeki enkaz yığını gökyüzüne doğru büyürken, fırtına onu karşı konulamaz bir şekilde, sırtını dönmüş olduğu geleceğe doğru iter. Bu fırtına "ilerleme" dediğimiz şeydir.

Benjamin'in resme dair akıl almaz derinlikteki ve gerçekten emsalsiz kavrayışını kayda geçirişinden neredeyse bir yüzyıl sonra, Klee'nin çizimine yakından bakan birisi, Tarih Meleği'ni yine uçuş halindeyken yakalayacaktır. Fakat bakanın dikkatini, belki de en fazla, meleğin yön değiştirirken, tam da bir U dönüşünün ortasında resmedilmiş olması çekecektir: Yüzü geçmişten geleceğe dönmekte, kanatları bu sefer muhayyel, öngörülen ve peşinen korkulan geleceğin cehenneminden –muhtemelen yıkıntıların arasına düşüp kaybedildikten sonra geriye dönük olarak tahayyül edildiği kadarıyla– geçmişin cennetine doğru esen fırtına tarafından geriye doğru itilmektedir; yine de kanatları, tıpkı daha önce olduğu gibi, o kadar güçlü bir fırtınayla baskılanmaktadır "ki melek artık kanatlarını kapatamamaktadır."

Buradan resimde geçmiş ve geleceğin –Benjamin'in ifade ettiği gibi– Klee tarafından 100 yıl önce listelenmiş kendilerine has meziyet ve kusurlarını değiş tokuş etme sürecinde yakalandığı sonucu çıkarılabilir. Artık borçlu tarafındaki şey gelecektir, güvenilmezliği ve yönetilemezliği nedeniyle ilkin kınandıktan sonra boyunduruk altına alınma zamanı gelmiş gibi görünmektedir. Ve alacaklı tarafına yazılma sırası artık geçmişindir – (gerçekten ya da varsayımsal olarak) hâlâ özgür bir seçim alanı olma hasebiyle ve hâlâ itibarını yitirmemiş umuda yapılan yatırımla hak edilmiş bir alacak.

*

Nostalji –Harvard'da Slav Dili Edebiyatı ve Karşılaştırmalı Edebiyat profesörü olan Svetlana Boym'un ifade ettiği gibi–[1] "bir kaybolmuşluk ve yerinden edilmişlik hissi, fakat aynı zamanda kişinin kendi fantezisiyle kurduğu aşk ilişkisidir" (s. xiii). 17. yüzyılda kesin olarak tedavi edilebilir bir hastalık olarak görülürken (mesela İsviçreli doktorlar tedavi için afyon, sülük tedavisi ve bir dağ gezisi önerirlerdi), "21. yüzyılda, önceki yılların bu gelip geçici hastalığı, umarsız bir medeni hale dönüştü. 20. yüzyıl bir fütüristik ütopyayla başladı, nostaljiyle bitti" (s. xiv). Boym günümüzün "küresel nostalji salgını[na], kolektif hafızaya sahip bir komüniteye duyulan duygusal özlem, parçalanmış bir dünyada sürekliliğe duyulan özlem" teşhisini koyar ve bu salgına "hızlandırılmış hayat ritimleri ve tarihsel altüst oluşlar çağında bir savunma mekanizması" olarak bakmayı önerir (agy.). Bu "savunma mekanizması" esas olarak, "günümüzün birçok güçlü ideolojisinin merkezinde yer alan ideal evi yeniden inşa etme vaadine" dayanır ve bizi duygusal bağlanmaya karşı eleştirel yaklaşımı terk etmeye sevk eder ve Boym bizi, "Nostaljinin tehlikesi, gerçek ev ile hayali evi birbirine karıştırma eğiliminde olmasında yatar" diye uyarır (s. xvi). Son olarak, bu tehlikeleri nerede arayıp –büyük ihtimalle de– bulacağımız hususunda bir ipucu sunar: nostaljinin "restoratif" çeşitliliğinde. Bu çeşitlilik "ulusal semboller ve mitlere dönüş, bazen

1 Svetlana Boym, *The Future of Nostalgia*, Basic Books 2001 [Türkçesi: *Nostaljinin Geleceği*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Metis, 2009].

de bir komplo teorisinin yerine yenisini koymak yoluyla tüm dünya çapında modern karşıtı tarihsel mit üretimine girişen ve bütün dünyada görülen milli ve milliyetçi uyanışların" bir karakteristiğidir. (s. 41)

Şu kadarını söyleyeyim ki, nostalji "başka bir yer" ile kurulmuş oldukça geniş bir duygusal ilişki ailesinin bir üyesidir yalnızca. Bu tür bir sevgi ilişkisi (ve dolayısıyla Boym'un günümüz "küresel nostalji salgını"nda tespit ettiği bütün ayartmalar ve tuzaklar), en azından insani seçimlerin *ihtiyari niteliğinin* keşfedildiği –tam olarak tespiti güç– uğraktan beri insanlık durumunun endemik ve ayrılmaz parçaları olmuşlardır; ya da daha kesin olarak söylersek, insan davranışının bir seçim meselesinden başka bir şey olmadığı ve olamayacağının ve (doğal yansıtma mekanizması hariç neredeyse her şey itibarıyla) halihazırdaki dünyanın -geçmiş, bugün ve gelecekteki- sayısız mümkün dünyalardan yalnızca biri olduğunun keşfedilmesinden beri böyledirler. Tarihin bayrak yarışında, "küresel nostalji salgını", yavaş ama yine de durdurulamaz bir şekilde küreselleşen "ilerleme çılgınlığı salgını"ndan bayrağı devralmıştır.

Gelgelelim yarış kesintisiz bir şekilde devam ediyor. Yön değiştirebilir, hatta parkur değiştirebilir, fakat durmaz. Kafka bizi yöneten ve muhtemelen sonsuza kadar da yönetmeye devam edecek olan bu içsel, bastırılamaz ve tatmin edilemez ihtiyacı kelimelere dökmeye çalışmıştı:

> Bir trompet sesi duydum ve uşağıma bunun ne olduğunu sordum. Hiçbir şey bilmiyordu, hiçbir şey duymamıştı. Beni kapıda durdurup sordu: "Efendi nereye gidiyor?" "Bilmiyorum," dedim, "sadece buradan başka bir yere, sadece buradan başka bir yere. Buradan başka bir yere, hepsi bu, gideceğim yere varabilmemin tek yolu bu." "Öyleyse gideceğiniz yeri biliyorsunuz?" diye sordu uşağım. "Evet," diye yanıtladım, "şimdi söyledim ya sana, buradan başka bir yer, gideceğim yer budur."[2]

*

2 Franz Kafka, "The Departure", *The Collected Short Stories of Franz Kafka* içinde, der. Nahum N. Glatzer, Penguin 1988, s. 449 (çev. Tania and James Stern).

Thomas More'un insanlığın bin yıllık cennete dönüş ya da cenneti bu dünyada inşa etme düşüne "Ütopya" adını vermesinden beş yüzyıl sonra, ikili bir yadsımanın oluşturduğu bir Hegelci üçlü daha döngüsünü tamamlamaya yaklaşmış durumda. More'dan beri bir *topos*'a (bilge ve iyicil bir hükümdarın yönetimi altında olan sabit bir yer – bir polis, bir kent, bir egemen devlet) bağlanmış olan insanlığın mutluluğu tasavvurlarının belirli bir *topos*'la bağının kesilip bireyselleştirilmesinden, özelleştirilmesinden ve kişiselleştirilmesinden (salyangoz yuvaları modelini izleyerek insan bireylerinden oluşan "alt kompartımanlara devredilmesinden" [*subsidiarized*]) sonra, şimdi, tam da cesurca ve hemen hemen başarıyla yadsımaya giriştikleri şey tarafından yadsınma sırası bu ikili yadsımaya geldi. More tarzı ütopyanın bu ikili yadsımasından (bu ütopyanın reddini yeniden diriliş takip etmiştir) bugünlerde "retrotopyalar" doğuyor: iki kuşak önceki atası gibi henüz doğmamış ve dolayısıyla var olmayan geleceğe bağlı olmak yerine, kaybolmuş/çalınmış/terk edilmiş fakat tamamen ölmemiş geçmişte kâin vizyonlar:

> İrlandalı şair Oscar Wilde Bolluk Ülkesi'ne varmak için gözümüzü bir kez daha uzak ufuklara dikmemiz ve yelkenleri yeniden açmamız gerektiğini söyler. "İlerleme, ütopyaların hayata geçirilmesidir," diye yazmıştı Wilde. Fakat uzak ufuklar boşluk olarak duruyor. Bolluk Ülkesi sisle örtülmüştür. Fakat tam da bu zengin, güvenli ve sağlıklı varoluşa anlam yükleme tarihsel görevine girişmemiz gereken bir zamanda, bunu yapmak yerine ütopyayı mezara gömdük. Ütopyanın yerini alacak yeni bir düş yok, zira sahip olduğumuzdan daha iyi bir dünyayı tahayyül edemiyoruz. Öyle ki zengin ülkelerdeki insanlar, ülkeden ülkeye yüzde 53'ten (Avusturalya) yüzde 90'a (Fransa) değişen oranlarda, çocukların *daha* yoksul olacağına inanıyor.
> Rutger Bregman 2016 tarihli son kitabı *Utopia for Realists: The Case for a Universal Basic Income, Open Borders, and a 15-hour Workweek*'te [Realistler için Ütopya: Genel Vatandaşlık Geliri, Açık Sınırlar ve 15 Saat Haftalık Çalışma] bunları söylüyor.

"İlerleme" fikrinin ve hayat şartlarını iyileştirme uğraşının özelleşmesi/bireyselleşmesi, iktidarlar tarafından özgürleşme (yani tabiiyet ilişkisi ve disiplinin katı gerekliliklerinden kurtuluş) olarak pazarlan-

dı ve bu iktidarların uyruklarının çoğu tarafından da bu şekilde benimsendi. Ne pahasına bir özgürleşmeydi bu? Sosyal hizmetlerden ve devlet korumasından yoksun kalmak pahasına. Bu tür özgürleşme, sayıları gittikçe artan çok sayıda yurttaş için, zararları da olan bir nimet, hatta ciddi miktarda ve gittikçe de büyüyen oranda bir musibetin karışmasıyla saflığı bozulmuş bir nimet olduğunu yavaş ama istikrarlı bir şekilde kanıtlamıştır. Kısıtlamaların neden olduğu rahatsızlıklar yerini hiç de daha az alçaltıcı, ürkütücü ve can sıkıcı olmayan ve yasal düzenin getirdiği kendine güven durumunu illaki sarsan risklere bıraktı. Mazideki uyumun sağladığı desteğin/düzeltmelerin yokluğundan duyulan korkunun en yakın selefinin yerini daha az kahredici olmayan yetersizlik korkusu aldı. Eski korkular yavaş yavaş unutulmaya yüz tutup yerlerine yenileri derinliğine ve genişliğine büyüdükçe, yükselmenin yerini alçalma, ilerlemenin yerini ise gerileme aldı. En azından oyunun gittikçe artan sayıdaki gönülsüz piyonları yenilgiye mahkûmdu ya da kendilerini öyle hissediyorlardı. Bu durum halkı zihniyetinde ve mantalitesinde bir U dönüşü yapmaya sevk etti: İlerleme yönündeki ortak umutlarını belirsiz ve her zamankinden daha açık bir şekilde güvenilmez bir geleceğe bağlamaktan vazgeçip, belli belirsiz hatırlanan ve istikrar ve güvenilirlik atfedildiği için bir değer biçilen geçmişe yönlendirdiler. Bu U dönüşüyle birlikte, gelecek, umutların ve haklı beklentilerin doğal varoluş alanı olmaktan çıkıp, bir kâbuslar alanına dönüştürülmüştür: işlerini ve ona bağlı olan sosyal statülerini kaybetme korkusunun, evlerine ve evlerinde sahip oldukları her şeye [bankalarca] "el konulması" [*repossessed*] korkusunun, çocuklarının refah ve onun getirdiği saygınlık açısından yokuş aşağı gidişlerini ve binbir emekle öğrenip ustalaştıkları becerilerinin artık ne kadar kalmışsa piyasa değerini yitirmesini çaresizce izleme korkusunun yarattığı bir kâbuslar alanı. Geleceğe uzanan yol, tekinsiz görünen bir çürüme ve yozlaşma yolu gibi görünmeye başlıyor. Acaba geriye, geçmişe uzanan yol geleceklerin her şimdiye dönüştüklerinde sebep oldukları hasarlardan arınma patikasına dönüşme şansını kaçırır mı?

Bu değişikliğin etkisi, bu kitapta ele alacağım gibi, toplumsal hayatın *her seviyesinde*, toplumsal hayattan doğan dünya görüşünde ve

bu dünya görüşünün ima ettiği ve gebe olduğu hayat stratejilerinde görünmekte ve bariz bir şekilde hissedilmektedir. Bu etkinin ulusal bütünleşmeyi ulus-üstü bir seviyeye yükseltme deneyi olarak Avrupa Birliği seviyesinde aldığı biçime dair Javier Solana'nın son teşhisi,[3] nispeten küçük bir düzeltmeyle, tüm diğer seviyelerde gözlemlenebilen geçmişe dönüş eğiliminin bir röntgen görüntüsü olarak işlev görebilir. Farklı seviyeler farklı dilleri devreye sokar, fakat sonuçta bu farklı diller çarpıcı derecede benzer hikâyeleri aktarmakta kullanılır.

Solana'ya göre, "Avrupa Birliği tehlikeli bir nostalji sorunuyla karşı karşıyadır. Bu nostalji yalnızca Avrupa Birliği'nin ulusal egemenliğe sözde tecavüzünden önceki 'eski güzel günlere' bir özlemi ifade etmekle kalmıyor, milliyetçi siyasi partilerin yükselişini de körüklüyor. Avrupalı liderler ise bugünün sorunlarına dünün çözümlerini uygulama çabasına devam ediyorlar." Solana, bu noktaya neden gelindiğini, en son, en şiddetli ve en dikkat çekici kopuşlardan yola çıkarak şöyle açıklıyor:

> 2008 küresel finansal krizinin akabinde, AB'nin göreli zayıf ekonomileri özellikle gençler arasında hızla yükselen bir işsizlikle karşı karşıya kalırken, göreli daha güçlü AB ekonomileri ise sıkıntıdaki ülkelere finansal destek vererek "dayanışma göstermek" baskısı altında kaldılar. Fakat güçlü ekonomilerin sunduğu finansal kurtarma paketleri bu paketlerin muhatabı olan ülkelerin ekonomik olarak toparlanmasını engelleyen kemer sıkma taleplerini de içeriyordu. Bu ülkelerdeki az sayıda insan bundan memnun kalırken, çoğu Avrupa'nın bütünleşmesini suçladı.

Solana bunları yalnızca bizi bir konuda uyarmak için söyler: Bu suçlamayı yüzeysel bir şekilde ele almak vahim bir hatadır ve bu hata bugünkü çıkmazın aşılmasında aranıp bulunabilecek yegâne yoldan bizi uzaklaştırma tehlikesi yaratmaktadır:

3 Javier Solana, "Europe's Dangerous Nostalgia", 25 Nisan 2016, erişim: <https://www.project-syndicate .org/commentary/nationalism- leaves-europeans-at-risk-by-javier-solana-2016-04?barrier= accessreg>

Birçok Avrupalının hissettiği ekonomik ıstırap şüphesiz gerçek olsa da, milliyetçilerin onun kaynağına ilişkin teşhisi yanlıştır. Gerçek şu ki, AB bu *krizi ele alma biçiminden* dolayı eleştirilebilirse de, 2008'den bu yana ekonomik çekişmeyi tetikleyen küresel ekonomik dengesizliklerden dolayı suçlanamaz. Bu dengesizlikler çok daha kapsamlı bir fenomeni yansıtıyor: küreselleşme. Bazıları gözleri açan küreselleşme deneyimlerini himayeci ekonomik siyasete ve sağlam ulusal sınırların olduğu sözde dingin günlere dönüş için bir bahane olarak kullanıyor. Diğer bazıları ise, özlemle, gerçekte asla var olmamış bir ulus-devlet çağrısı yaparak, Avrupa'nın daha ileri düzeyde bütünleşmesini reddetmenin bir gerekçesi olarak ulusal egemenliğe sarılıyor. Her iki grup da Avrupa projesinin temellerini sorguluyor. Fakat hafızaları onları yanıltırken, özlemleri yanlış yönlendiriyor.

*

"Retrotopya" adını verdiğim şey bahsi geçen ikinci yadsıma aşamasından, yani belirli bir toprak parçasında egemen *topos*'a sabitlenmesi anlamında Thomas More'un mirasını paylaşan ütopyanın yadsınmasının yadsınması aşamasından türetilmiştir: buradaki egemen *topos* kabul edilebilir miktarda bir istikrarı ve dolayısıyla tatmin edici derecede bir özgüveni sağlayacağı ve bir umut teminat altına alacağı düşünülen sağlam bir zemini ifade eder. Bununla birlikte bu ikinci yadsıma en yakın öncelinin (yani bir önceki yadsımanın) sağladığı katkıları/düzeltmeleri onaylama, massetme ve kapsamasıyla More'un mirasından ayrılır. Bu katkı ve düzeltmeler, adlı adınca, "nihai mükemmellik" fikri ile nihai'nin yokluğu varsayımı ve bu varsayımın teşvik ettiği düzenin endemik dinamizminin yer değiştirmesidir. Bu değişim nihai mükemmellik düşüncesinin *a priori* gayrimeşru ve olanaksız kıldığı sonsuz sayıdaki daha ileri değişimlerin olabilirliğine (keza arzu edilirliğine) cevaz verir. Retrotopya, ütopya ruhuna sadık kalarak, özendiricisini *güvenlik* ve *özgürlüğü* nihayet bağdaştırma umudundan türetir. İlk vizyonun ve onun ilk yadsımasının denemediği ya da deneyip de ulaşamadığı büyük hedef de bu ikisinin bağdaştırılmasıydı.

Bu kitapta şu kısa şemayı takip etme niyetindeyim: Modern ütopyanın More'dan bu yana 500 yıllık tarihinin en göze çarpan dönemeçlerini ortaya koyarken, ütopya tarihinin bu nevzuhur "retrotopya" evresinde ortaya çıkan en dikkate değer "geleceğe dönüş" eğilimlerinden bazılarını açıklığa kavuşturmaya, betimlemeye ve kayda geçirmeye çalışacağım. Bu eğilimler arasında, kabile modeli komünitenin eski saygınlığına kavuşturulması ve yeniden gündeme getirilmesi, kültürel olmayan ve kültürden bağışık faktörlerce önceden belirlenmiş bir ilkel/saf benlik konseptine dönüş ve, bütün bunları da kapsayacak şekilde, günümüzde kabul gören (hem sosyal bilimde hem de kamuoyu görüşünde hâkim) "medeni düzenin" temel, genellikle tartışmaya kapalı ve *sine qua non* [olmazsa olmaz] karakteristikleri olduğu görüşünü terk etme eğilimleri incelememde özel bir yer tutacak.

Kuşkusuz bu üç kalkış/kopuş noktası eski yaşam biçimine doğrudan bir dönüşe işaret etmez; zira Ernst Gellner'in gayet ikna edici bir şekilde açıkladığı gibi, bu tamamen imkânsız bir şey için çabalamak olurdu. Bunlar (Derrida'nın kavramsal ayrımını kullanırsak) *status quo ante*'nin [önceki durumun] bir *tekrar*ından [*reiteration*] ziyade *yinelenme*si [*iteration*] yönündeki bilinçli girişimlerdir.* İkinci yadsımadan önce var olan ya da var olduğu tahayyül edilen söz konusu önceki durum [*status quo ante*] imgesi seçici unutmayla içiçe geçmiş bir seçici hatmetme sürecinde şu ana dek zaten önemli ölçüde yeni bir döngüye girmiş ve değişikliklere uğramıştır. Gelgelelim, Retrotopya'nın yol haritasını çıkarırken ana yönelme/referans noktaları olarak işlev gören şey başarıyla sınandığına ve haksız bir şekilde terk edildiğine ya da düşüncesizce aşınmasına izin verildiğine inanılan geçmişin bu hakiki ya da varsayımsal veçheleridir.

Geçmişle bu retrotopyacı aşk ilişkisini doğru bir perspektife yerleştirmek için konulması gereken bir şerh de sıralamaya ilişkindir.

* Derrida'nın kavramlaştırmasına göre "tekrarlamada [*reiteration*] bir şey sürekli tekrar edilir ve hep aynı şey tekrarlanır. *Iteration* (yineleme) da tekrar eder ancak *difference* (öteki) ile yapılan bir tekrardır; aynının basit bir tekrarı değil, ancak her zaman potansiyel, yeni bir şey üreten tekrardır." (Adem Yıldırım, "Différance'ın Serüveni", *Felsefe Dünyası*, 2012/1, sayı: 55, s. 264.) (ç.n.)

Boym nostalji salgınları "genellikle devrimleri takip eder" dedikten sonra bilgece ekler: 1789 Fransız Devrimi örneğinde "yalnızca *ancien régime** devrimi üretmemiştir, bir bakıma devrim de eski rejimi üretmiş, ona bir şekil, bir kapalılık hissi ve yaldızlı bir aura vermiştir"; hakeza Sovyetler Birliği'nin son on yıllarına, "bugün Rusya'da yaygınca benimsenmiş olan, istikrarın, gücün ve 'normalliğin' altın çağı imajını" veren şey komünizmin çöküşüydü.[4] Bir başka ifadeyle, nostaljik düşler kurduğumuzda "döndüğümüz" şey kural olarak "olduğu haliyle", Leopold von Ranke'nin tarihçilere açığa çıkarmalarını ve yansıtmalarını önerdiği ve tarihçiler arasında bir ittifakla benimsenmekten çok uzak kalsa da birçok tarihçinin ciddiyetle ve sebatla açığa çıkarıp yansıtmaya çalıştığı "wie es ist eigentlich gewesen" ("gerçekten yaşanmış haliyle") geçmiş değildir. E. H. Carr büyük etki yaratan *Tarih Nedir*[5] kitabında bunu şöyle koyar:

> Tarihçi ister istemez seçicidir. Tarihçilerin, tarihi olguların nesnel ve bağımsız olarak bir çekirdek öze sahip olduğu yönündeki inancı, mantık dışı fakat kökünün kazınması son derece güç bir yanılgıdır... Denir ki gerçekler konuşur. Hiç kuşkusuz bu doğru değildir. Gerçekler ancak tarihçi onları çağırdığında konuşur: Hangi gerçeklerin hangi bağlamda konuşacağına karar veren odur.[6]

Carr bu sözleriyle hakikati, bütün hakikati ve yalnızca hakikati bulma ve nakletme arzusuna sahip olduklarını varsaydığı profesyonel tarihçi meslektaşlarına sesleniyordu. Ne var ki, 1961 yılında *Tarih Nedir?*'in ilk kopyaları kitap raflarındaki yerini aldığında, politik (aslında partizan) amaçlarla gerçekler arasında keyfiyeten yapılan bir seçme ve/veya atma/dışlama işleminin kod adı olan "bellek siyasetinin" yaygın kullanıldığı, hatta sıradanlaştığı, bugün olduğu gibi bir kamusal sır değildi henüz. Bunun için en büyük teşekkürü George

* Eski rejim. (ç.n.)

4 Boym, *agy*, s. xvi.

5 E. H. Carr, *What is History?*, ilk baskısı: Cambridge University Press 1961 [Türkçesi: *Tarih Nedir?*, çev. Gizem Gürtürk, İstanbul: İletişim, 19. baskı, 2015].

6 Bkz. http://howitreallywas.typepad.com/how_it_really_was/2005/10/wie_es_eigentli_1.html.

Orwell'ın alarm verici, kan dondurucu "Hakikat Bakanlığı" açımlamasına borçluyuz: hızla değişen devlet politikalarını yakalayabilmek için tarihsel kayıtları sürekli "güncelleyen" (yeniden yazan) bakanlık. Tarihsel hakikatin profesyonel arayıcıları hangi yolu izlemeyi seçmiş ve yaptıkları seçime bağlı kalmak için ne kadar çabalamış olurlarsa olsunlar, onların bulguları ve sesleri kamuoyunun erişebildiği yegâne bulgu ve sesler değildir. Aynı şekilde bu tarihçilerin sesleri rakip sesler arasında en duyulur sesler olmayabileceği gibi, en geniş dinleyici kitlesine erişeceklerinin garantisi de yoktur. Oysa becerikli rakipleri ile ilkesiz denetçiler ve yöneticiler yanlış olana karşı kendi doğru anlatılarını ortaya koyarken, başlıca kriterleri olarak pragmatik yararlılığı işin aslının üstüne koyar.

Dünya çapında ağın [*world wide web*] ve internetin ortaya çıkışının Hakikat Bakanlıklarının düşüşünün işaretini verdiğine kanaat getirmek için güçlü nedenlerimiz var (ne var ki, bu hiçbir şekilde "tarihsel bellek siyaseti"nin son demlerini yaşadığı anlamına gelmiyor. Bilakis, internet bir yandan tarihsel bellek siyasetinin araçlarını hiç olmadığı kadar geniş kesimler için erişilebilir kılarak, bir yandan da yine bu siyasetin etkilerini –daha uzun ömürlü yapmasa da– potansiyel olarak daha şiddetli ve önemli sonuçlara gebe kılarak onun hayata geçirilişinin imkânlarını genişletmiştir). Gelgelelim Hakikat Bakanlıklarının (yani neyin hakikat olduğu üzerine hüküm veren güçlerin oluşturduğu karşı konulamaz tekelin) ölümü "işin aslı"nın profesyonel arayıcıları ve seslendiricileri tarafından iletilen mesajlar için halk bilincine giden yolu düzlememiştir; bilakis bu yolu daha karışık, daha virajlı, daha güvenilmez ve engebeli yapmıştır.

*

Belirli bir toprak parçasında egemen olan devletin, bir zamanlar ikisini de haiz olduğu iktidar (yani bir şeyleri yaptırtma gücü) ile siyaset (yani ile neyin yapılması gerektiğine karar verme kapasitesi) arasındaki uçurumun genişlemesinden sonra, insani ihtiyaçlarla, düşlerle ve ihtiraslarla daha uyumlu bir toplumun tasarlanması ve inşa edilmesi yoluyla insani mutluluğa ulaşma şeklindeki orijinal fi-

kir böyle bir görevin muazzamlığıyla yüzleşmeye ve bu görevin dehşetli karmaşıklığına meydan okumaya uygun addedilen bir aktörün yokluğu nedeniyle gittikçe şüpheli görünmeye başlanmıştır. Peter Drucker, muhtemelen kısmen Margaret Thatcher'ın TINA (There Is No Alternative – Başka Bir Alternatif Yok) şiarından da esinlenerek, bunu açıkça ifade eder:[7] Bireyi kesin olarak toplumsal tekâmüle bağlayan bir toplum artık olası değildir ve toplumdan gelecek bir kurtuluşu beklemenin hiçbir anlamı yoktur. Ve Ulrich Beck'in en anlaşılır ve özlü şekilde açıkladığı gibi, bu yaklaşımın bir sonucu olarak, toplumsal ölçekte üretilen sorunlara, kişisel zekâsını, kişisel yeteneklerini ve kişisel kaynaklarını kullanarak bireysel çözümler bulmak ya da kurgulamak ve bu çözümleri hayata geçirmek artık teker teker insan bireylerine kalmıştı. Artık hedef daha iyi bir *toplum* değildi, zira toplumu daha iyi yapmak, neresinden bakılırsa bakılsın, umutsuz bir çaba haline gelmişti. Hedef özünde ve kesin olarak iflah olmaz bir nitelik taşıyan toplum içinde kişinin kendi bireysel *konumunu* ilerletmesiydi artık. Toplumsal reform yolunda harcanan kolektif çabaların ortaklaşa paylaşılan mükâfatlarının yerini, rekabetin bireysel olarak temellük edilmiş ganimetleri almıştı.

*

İzleyen bölümlerdeki niyetim, retrotopyacı duyarlılıkların ve pratiklerin ortaya çıkışıyla bağlantılı en muhteşem ve aynı zamanda belki de en ufuk açıcı kopuşların bir ilk envanterini çıkarmaktır.

7 Peter Drucker, *The New Realities*, Butterworth-Heinemann Ltd. 1989 [Türkçesi: *Yeni Gerçekler*, çev. Birtane Karanakçı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2000].

BİRİNCİ BÖLÜM

Hobbes'a Dönüş mü?

Önerme başlıkta sorulan şeyin zamanımızın bir alameti olduğudur. Son zamanlarda sayıları hızla artan ve bazıları teşhis kılığına sokulmuş tahminleri dikkatle inceleyen birisinin, en son ve istatistik olarak en yaygın manşetlerden kestirim yöntemiyle sonuçlar çıkararak her halükârda ulaşabileceği bir alamettir bu. Yakın zamanlara kadar, Hobbes'un Leviathan'ının, insanın fıtri zalimliğini baskılama şeklindeki kabul edilmiş misyonunu hakkıyla yerine getirdiğine, böylece, aksi takdirde "iğrenç, hayvanca ve kısa" olacak insanın toplumsal hayatını yaşanabilir kıldığına inanılıyordu. Fakat artık bu misyonunu düzgünce yerine getirdiğine ya da bu misyonu hakkıyla yerine getirme kapasitesine gerçekten sahip olduğuna olan inanç gittikçe azalıyor. İnsana özgü saldırganlık, geçtik yok edilmeyi, hafifletilmiş bile değil, sık sık şiddet eğilimi şeklinde ortaya çıkıyor: fazlasıyla canlı ve geliyorum der demez, hatta onu bile demeden tekmelemeye her daim hazır.

Modern devlet tarafından dizayn, idare ve takip edilmesi öngörülen "uygarlaşma süreci" gittikçe daha fazla Norbert Elias'ın (bilinçli olarak ya da istemeden) gösterdiği gibi görünmeye başlıyor: insani *kapasitelerde*, *istidatlarda* ve *dürtülerde* değil, insani *tutum ve davranışlarda* bir reform. Uygarlaşma süreci boyunca insani şiddet edimleri insan doğasından değil ama *göz önünden* kaçırıldı. Zira bu edimler "dış kaynak" olarak profesyonellere (deyim yerindeyse siparişle iş yapan şiddet terzilerine) "ihale edilmiş" ya da küçük, "pis" insanlara (yabani saldırganlığın utanç verici günahları üzerlerine yıkılan tabiri caizse günah keçileri olarak kölelere, esaret altındaki yarı kölelere ya da uşaklara)

devredilmek suretiyle "taşeronlaştırılmıştır" [*subsidiarized*]. Yüzyıllar önce Hindistan'da kast sistemi tarafından başarıyla gerçekleştirilmiş olandan temelde farklı olmayan bir süreçtir bu. Kast sisteminde örneğin hayvan kesimi, çöpçülük, hayvan kalıntılarının ve insani atıkların ortadan kaldırılması gibi murdar, alçaltıcı ve kirletici sayılan işler "dokunulmazlara", yani kast sistemine dahil bile olmayan "Panchama" adı verilen bir kasta havale edilmişti – dönüş hakkı bulunmaksızın toplumun dışına ("altına" diye okuyun) ya da daha doğru bir ifadeyle bir toplumsal boşluğa konumlandırılmış bu kast, makbul toplum, yani Hindistan toplumunun ana gövdesini oluşturduğu varsayılan dört parçalı Varna tarafından genel olarak uyulan bağlayıcı ahlak ve davranış kurallarına tabi olmayan bir beşinci kastı oluşturuyordu. Dört kasttan oluşan Hindistan toplumunun bu beşinci kastı kendisinin oldukça yakın tarihli reenkarnasyonuna, yani sınıf sisteminin ve dolayısıyla sınıflara bölünmüş toplumun dışında kalan bir sınıf olarak "sınıf-altı"na [*underclass*] çok benziyordu. "Uygarlaşma süreci"nin "uygarlaştırıcı" işlevi kent meydanlarında halka açık infazların, teşhir amaçlı boyunduruğa vurma cezalarının ve asarak idamların son bulmasından ve ayrıca kan damlayan hayvan gövdelerinin parçalanması işinin bunların tüketildiği yemek odalarından, o odada yemek yiyenlerin ya kırk yılda bir uğradığı ya da hiç uğramadığı mutfaklara taşınmasından, ya da bu son bağlamda eşanlı olarak insanın hayvanlar üstündeki tabii hâkimiyetini ve uydurma ahlaki üstünlüğünü yıllık tilki avı ritüellerinde kutlamaktan ibaretti. Ervin Goffman bu uygarlaşan işler listesine "uygar ilgisizlik"i de ekleyecektir. Kaldırımda, paylaşılan bir araçta ya da bir dişçi bekleme odasında karşılaşılan yabancıdan gözlerini kaçırma sanatı olarak "uygar ilgisizlik" birbirine yabancı aktörler arasındaki bir etkileşim, kontrolden kaçan çirkin dürtülere ve dolayısıyla bir kafeste kilit altında ve gözlerden uzakta tutulması gereken "içimizdeki hayvanın" utanç verici bir şekilde ifşasına neden olmasın diye bağlantı kurmaktan kaçınma niyetine işaret eder.

Hobbes'un insanın içinde olduğunu öngördüğü hayvan, bu ve benzeri manevra ve tedbirlerin yardımıyla, davranışların modern reformu sürecinden evcilleştirilmemiş ve bozulmamış bir biçimde, bütün saflığı, gücü, hamlığı, kabalığı, yabaniliği ve hoyratlığıyla çıktı.

Uygarlaşma süreci, saldırganlığın sergilenmesinin savaş meydanlarından futbol sahalarına taşınması örneğinde olduğu gibi, bu hayvanı cilalamayı ve/veya "dış kaynaklardan edinmeyi" becerse de, bırakalım insanın içinden söküp atmayı, ıslah etmeyi bile başaramamıştır. Geleneksel nezaketin bastırmak ve zapt etmekten ziyade gizlemeye çalıştığı bu itici, meşum ve kanlı hayvan fena halde ince nezaket cilasını silip atmak için hazırda beklemektedir.

Timothy Snyder dehşet verici ve yıkıcı Holokost deneyimi (bilhassa da "ahlaki içgüdü" ve "insani iyiliğe" çok az kişi sahip olup bunları sergileyebilirken, kötülüğün çok fazla insan tarafından işlendiği olgusu) üzerinde yeniden düşünürken şöyle der:

> Gelecekteki bir felakette kurtarma görevlileri olduğumuzu hayal edelim. Eğer devletler çökmüş, yerel kurumlar yozlaşmış ve ekonomik teşvikler cinayete yönlendirilmiş durumdaysa çok azımız iyi bir pratik sergilerdi. 1930'ların ve 1940'ların Avrupalılarından etik bakımdan daha üstün ya da bu bağlamda Hitler'in büyük başarıyla yaygınlaştırıp fiiliyata geçirdiği türden düşüncelere karşı daha dirençli olduğumuzu düşünmek için çok az nedenimiz var.[1]

Kendimizi rahatlatarak (çoktan elle tutulur bir hal almış sonuçları itibarıyla değilse bile, en azından niyeti itibarıyla) büyük toplumsal mühendislik başarısı saydığımız şey, yani Mr. Hyde'ı Dr. Jekyll'ın içinden temelli olarak söküp atma girişimi, gittikçe daha fazla gerçeklik ile onun sunumu arasında bir yer değiştirme amacıyla tasarlanmış, Dorian Gray tarzı bir başka estetik operasyon gibi görünmekte ve hissettirmektedir. Estetik amaçlı müdahaleler gerçek hayata uygulandığında düzenli yinelemeler gerektirme eğilimindedir; zira bu türden her bir müdahalenin etkisinin kural olarak kısa ömürlü olması beklenir. Şiddete karşı soğukkanlılık/nezaket/mesafe koyma amaçlı nihai, kesin ve kesinlikle muzaffer bir savaşı hedeflemek yerine, kendimizi son derece uzun bir "proaktif" karşı-eylemler dizisine hazırlamamız gerektiğini fark etmeye başlıyoruz. Nasıl tanımlanmış olursa olsunlar, kanun ve düzene hizmet eden "iyi şiddet" ile kanun ve düzenin hali-

1 Timothy Snyder, *Black Earth: The Holocaust as History and Warning*, The Bodley Head 2015, s. 320.

hazırdaki icrasını baltalama, akamete uğratma ve aciz düşürme amaçlı yürütülen "kötü şiddet" (aynı zamanda "iyi şiddet" kuvvetlerini düşmanının araçlarını ve stratejisini benimsemeye zorlayan sinsi ayartıcılığından dolayı da "kötü") arasında sürekli ve asla sonu gelmeyecek bir yıpratma savaşı tasavvuruna razı oluyoruz gibi görünüyor. En harika ve ne yazık ki en ulaşılmazı da olan ütopyalar arasından bir şiddetsiz dünya ütopyası çıkarıp yeniden gündemleştirmek zorundayız.

Peki, şiddet olgusunu değerlendirme biçimimizde daha az radikal ve daha az sonuç verici olmamasına rağmen pek de öngörülmeyen değişimi nasıl izah edeceğiz? Bu değişim Randolph Hearst'ün dikkat çekici haber için verdiği ve gerçekten de bir şekilde onları gözümüze sokan formülü ("haber kahve gibi sunulmalıdır: taze ve sıcak") uygulayan, her an her yerde hazır ve nazır bıkmaz usanmaz medyanın evlerimize kadar getirip gözümüze soktuğu şiddet eylemlerindeki ani patlama nedeniyle gerçekleşmiş olabilir. Peki bu açıkça görülür ve elle tutulur şiddet patlaması bir zamanlar aşılmaz surlar gibi tahayyül edilen sınırların hayli gözenekli ve geçişken hale getirilmesinin, süregelen küreselleşme süreçleri tarafından kabartılıp güçlendirilmiş dalgaların çarpmasıyla harabeye dönmesinin bir sonucu olarak görülebilir mi?

Acaba bu düşünsel değişim, zor araçlarını ve uygulamasını tekellerine almak için geçmişte besledikleri hırsı açıkça ifade ederek değilse de fiilen terk eden devletlerin pratiğinde yaşanan değişimin bir yan sonucu olarak açıklanabilir mi? Ya da düzenin korunmasına hizmet eden meşru zor ile düzeni bozan ya da sarsan gayrimeşru zor arasına bir sınır çizme hakkı (ki kesin ve net bir şekilde belirlenmiş hayli seçkin aktörlerin bir imtiyazı olduğuna inanılıyordu), Alfred North Whitehead'in ifadesiyle "esasta çekişmeli" meselelerin durdurulamaz bir şekilde uzayan listesine dahil oldu ve artık sonsuza kadar orada kalacağına inanılıyor belki de. Snyder'ın ortaya koyduğu kavramsal çerçeveden bir kesit alarak söylersek: Çağdaş devletler, halihazırda, Weber'in zor araçları tekeline sahip ideal devlet tipi ile Snyder'ın "başarısız" (ya da düşük veya devrik) devlet ya da, pratikte aynı anlama gelmek üzere, "devletsiz bölge" arasında çizilen bir eksen üzerinde konumlandılar.

*

Meşru ile gayrimeşru, izinli ile yasaklı, yasal ile yasadışı, müsamaha gösterilen ile gösterilmeyen zor arasına sınır çizme (ya da ihtiyaç duyulduğunda keyfe göre yeniden çizme) hakkı iktidar mücadelesinin ana konusudur. Ne de olsa böyle bir hakka sahip olmak iktidarın, bu hakkı kullanma ve bu kullanımı diğerleri için bağlayıcı kılma kabiliyeti ise tahakkümün tanımlayıcı niteliğidir. Bu hakkı tesis etmek ve kullanmak, *Leviathan*'dan beri, siyasetin alanında bir faaliyet, *siyasi* yapıyı temsil eden *hükümetin* bir ayrıcalığı ve başaracağı bir görev olarak görülmüştür. Günümüze yaklaştıkça yoğun bir şekilde tartışılan bu görüş Max Weber tarafından (ve onun politik devleti zor araçlarıyla, dolayısıyla denilebilir ki bunların kullanımı üzerindeki tekeliyle tanımlama kararıyla) yeniden teyit edilmiş ve sosyal-siyasal bilimlerde neredeyse bir yasa statüsü kazanmıştır. Buna karşın Leo Strauss'un,[2] insanlık durumuna tarihselci yaklaşımın kaidelerini tartışırken, akıcı-modern çağımızın oluşturduğu eşik üzerine bizi büyük bir sezgiyle uyardığı gibi:

> Önceki süreçlerde edinilmiş bütün bilgilerin anlamını radikal bir şekilde değiştiren şaşırtıcı ve beklenmedik bakış açısı değişiklikleri hep olmuştur, daima da olacaktır. Hiçbir bütünsel görüş, bilhassa da insani hayata dair olanlar, nihai ve genelgeçer olduğunu iddia edemez. Ne kadar nihaiymiş gibi görünürse görünsün bütün doktrinler başka bir doktrin tarafından er ya da geç aşılır. (s. 21)
> Bütün insani düşünce kadere, yani düşüncenin hükmedemeyeceği ve mekanizmalarını öngöremeyeceği bir şeye bağlıdır. (s. 27)
> Düşüncenin kadere olan temel bağımlılığının daha önce değil de bugün fark edilmesinin nedeni de kaderdir. (s. 28)

Bu noktada Strauss'un bu muhakemesine temel hazırlayan, daha önce seslendirilmiş iki güvenilir ve ufuk açıcı vizyon/uyarı akla geliyor: kanatlarını yalnızca alacakaranlık bastırdığında açan Hegel'in Minerva Baykuşu ile Marx'ın -kendi seçtikleri şartlarda olmasa da- insan yapımı tarih anlayışı. Bu üç uyarı/tavsiye de kendi vesayeti al-

2 Leo Strauss, *Natural Right and History*, University of Chicago Press 1965 (1950) [Türkçesi: *Doğal Hak ve Tarih*, çev. Murat Erşen, İstanbul: Say, 2011].

tında bulunanların güvenliğinin garantörü, insanın fıtri (içgüdüsel ve dürtüsel) saldırganlığına ve dolayısıyla diğerlerinin kontrol edilemez şiddetine karşı tebaasının yegâne etkili korunma ve savunma şansı olarak Hobbes'un devlet vizyonunun kapsamlı bir revizyonunu savunur. Hatta bu üç görüş, dolaylı bile olsa, günümüzde hâkim olan –şiddete karşı– savunmasızlık ve güvensizlik ortamının başlıca faktörleri/sebepleri/uygulayıcıları arasında, bir zamanlar insani güvenliğin garantisi ve şiddete karşı yegâne sigorta olarak tanımlanan devletin de sayılabileceğini öne sürer.

Günümüzün en önemli, en keskin, en dobra kültürel/sosyal eleştirmenlerinden birisi olan, *Monthly Review* tarafından basılmış *America's Addiction to Terrorism*'in [Amerika'nın Terörizm Bağımlılığı] yazarı Henry Giroux bu düşünceyi şu noktaya kadar götürür:

> Sisteme gömülü olan ve gezegeni, her tür kamusal iyilik anlayışını ve demokrasiyi yıkıma uğratan bir tür sistemik şiddet söz konusudur. Bu sistemik şiddet kendisini artık ideolojiyle değil, cezalandırıcı bir devletin yükselişiyle kontrol ediyor. Bu devlette finansal elite ve onun ülke üzerindeki kontrolüne bir tehdit oluşturduğu gerekçesiyle her şey gittikçe artan şekilde kriminalize ediliyor... Neoliberalizm hayatlarımıza şiddet, siyasetimize ise korku zerk ediyor.[3]

Giroux'nun sözlerine şunu ekleyebilirim: Tam tersi de doğrudur; neoliberalizm ayrıca siyasete şiddet, hayatlarımıza korku zerk ediyor. "Hayatlarımıza" derken, baştanbaşa bilgi otobanlarıyla donatılmış bir dünyada diğer insanların korkunç kaderlerinden izole olmanın imkânsızlığını vurgulamak istiyorum. Yengeç dönencesi ile oğlak dönencesi arasındaki şeytani kuşakta bulunan başarısız devletlerin yıkıntıları arasında yaşayıp korku ve şiddete kesmiş bedenleri ve ruhları olan insanlar gelip evlerimizde bitiverirler. Görmezden gelinmeleri olanaksız, sürekli tekrar eden ve sıklığı hızla artan sinyaller olarak, bu insanların hiç olmadıkları kadar evlerimize yakın, fazlasıyla görünür, münasebetsiz, dırdırcı, dehşetli derecede rahatsız edici varlığı kaderlerimizin ortaklaşmasından ve gittikçe benzeşmesinden

3 Bkz. https://thisishell.com/interviews/882-henry-giroux.

duyulan dehşet verici şüpheyi bilinçaltımızda boğma/askıya alma/bastırma şeklindeki savunmacı eğilimimize meydan okur ve karşı koyar. Bu nedenle bahsettiğim korku ve şiddet zerk edilmiş hayatlar aynı zamanda her Allah'ın günü aramızda "kanun ve düzen" alanını el üstünde tutup keyfini sürenlere de işaret eder. Fakat bu insanlar ani aydınlanma anlarında, kuşkularının ve önsezilerinin sürüldükleri bilinçaltının derinliklerinden geri dönmesini engelleyemezler.

Özetlersek: Kaderin beklenmedik cilvelerinin yaşandığı uzun bir yoldan sonra, Leviathan iflas etmiş olarak görülmeye başlanmıştır; zira güvenlik arayanların bir zamanlar olduğunu varsaydıkları (bazen hakiki olduğu hissedilen, ama çok daha sık olarak da farz edilen) güçlerine –Hobbes'un tavsiyesine uyup– yatırdığı güven kredisine faiz ödeyemiyor. Gittikçe sıklaşan vesilelerle, meşru ve gayrimeşru şiddet arasına gerçekten güvenilir, zorunlu, bağlayıcı, çiğnenemez ve geçilemez bir sınır çizme kapasitesine sahip olmadığını gösteriyor.

BICC'den (Uluslararası Bonn Dönüşüm Merkezi [askeri amaçlardan sivil amaçlara]) Max M. Mutschler Mart 2016 tarihli ön raporunda şöyle söylüyordu:

> Batılı devletler gerçekleştirdikleri askeri müdahalelerde kendi kara güçlerini kullanmaktan gittikçe daha fazla imtina ediyor. Bunun yerine, tamamı modern iletişim teknolojileriyle birbirine bağlanmış, kara saldırılarında kullanılan hava araçlarının, insansız hava araçlarının (İHA'lar), hassas güdümlü mühimmatın ve hava ve uzay tabanlı algılayıcıların dahil olduğu sofistike bir askeri teknolojiler ağı sayesinde mümkün hale gelen hassas vuruşlara bel bağlıyorlar.[4]

Mutschler savaş yöntemlerindeki bu çığır açıcı kopuşların izini halen güçlenerek devam eden iktidarın topraktan [*territory*] bağımsızlaşması sürecine kadar sürer: "Rahatça hareket etmek ve gerekirse birilerinin sorumluluğunu üzerinden atmak için erişilemez olmak günümüzde iktidarın temel niteliğidir."

4 Max M. Mutschler, "On the Road to Liquid Warfare?", BICC Çalışma Belgesi, 2016.

> Akışkan savaşım dediğim şeyde, modern devletler bölge kontrolünün ve yönetiminin getirdiği yüklerden ve sorumluluklardan kaçınıyor; çünkü ellerinin altında daha ucuz maliyetli kontrol araçlarının olduğuna inanıyorlar. Modern askeri teknoloji, onlara, herhangi bir anlamlı karşı saldırıya maruz kalmaksızın, ne zaman ve nerede saldırıp düşmanı yüksek bir hassasiyetle vuracaklarına karar verme olanağını veriyor. Hareketlilik ve hızın salt [niceliksel] büyüklüğe ağır bastığı gerilla savaşının temel ilkelerine oldukça benzer şekilde, vur-kaç taktiklerine dayanıyorlar.

İktidarın topraktan azade olması daha tamamlanmış olmaktan çok uzak olan küreselleşme sürecinin, Hobbes'un tanımladığı şekliyle, Leviathan'ın ayakta kalan tek işlevine ve en önemlisi de varsayılan kadir-i mutlaklığına (ve dolayısıyla yaşayabilirliğine) bugüne kadar vurduğu en ağır darbedir. Modern devletlerin model olarak belirleyip benzemeye çalıştığı Hobbes'un Leviathan'ı sıkı sıkıya toprağa sabitlenmiş, ağır, hantal ve atıl bir yapı olarak tahayyül edilmişti. O özünde "devinim-karşıtı" bir mekanizmaydı: "vur-kaç" taktiğini tasavvur edilemez kılmak üzere tesis edilmişti. Geçirgen, kolayca geçilebilen karasal sınırlara sahip bir Leviathan kavramsal açıdan kulak tırmalayıcı bir çelişkiden başka bir şey olamaz. Bununla birlikte sınırların gözenekli ve geçirgen oluşu, yerel ve arızi bir sapmanın ötesinde, siyasetin yerelliğinin devam ettiği koşullarda ilerleyen iktidarın küreselleşmesi sürecinin ürettiği yeni dünya düzen(sizliğ)inin neredeyse bir normu haline gelmiştir. Bu düzen(sizliğ)i yaşayabilir, sürdürülebilir ve yeniden-üretilebilir kılan şey savaşın ve ona hizmet eden teknolojinin "akışkanlaşması"dır [*liquidization*]. Hâlâ Leviathan tarzı modern devletin temeli olan ve olabildiğince tekelci ve profesyonel bir *métier* [meslek] niteliği taşıyan siyaset, Leviathan'ın azgınlığı ve dikbaşlılığıyla ünlü güçlere gıcırdaması ve onları ısırabilmesi için yaratılmış dişlerini sökmüştür. Buna karşın, bunların yerini alsın diye takılan takma dişler son derece narin ve kolayca kırılabilir olduklarını kanıtlamıştır.

Sonuç olarak, Leviathan, meşru ve gayrimeşru şiddeti birbirinden ayıran sınırı çizme noktasında, farz olunan, aslında geniş ölçüde ona

bahşedilen tekelini en azından resmi olarak kaybetmiştir. Leviathan'ın süregelen bir durum olarak hâlâ işaretlemeye devam ettiği ve güçlendirmeye teşebbüs ettiği (ya da ediyormuş gibi yaptığı) sınırlar, hem teoride hem de pratikte, sürekli olarak itirazlara maruz kalıyor. Daha kötüsü, Leviathan, kaybettiği bu tekeli yeniden elde etmeyi en merkezi görevi ve başlıca varlık nedeni haline getirdikten sonra, kendisini (hâlâ) kalan bütün görevlerini ya tümüyle terk etmeye ya da bu amaca tabi kılmaya itilmiş/zorlanmış/mecbur bırakılmış ama aynı zamanda istekli olarak buldu. Leviathan bu noktada iki farklı yok izledi: Ya kendisine miras kalmış ve hevesle de benimsediği bu görevlerin icrasından ve icranın sonuçlarına dair sorumluluklarından elini eteğini çekti ya da bu görevleri kendi müdahalelerine karşı özerklik bahşedilmiş güçlere ihale ederek ve devrederek gerçekleştirdiği "taşeronlaştırma" (*outsourcing*) dalaveresine başvurdu. Bütün bu kopuşların bir sonucu olarak, devlet, bütün pratik niyet ve amaçlarını kapsar şekilde, güvenliğin savunucusu ve koruyucusu olma rolünü, güvensizliği, belirsizliği ve emniyetsizliği sürekli bir insani durum mertebesine yükseltmede elbirliği yapan pek çok ve çeşitli failden birisi (belki en etkilisi ama sonuçta birisi) olma rolüyle değiştirmiştir.

Bu failler, çoğu hatta muhtemelen tümü aynı kökten türemiş olsalar da, gerçekten çok sayıda ve türlü türlüdür. Söz konusu kök insanlık durumunun tam bir küreselleşmesidir. Bu küreselleşme artık kontrolden çıkmıştır ve toprağa dayalı olarak ya da lafzen egemen bir devletle (ki, Benjamin Barber'ın bize hatırlattığı gibi, tarihsel olarak, toprakları dışındaki güçlere karşı özerkliği, otarşiyi ve *bağımsızlığı* destekleyecek ve şimdilerde hemen tümüyle olanaksız olarak değerlendirilen toprak üzerindeki sınırları dahilinde güvenliği sağlama görevini yerine getirecek şekilde biçimlenmiştir) karşı karşıya kaldığında, tam olgunlaşmamış her denetleme girişimini ya daha filizlenme aşamasında ezmekte ya da basitçe takmamaktır. Kontrol edilemez ve büyük olasılıkla tersine çevrilemez nitelikteki *karşılıklı bağımlılık* koşulları dünya çapında devam ederken, bütün bu misyonları alnının akıyla yerine getiren bir devletin tasavvur edilemezliği kaçınılmaz bir sonuçtur.

Gezegeni yaygın biçimde erişilip kolayca edinilebilen ve saklanabilen ölümcül silahlarla doldurup taşıranlardan başlayarak, sözü edilen faillerden bazılarını tespit edip kısaca betimlemeye çalışacağım.

*

2003 yılında Uluslararası Af Örgütü, Küçük Silahlara Karşı Uluslararası Eylem Ağı (IANSA) ve Oxfam'ın* birlikte yürüttüğü "Silahları Kontrol Edin" kampanyası kapsamında yapılan değerlendirmede küresel silah ticaretinin o günkü durumu şöyle özetlenmişti:[5]

> Silah kontrollerinin olmayışı bazılarına başkalarının ıstıraplarından kâr sağlama olanağı sağlıyor. Uluslararası ilgi kitle imha silahlarının kontrolü ihtiyacına odaklanırken, konvansiyonel silahların ticareti hukuki ve ahlaki bir boşlukta devam ediyor. Gittikçe daha fazla ülke küçük silahların üretimine başlarken, bu ülkelerin çok azı bunların kullanımını düzenleme kapasitesine ve iradesine sahip. BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri (ABD, İngiltere, Fransa, Rusya ve Çin) dünya silah ticaretini domine ediyor. Ulusal silah kontrolü programlarının çoğu yasal boşluklarla dolu ya da hemen hiç uygulanmıyor. Bu programların esas zayıflığı silah komisyonculuğu, lisanslı silah üretimi ve silahların "nihai kullanımı" üzerinde yapılan kontrollerin gevşekliğidir. Ateşli silah sahipliği, silahların idaresi ve yetkili silah kullanıcılarının yetkilerini istismar etmeleri noktalarındaki kontrollerin zayıflığı yüzünden silahlar yanlış ellere geçiyor.

Aradan on yıl ve büyük bir ekonomik çöküş geçtikten sonra, 2 Mart 2013'te *The Guardian* şu haberi verdi: "Ekonomik darboğaza rağmen, dünyanın en büyük silah şirketlerinin silah ve askeri hizmet satışları, her zaman olduğu gibi, 2010 yılı boyunca da artarak 400

* Küresel yoksulluğun hafifletilmesine odaklanmış, İngiltere merkezli uluslararası yardım kurumları konfederasyonu. (ç.n.)

5 *The Arms Bazaar: Shattered Lives* içinde, Control Arms Campaign, Ekim 2003, 4. Bölüm, s. 54. Akt. www.globalissues.org/article/74/the-arms-trade-is-big-business#Asworldtradeglobalizessodoesthetradeinarms.

milyar doları (250 milyar avroyu) aştı."[6] Ve iki yıl sonra Uluslararası Af Örgütü, 2015 itibarıyla dünya çapında tahminen 875 milyon küçük ve hafif silahın dolaşımda bulunduğunu ve yılda 700 bin ile 900 bin arasında küçük silah üretildiğini bildirdi.[7]

Eserlerinin olağanüstü gerçekçiliğinden dolayı haklı olarak büyük hayranlık duyulan ve övülen büyük oyun yazarı Anton Chekhov'un kendi alametifarikası ve dünya çapındaki ününün kaynağı olan gerçekçiliğin zirvesine varma başarısını yinelemek için sıkı şekilde çabalayıp, düşlerini nasıl gerçekleştireceklerini öğrenmekte istekli, umut vaat eden oyun yazarlarına verdiği tavsiyeyi hatırlayalım: Bir oyunun birinci perdesinde duvarda asılı bir tüfek varsa, o tüfek üçüncü perdede mutlaka ateşlenmek zorundadır.

Her yıl üretilen 1 milyona yakın küçük silahın, bırakalım çoğunu, anlamlı bir kısmının bile yılda bir kez ateşlenmeyeceğini ummak büyük saflık olur. Pragmatizmin en yüksek rasyonellik olduğu bir dünyada yaşıyoruz: bir "yapabilirim, *bu nedenle* yapmalıyım ve yapacağım" dünyası. Max Weber'in "araçsal rasyonalite" fikrinin tepetaklak çevrildiği bir dünya: araçsal rasyonalite artık amaçlar doğrultusunda en etkili araçları aramak yerine, münasip uygulamaları arayan (ve genellikle de bulan) araçlara dayanıyor. Bu tür bir pragmatizm tüketicilerden müteşekkil dünyamızdan beklenebilecek yegâne pragmatizmdir ve zaten -muhtemelen- bu dünyanın ayrılmaz bir parçası haline de gelmiştir: ürünlerin, zaten varolan bir talebe cevap vermek yerine, bir talep yaratıp büyütmekle, çok sık olarak da hakikaten *ab nihilo* [yoktan] icat etmekle yükümlü olduğu, kendilerinden bunun beklendiği bir dünya.

Paylaştığımız günümüz şartlarının bu yönünü gözümde canlandırmaya çalıştığımda, (hem antropolojik hem de tarihsel düzlemlerde) sıkı bir kültür araştırmacısı olan Estonyalı Yuri Lotman'ın -biraz farklı bir bağlamda da olsa- bulup kullandığı bir metaforu çok uygun ve kullanışlı buluyorum: mayın tarlası. Mayın tarlaları hakkında kesin

6 https://www.theguardian.com/news/datablog/2012/mar/02/arms-sales-top-100-producers.

7 *Small Arms Survey*; bkz. https://www.amnesty.org/en/latest/news/2015/08/killer-facts-the-scale-of-the-global-arms-trade.

olarak bildiğimiz şey patlayıcılarla doldurulmuş olmalarıyken, makul bir tahmin yürütme ise bize er ya da geç patlamaların olması gerektiğini söyler; fakat bir sonraki patlamanın ne zaman, nerede olacağına dair hiçbir fikrimiz yoktur. Yakın tehlike olarak patlamalara dair farkındalığın, bu patlamaların gerçekleşeceği yeri ve zamanı öngörme noktasındaki acziyetimizle birleşerek yarattığı bu ürkütücü durumdan tek çıkış yolu arazileri mayınlamaktan vazgeçmektir: kendi içinde sağlam bir fikir, fakat günümüz koşullarında ne yazık ki boş bir hayal.

Günümüz dünyasının askeri-endüstriyel komplekslerinin bilhassa da siyasi kontrolden ileri düzeyde azade oldukları bugünkü koşullarda elde ettikleri olağanüstü kârlardan vazgeçmeyecekleri, buna karşın halihazırdaki hükümetlerin gelişen silah endüstrisinin ayartmasına (istihdam istatistiklerini daha da düşmekten kurtarma) direnemeyecekleri ve dünyamızın suçlularının az sayıdaki hükümetin her şeye rağmen ve bütün olumsuz koşullara direnme cesareti göstererek silah ve patlayıcı ihracatına ve ithalatına kısıtlamalar koymasından ders çıkarma şansını kaçırmayacakları düşünüldüğünde, gerçekten de boş bir hayaldir bu. "Küçük silah" sahiplerinin, özellikle de bunların omurgasız gurularının ve/veya siparişçilerinin karşı koymayı azap verici derecede güç bulacakları bir diğer ayartıcıyı daha analım: dünya basınının, bütün dünyada, dünyanın her bir köşesinde, hayatı sürekli bir risk ve tehlike altına sokmak suretiyle, küçüğün de küçüğü kasabalarda bile meydana gelen silah ateşleme olaylarının etkisini ve yankılarını şişirerek, bunları küresel çapta görünür, duyulur ve "gerçek zamanlı" kılarak ve hiçbir ekstra masraf yapmaksızın, bu olayları küresel çaptaki dehşet verici ve şok edici olaylar döngüsünde yeniden tedavüle sokarak gerçekleştirdiği ayartma. Mayın tarlalarının temizlenmesini boş bir hayale dönüştüren faktörler listesini tamamlayalım: Meseleye dair sözünü ettiğimiz tüm olguların en kestirme sonucu, bütün dünyadaki (tabii en başta da ABD'deki) seçmenlerin, dünyanın elde edilmesi ve kullanması kolay silahlarla dolup taşırılmasının yarattığı hasarın en iyi tedavisinin, daha fazla silah ve onlara erişimin daha da kolaylaştırılması olduğuna gittikçe daha fazla ikna olmasıdır.

*

Öyleyse bir kez daha reyting heveslisi ve dolayısıyla hizmete hazır medya tarafından büyük ölçüde işi kolaylaştırılan "taklit(çi)" fenomeniyle karşı karşıyayız demektir. İmitasyon modanın açtığı yoldan ilerler ve karşı konulmaz cazibesini, modanın da yaptığı gibi, uzlaştırılamaz olanı uzlaştırma ve böylece bambaşka amaçlara yönelik olduğu açık olan, (fazlasıyla) insani iki arzuyu eşanlı olarak tatmin etme vaadinden türetir: sosyallik tutkusu ile bireysellik tutkusu; ait olma arzusu ile ayrı durma arzusu. Bu tür bir ereksel ikilik ve bu ikiliğin davranışlar üzerindeki etkisinin sonucu olarak ortaya çıkan diyalektik çelişkiler Georg Simmel tarafından tespit ve uzun uzadıya analiz edildi.[8] Buna karşın modanın doğasında her daim bulunan yineleme ve yenilik arasındaki diyalektik çelişkilerin gün ışığına çıkarılması ise daha geriye, Gabriel Tarde'a[9] tarihlenebilir. Tarde yinelemeyi insani öznelerin riskli bir seçimle karşı karşıya kaldıkları her defasında tetiklenen en az riskli tercih arayışıyla, yeniliği ise benliğin ayırt edilme ve özerklik için duyduğu ilki kadar güçlü arzuyla açıklamıştır.

Ne var ki Tarde ve Simmel'in zamanından bu yana, *imitasyon*un mekanizmasında, uygulandığı sahalarda ve oynadığı rolde çok şey değişti. Yeni "taklit" konsepti, insani varoluş tarzının başka bakımlardan değişmez bir nitelik taşıyan bu yol arkadaşında gerçekleşen söz konusu son değişiklikleri yakalamayı amaçlıyor. Bu değişikliklerin kökleri, Elihu Katz ve arkadaşları tarafından kaleme alınan *Echoes of Gabriel Tarde: What We Know Better or Different 100 Years Later* kitabında etraflıca analiz edildiği gibi, iletişim alanında çok yakın zamanlarda gerçekleşen devrimdedir.[10] Kuşkusuz bu değişiklikler bütünüyle yenilik değildir; niteliksel değişimlerden ziyade, bilgi kaynağı ile bireysel görüşler ve bu görüşleri izleyen tutum ve davranışlar arasındaki dairesel harekette gerçekleşen niceliksel değişimlerdir. Bununla birlikte internetin ortaya çıkışının tetiklediği niceliksel

8 Bkz. Georg Simmel, "Fashion", *American Journal of Sociology*, 62, Mayıs 1957, erişim: http://sites.middlebury.edu/individualandthesociety/files/2010/09/Simmel.fashion.pdf.

9 Bkz. Gabriel Tarde, *Law of Imitation*, H. Holt and Co. 1903, çev. Elsie Clew Parsons (Fransızca orijinali 1890'da basıldı).

10 Elihu Katz vd., *Echoes of Gabriel Tarde: What We Know Better or Different 100 Years Later*, USC Annenberg Press 2014.

değişikliklerin büyüklük ve ağırlık itibarıyla yeni bir nitelik boyutuna vardığı kabul ve itiraf edilmelidir. Bunlar, sıkça dillendirilen "fark yaratmayan farklılık farklılık değildir" özdeyişine uygun olarak, tam anlamıyla ve gerçekten "fark yaratan farklılıklar"dır.[11] Her durumda, bir yüzyıl sonra (günümüzde) gerçekleşen niteliksel kopuşu yaratma kapasitesine sahip bir modelin doğuşunun işaretini (modelin olgunlaşmasından çok önce, zuhurunun kayıtlara geçmesinden ve sosyal bilim otoriteleri tarafından onaylanmasıyla birlikte görmezden gelinmesi artık olanaksız hale gelmesinden ise önce) verdiği için, Tarde her türlü övgüyü hak ediyor. Elihu Katz'ın, yukarıda bahsedilen çalışmasının Giriş'inde işaret ettiği gibi,

> Tarde insan kalabalığının yerini esas itibarıyla günlük gazeteler etrafında örgütlenmiş yeni bir toplumsal formasyonun almakta olduğunu fark etmişti. "Halk", fiziken bir araya gelmiş bir insan grubundan ziyade, günlük basından takip ettiği gündemi massettikten sonra güncel olayları tartışmak için fiziksel olarak barlarda, kafelerde ve salonlarda toplanıp kamuoyunu oluşturan, yani aslında dağınık bir kalabalıktı.

Bununla birlikte geçmiş tecrübelerin yardımıyla, ancak zamanımızda gerçekleşebilecek bir potansiyele çoktandır gebe olan kesin, çığır açıcı ve can alıcı adımın, "kolektif kanaat"i taşıyıcılarının ve destekçilerinin fiziksel yakınlığından ayırmak olduğunu artık söyleyebiliyoruz. Günümüzde kanaat oluşturma sürecinin hiçbir aşamasında yoğun bir kalabalık ve yüz yüze karşılaşmaların sık sık gerçekleşmesi

11 Bu göndermede kulağa oldukça basmakalıp gelen bu ifade genellikle pragmatist felsefenin öncüsü William James'e atfedilir. Bununla birlikte sözün burada farklı şekilde ifade edilmiş hali aslında onun *What is Pragmatism?* kitabındaki Ders II'de kullandığı ifadeden oldukça farklıdır. Oradaki söz şöyledir: "Bir farklılık herhangi bir yerde fark YARATMIYORSA hiçbir yerde yok demektir." James aynı derste bu ifadesinin kökenini Charles Peirce'ın ilk kez "How to Make our Ideas Clear" isimli makalesinde (*Popular Science Monthly* dergisinin 1878 Ocak sayısında basılmıştır) dillendirdiği bir ifadeye kadar götürür: "İnançlarımız aslında eylem kurallarıdır... Bir düşüncenin anlamını ortaya koymak için yapmamız gereken tek şey, üretmek için uygun olduğu davranışı belirlemektir." Bu düşünce Ludwig Wittgenstein'ı, anlamayı nasıl ilerleyeceğini bilmek olarak tanımlamaya sevk etmiştir. Ayrıca bkz. https://theblogofciceronianus.blogspot.com.tr/2013/11/differences-that-make-no-difference.html.

-en azından kural olarak- gerekmiyor. Bu değişimin işaretini vermiş ve onu hem mümkün hem de kuvvetle muhtemel kılmış olan -halk arenasındaki- bu dönüşümün derinliğinin ve yarattığı muazzam etkilerin teşhis ve kabul edilmesi için, genellikle gerçekleştikleri anda fark ve kayıt edilemeyecek, dolayısıyla açıkça görülüp takdir edilemeyecek kadar küçük, çok sayıda niceliksel değişikliğin gerçekleşmesi gerekmiştir. Velhasıl Tarde'ın düşünceleri çok uzun on yıllar boyunca akademik kütüphanelerin en az rağbet gören bölümlerindeki tozlu rafların dışına çıkamamış, akademik tartışmalarda yalnızca yokluklarıyla dikkat çekmişlerdir. Katz'ın aktarmasıyla, Bruno Latour "[Tarde'ın düşünceleri] tam olarak ancak farklı bir yüzyılda anlaşılabilir" derken düşündüğü şey belki de buydu.

İşte artık "farklı bir yüzyıl"dayız. Birey ile grup ilişkileri arasındaki karşıtlık ilişkisinin (ait olmanın getirdiği güvenlik için duyulan dürtü ile kendi kendini oluşturmanın sihirli gücü arasındaki bir tür aşk-nefret ilişkisi) diyalektiğini yönlendiren ve birey ile grubu ara ara bağlayıp ara ara ayıran saikler bu farklı ve bozulmamış yüzyıla geçişin ürünü olabilir. Fakat John B. Thompson'ın[12] 20 yıl önce çoktan işaret ettiği gibi, "iletişim araçlarının gelişmesi kendilerini yüz yüze etkileşimden ayıran bir dizi karakteristiğe sahip *yeni* eylem ve etkileşim formları ile yeni toplumsal ilişki türleri yaratıyor." (s. 81-82)

Yeni iletişimsel etkileşim formlarının ve bunların tortu olarak bıraktığı yeni tipte toplumsal ilişkilerin meta-özgüllüğü (tüm diğer özgüllüklerin rahmi) "uzaktan eylem"in gittikçe artan hâkimiyetindedir. Bu formlar ve ilişkilerin sonucu Thompson'ın "aracılı kamusallık" dediği şeyin ortaya çıkmasıdır: "bireylerin, eylemlerin ve olayların" "artık ortak bir mekânın paylaşımıyla bağlantılı olmayan" türden bir "kamusallığı" (s. 126). Thompson göreli yeni eylem türü formlarının iki kategoriye bölünmesini önerir: Biri katılımcıların kullanımına açık, örneğin "göz hareketleri, jestler, kaş çatmalar ve gülümsemeler" gibi "sembolik işaretlerin azalması" ile karakterize olan "dolayımlı etkileşim"dir. Diğeri ise söz konusu form ve ilişkilere yeni bir

12 John B. Thompson, *Media and Modernity: A Social Theory of the Media*, Polity 1995 [Türkçesi: *Medya ve Modernite*, çev. Serdar Öztürk, İstanbul: Kırmızı, 2008].

özgüllük –"sonsuz bir potansiyel alıcılar dizisi için" üretilmiş bilgiyi iletme özgüllüğü– ekleyen "dolayımlı yarı-etkileşim"dir (s. 83-84). Yeni iletişim araçlarının, özellikle de interaktif ve tam anlamıyla *taşınabilir* alıcıların (ki küçük boyutları sayesinde 7/24 "gerçek zamanlı" iletişim için elverişlidirler) bolluğu sayesinde erişilebilir hale gelen internetin en önemli (ve taklit fenomeninin yayılmasıyla en alakalı) özelliğinin "toplu fakat koordinasyonsuz bir cevabi edim"in (s. 113) icrasını mümkün kılmaları olduğuna inanıyorum. İnternet başta olmak üzere yeni iletişim araçlarının mümkün ve bu mümkün olanı hayli çekici hale getirecek şekilde neredeyse zahmetsiz kıldığı şeyin, dillere pelesenk olmuş on binlerce "şişe içi mesaj"ı tek seferde üretmek, dolayısıyla bu mesajların fark edilme, çekilip çıkarılma, açılma, okunma ve benimsenme şanslarını artırmak ve böylesi koordinasyonsuz ama ortaklaşa bir hareketi kuvvetle muhtemel ve hatta vaka-i adiyeden kılmak olduğunu söyleyebiliriz.

Thompson'ın çalışması, yirmi yıl önce basıldığı için, doğal olarak televizyon vakası üzerinden gerçekleştirdiği yeni iletişim araçları analiziyle birlikte, televizyonun bilginin üreticileri ile alıcıları arasında yarattığı kesin bir ayrışmaya ve asimetriye odaklanır (gerçekten de televizyon vakasına daha yakından bakıldığında, Descartes'm aktif ve becerikli özne ile pasif ve kolayca eğilip bükülebilir nesne arasında yaptığı ayrımın televizyonla birlikte fiiliyata geçme pratiğinden ve pratiğini de aşan niyetinden bahsedilebilir). Tahminimce Thompson, internetin "uzaktan eyleme" pratiği bağlamında getirdiği başlıca yeniliğin ortaya çıkışından sonra gerçekleştirmiş olsaydı, çalışmasının odak noktasını TV'den internete kaydırırdı. Zira bahse konu yenilik, yani internetin yapısal bir niteliği olan ve Descartes tarzı özne/nesne karşıtlığını büyük ölçüde yumuşatan *karşılıklı etkileşim*, insan birlikteliğinin biçimlerine dair yarattığı büyük sonuçlar günbegün belirginleştikçe, daha da kuşku götürmez bir yenilik halini alıyor. Thompson "kamusallık" (bir başka ifadeyle, herkesin düşüncelerinin en azından prensip olarak sergilenebildiği, bilindik hale gelebildiği, tartışılabildiği, onaylanabildiği ya da kınanabildiği dünya çapında erişime açık kamusal alan) olasılıkları üzerinde dururken, o dönemin "sembolik ortam"mı "medya sektöründeki birleşmelerin, ele geçirmelerin ve

birden fazla medya organına sahip olma"nın (s. 241) bir sonucu olarak "çoktan kaynakların önemli ölçüde *yoğunlaşmasının* damgasını vurduğu" (s. 236, vurgu bana ait) bir ortam biçiminde tarif eder.

Bu gözlem bugün de yirmi yıl önce olduğu kadar doğru ve geçerlidir. Bununla birlikte internetin zuhuru televizyonun domine ettiği sembolik ortama damgasını vuran süreçlere yeni bir yön vermiştir: kaynakların *dağılması*. Bu eğilim, medya holdinglerinin gücündeki süregelen artışa rağmen, Thompson'm "kamusallığm yeniden keşfi"ne rehberlik etmeye uygun bir prensip olarak sunduğu "düzenlenmiş çoğulculuk" (s. 240) rejiminin tesisine yardım eder. Çoğulculuk çoktandır vardır ve gerçekten de gittikçe artan şekilde *düzenlenmektedir*. Fakat bu noktada bir ya da iki kritik kayıt düşülmelidir; birincisi: düzenleme görevi, dünyadaki insan varoluşunun birçok diğer boyutunda (sözgelimi toplumsal ölçekte yaratılmış problemlere bireysel çözümler uydurmak ya da organize dinlerin sunduklarından "bana ait" bir Tanrı çıkarmak örneklerinde) olduğu gibi, "alt kompartımanlara devredilmiş" [*subsidiarized*] ve bireyin takdirine bırakılmıştır. Bu görev Anthony Giddens'ın "hayat siyaseti" adını verdiği alana havale edilmiştir, fakat internetin yüzü suyu hürmetine, hayat siyaseti yalnızca halk arenasına erişim sağlamakla kalmamış, artık sorgulanmayan, öfke uyandırmaktan ziyade geniş ölçüde benimsenen ve ayrıca günlük olarak yeniden üretilen bir hâkimiyet elde ederek, onu zapt ve fethetmiştir. Diğer kayıt ise şudur: bahsettiğimiz yeni gelişen çoğulculuk, paradoksal bir şekilde, bu tür bir çoğulculuğun doğurmak ve sürdürmek zorunda olduğu kafa karıştırıcı bir kakofoniyi "düzenleme" (azaltarak hafifletme ya da tümüyle yok etme), bir başka ifadeyle, sindirilemeyeni yenilebilir yapma ve karışıklığı anlaşılabilirlik sınırlarına indirme yönündeki çok sayıda ve çok çeşitli bireysel girişimlerin bir türevidir.

Şeffaflığın ve belirsiz-olmamanın ortak ürünü olan bir huzur adası, çoğu zaman batmış bir geminin kazazedesi olan ya da denizden gelecek muhtemel bir felaketin korkusuyla tir tir titreyen sakinlerini, akıl almaz derecede belirsiz çoğulculuğun çalkantılı gelgitlerinden çekip alarak turnayı gözünden vurur: Bu ada her ikisi de akışkan-modern koşullar altında kaçınılmaz ve istikrarlı bir şekilde müzakereye kapalı olan ait olma arzusu ile kendini oluşturma zorunluluğunu eşanlı ola-

rak yerine getirir ya da öyle hissettirir. Bu iki gereksinim birbiriyle çekişme halinde olmak yerine iç içe geçmiştir ve yan yana, tek hamlede ve eşzamanlı olarak karşılanmaya müsaittir (ya da en azından öyle görünür). Taklitçi davranış bu iki-yönlü kaygı için böylesine ideal bir çözüme ulaşmada ideal bir araçtır – endemik ve azaltılamaz bir şekilde çoğulcu olan çevrimdışı ortamda fiilen işlevsiz olan bu aracın yayılmasını mümkün kılan şey ise internettir.

Ancak bir edimin taklit edilme şansına sahip olabilmesi için öncelikle internetin sağladığı izleyici/dinleyici/okuyucu kitleye ulaşması gerekir. Söz konusu kitle, bugünden bakıldığında, uzak görünen geçmişte kendilerini yinelenebilir yüz yüze karşılaşmalar için erişilebilir kılan fiziksel yakınlık dahilindeki komşularla sınırlıydı; bilişim çağının ("şebekeler" şeklinde yeniden dirilmiş) grupları ise bir nedenle saygı duyulan ve güvenilir olduğuna inanılan bu bilgi aktarıcılarının etrafında oluşuyor ve biçimleniyor. Bu grupların ekranda görülme sıklığı ve gururla ve usulünce mesajlarına ekledikleri "beğen" ve "paylaş" sayılarının fazlalığı, daha az manipüle edilebilir ve bu nedenle de daha güvenilir ölçütlerin yokluğunda, yaptıkları tercihin halk nezdinde itibarlı olduğunu, saygı gördüğünü ve dolayısıyla –bir tümdengelimle– arzulanır olduğunu göstermek için ihtiyaç duyulan tüm desteği sağlıyor. Sunulanlar arasından diğerlerini reddederken ya da dışta bırakırken onları seçmiş olduğum gerçeği, *benim tarafımdan* seçilmek yerine *beni* seçen ve rızam aranmaksızın ait kılındığım eski komünitede olduğunun aksine, öz benliğimin sırtı sıvazlanmış gibi keyifli ve rahatlatıcı hissettirir. Sanki bağımlılıktan ziyade bir bağımsızlık eğitimi içindeymişsiniz, kahramanca bir benliğini kabul ettirme mücadelesinde zafer kazanmışsınız gibidir; peşinen garanti edilmiş bir tanınma ve grup onayı da cabasıdır.

*

Bunlar bütün taklit örneklerinin sahip olduğu özelliklerdir. Fakat biz burada özel bir taklit davranışı kategorisiyle ilgiliyiz: şiddet hacmi ve yoğunluğunda kaydedilmiş büyüme sorunuyla (ki genellikle Hobbesçu dünyanın geri dönüşünün ya da, daha doğru ve tam tersi bir ifadeyle,

bizim Hobbes'un dünyasına dönüşümüzün bir belirtisi olarak algılanmıştır) doğrudan ilişkili bir taklit davranışı kategorisiyle, yani şiddet edimlerinin taklidiyle ve bu taklit türünün artan görülme sıklığıyla.

Jacques Derrida'nın "yinelemeler" modeline oldukça uygun olarak, bahse konu taklit davranışları taklit ettikleri edimlerin birebir kopyası değildir. Zira medya kuruluşlarının kendi aralarında reytinglerini olabildiğince, en önemlisi sürekli olarak yükseltmek için kıyasıya rekabet ettiği ve bu amaçla izleyicilerin "izleme yorgunluğu"na tutulması belasından kaçınmak için haberleri tıpkı kahve gibi taze ve sıcak sunma yönünde sürekli bir çaba gösterdiği koşullarda, mekanik, kelimenin gerçek anlamıyla sadık ve birebir yineleme medyanın sunduğu bedava tanıtımdan sebeplenme çabasına kesinlikle zarar verecektir. Nitekim taklit edimleri aynı zamanda hem (daha önce test edilmiş edim formundan yine daha önce test edilmiş bazı efektleri ödünç alma amacına dönük olarak) yinelemeci *hem de* (daha önce duyulmamış bir ya da birkaç çarpıcı dokunuş eklemek ve böylece – bir umut– taklit edilmiş kötülüğün neden olduğu şokları geride ve gölgede bırakmak amacına dönük olarak) yenilikçi olma eğilimindedir. İkinci icap, yani yeni bir şey ve dolayısıyla bu yeni şeyin bilinmedikliği sayesinde taze ve henüz yıpranmamış eklemelerle şok edicilik potansiyelini ikmal etme icabı, eskinin kopyalanmasında başarının bir gerek şartıdır.

Şiddet edimlerinin taklidi için, medya sektörünün adanmış ve işbilir yardımıyla birlikte, en azından orta vadeli kamuoyu gündemini belirleyecek kadar bol miktarda bir arz gereklidir; daha önce sözünü ettiğimiz, dünyanın edinilmesi kolay küçük silahlarla dolup taşırılması, taklitçi şiddet edimlerinin varlığını açıklamada oldukça iş görüyor. Fakat bu bağlamda karşılanması gereken bir koşul daha var: söz konusu tipin (taklitçi şiddet edimleri) arzı için yeterince büyük bir talep. İhtiyaç duyulan talep türü, bir yandan karşılanması için kullanımı kolay ama etkili araçların aranıp bulunmasıyla iştigal halinde olup, bir yandan da taklit etmek üzere daha önceden oluşmuş ve yerleşmiş bazı talep ve beklentileri karşılamaya uygun edimleri bulabilen, muhtemelen de bulan bir taleptir. Tohumların yeşerebilmesi için toprağın iyi sürülmüş olması gerekir.

*

Şiddet tohumlarının serpilip gelişmesine uygun bereketli topraklar günümüzde bolca mevcuttur. Son dönemlerde kullanılabilir hale gelen bilgi teknolojisini taklitçi fenomeninin zuhurundan ve olağanüstü hızla yayılmasından dolayı sorumlu tutmak nafile, hatta aptalca olur; zira daha önceleri külfetli ve masraflı olan girişimlerin cezbedici bir şekilde kolaylaştırılıp, ayartıcı bir şekilde ucuzlaştırılmasında olsa olsa yardımcı, kolaylaştırıcı bir rolü olabilir. Oysa serpildikleri toprak verimsiz olsaydı, ne kadar çok atılmış olurlarsa olsunlar, şiddet tohumları kısır ve verimsiz olarak değerlendirilirdi.

Ama öyle değil, insanlık durumunun sağlamakta fazlasıyla hazır ve hevesli olduğu gübreler sayesinde, tam tersine verimli. Çok sayıda ve çeşitteki bu gübrelerin her birinin içermesi gereken bir bileşen var: bariz ve denenmiş çıkış yolunun sinir bozucu ve düş kırıcı kısalığı nedeniyle gittikçe daha da fazla acı verici, cerahatli ve şiddetli bir nitelik kazanan öfke. Öfke, birbirinden tamamen farklı iki nedenden ötürü geniş ve durmaksızın genişleyen halk kesimlerine –eşitsiz bir şekilde de olsa– ıstırap veriyor. Şiddetin –akışkan modern hayatın baş döndürücü derinliklerine batmış– köklerinin eşsiz bir ferasete sahip ve yorulmak bilmez kâşifi Jock Young bu nedenleri şöyle ifade ediyor:

> Bir maço sokak çetesinin şiddet saplantısı ile saygın bir yurttaşın cezalandırma saplantısı, yalnızca doğaları itibarıyla değil, kökenleri itibarıyla da birbirine benzer. Her ikisi de emek piyasasındaki kaymalardan doğar: Çetenin şiddeti bir işçi olarak piyasaya katılım dışlanırken doymak bilmez bir tüketici olarak aynı piyasaya katılımın teşvik edilmesinden kaynaklanırken, saygıdeğer yurttaşın şiddeti piyasaya katılımın istikrarsız bir şekilde gerçekleşmesinden kaynaklanır. Yani bu iki şiddet türünün kaynağı gösterip de vermeyen bir dışlama ve istikrarsız kapsamadır.[13]

Young birikmiş hayal kırıklığı ve öfkenin şiddet patlamalarına dönüşmesinin psikolojik mekanizmasını ise şöyle ortaya koyar: "Saldır-

13 Jock Young, *The Exclusive Society*, Sage 1999, s. 8-9.

ganlar ihtiyaç duydukları enerjiyi aşağılanmadan alır, merkezdeki güdüleyici genellikle yararcılıktır, fakat bu çekirdeğin etrafı, ifrata kaçmaktan alınan ve sıkça karşılaşılan hazla, kuralları çiğnemenin keyfiyle, erkekliğin ve kimliğin yeniden onaylanmasıyla örülmüştür."[14]

Belirtilen karakteristiklerin işaret ettiği şey saldırganlık edimlerinin (yaygın olarak ifade edildiği şekliyle "kişisel bir şey değil Hanımefendi/Beyefendi"deki gibi) büyük ölçüde taraf gözetmediği ve polisiye öykülerinde "sebep" [*motive*] olarak adlandırılan şeyden yoksun olduğudur. Bu edimlerin arkasındaki ana –ve muhtemelen yegâne etkili– saik çoğu zaman karşı konulamaz ve kontrol edilemez bir öfke birikimiyken, saldırının hedefi tesadüfidir ve saldırının ardındaki saikle ya zayıf bir ilişkisi vardır ya da hiçbir ilişkisi yoktur, böyle bir ilişki kurulmasına ihtiyaç da yoktur. Dayanılmaz bir aşağılanma ve alçalma hissinin ya da sosyal itibarsızlaşma ve dışlanmanın neden olduğu aynı şekilde dayanılmaz bir dehşet duygusunun besleyip büyüttüğü saldırganlık, kural olarak, herhangi bir hedefe odaklanmama eğilimindedir. İster önceden belirlenmiş, kasten olsun isterse de rastlantısal, bir şiddet ediminin kurbanı genellikle tesadüfen ve rastgele seçilmiştir; saldırganın bedbahtlığından ve ıstırabından gerçekten sorumlu olan somut bir hedefin bilinmemesinin ya da erişilebilir olmamasının bir yan sonucu olarak planlı şekilde seçilmemiştir. Şiddet edimiyle bu edimin hedefi arasında maddi bir bağlantı varsa bile, çoğu kez bu bağlantı saldırıdan sonra geçmişe dönük ve dolaylı olarak kurulmuştur.

Terörizm eylemlerinde ise saldırının herhangi bir somut hedefe odaklanmamışlığı ve kurbanların rastgeleliği genellikle açık ve bilinçli bir şekilde ve adeta göze sokulurcasına gösterilir ve vurgulanır. Bununla amaçlanan şey yerel düzeyde tasarlanan ve icra edilen şiddetin ürettiği terörist eylemin şok edici etkisini en üst seviyeye çıkarmaktır: Hedeflerin rastgele seçilmesiyle verilen mesaj hiç kimsenin güvende olmadığıdır; ister masum olsun isterse de suçlu, herkes herhangi bir yerde ve zamanda gerçekleşecek intikamcı öfke patlamalarının kurbanı olabilir. İntikamı alınan haksızlıkta kendimizin ya da diğerlerinin dahli olmadığını kanıtlamaya çalışmak boşuna olacaktır, bunun mese-

14 Jock Young, *The Vertigo of Late Modernity*, Sage 2007, s. 54.

leyle hiçbir ilişkisi yoktur. Nefret uyandırıcı saldırının hesaplı rastgeleliği ile verilmek istenen mesaj istisnasız hepimizin, kurbanların dehşet verici kaderini birinci elden, kişisel olarak tecrübe etme olasılığından korkmak için aynı derecede geçerli nedenlere sahip olduğumuzdur.

Birikmiş öfkenin serbest bırakılması öz-ereksel olma anlamında yansızdır, yani kendine ait saikleri ve amacı vardır. Bu tür bir edim, Willem Schinkel'in açıkladığı gibi, bir "şiddet için şiddet" edimidir.[15] Schinkel'e göre, "her şiddet ediminde öz-ereksel boyutlar bulunur; şiddet genellikle teminat altına alacağı bir son(uç) için değil, bizzat kendi içsel çekiciliği için seçilir." Şiddetin marazi çekiciliği alçaltıcı aşağılık duygusunda (acizlik, bahtsızlık, uyuşmuşluk, hiçlik) geçici bir rahatlama sağlamasına dayanır. Bin yıl önce Ezop'un bir alegorisinde ima ettiği türden bir rahatlamadır bu: daima kendisinden büyük ve güçlü hayvanlardan kaçış halindeki mahzun ve umutsuz bir tavşanın, kendisinin yaklaşmakta olduğunu görür görmez panik halinde bir korunak bulmak için kaçmaya başlayan bir kurbağayı fark ettiğinde hissettiği teskin olma ve memnuniyet hissi.

Öz-ereksel şiddet, daha önce birikmiş buharın boşaltılmasına imkân vermekle birlikte, buharın yeniden birikerek tehlikeli bir yoğunluğa ve kritik bir basınç derecesine ulaşmasının engellenmesinde ya çok az işlevli ya da tümüyle işlevsiz kalan bir tür "emniyet supabı" görevi üstlenebilir. Kendimden daha zayıf ve daha az becerikli birine üstünlük sağlamak kolay iştir, ki bu kolaylık eşanlı olarak onun hem fazileti hem de lanetidir: onu "hakkıyla yapılmış bir iş"in hep özlemi çekilen tatminini sağlama kapasitesinden yoksun bırakan, üstün yeteneklerini ve güçlerini kanıtlamanın ve böylece onur, özsaygı ve özgüvenini de geri kazanmanın getirdiği tatminden saldırganı uzaklaştıran tam da bu kolaylığıdır. Bu bakımdan öz-ereksel şiddet aynı zamanda anlamsız bir şiddettir de; en kötüsü bizzat faili için de genellikle anlamsız, acı verici ve haysiyetsizcedir. Anlamsız şiddet nitelikçe kaybettiği şeyi nicelikle telafi etmeye çalışır; kendi kendini yaymaya ve büyütmeye eğilimlidir.

15 Karşılaştırmak için: Willem Schinkel, "The Will to Violence", *Theoretical Criminology*, 8/1, Şubat 2004. Ayrıca bkz. https://www.ncjrs.gov/App/publications/abstract.aspx?ID=206082.

Kişinin kendi üstün gücünü kendisinden daha zayıf olduğu aşikâr bir mahlûku örselemek ve incitmek için kullanması sıradan ve zayıf bir adamın kendi kapasitesinin, mertliğinin ve cesaretinin, hepsinden de öte itibarının ve öneminin "gerçek bir testten geçirilmesinin" yerine ikame ettiği şeydir. Şiddet eyleminin böyle bir test, en azından böyle sunulmaya uygun bir test haline gelmesi için, eylemin failinin meydan okunacak, yaralanacak ve mağlup edilecek *güçlü* bir hasma ihtiyacı vardır; hasım ne kadar güçlü olursa, o kadar iyi olur. İslami kötücüllükle mücadele etmek ve "değer verdiğimiz ve savunduğumuz her şeyi" tehdit eden Müslüman istilasını geri çevirmek, aşağılanmanın neden olduğu kendini hor görmenin tedavisinde, Pakistanlı komşunun büfesini ateşe vermekten çok daha etkili bir yoldur.

*

Umberto Eco'nun uzun romancılık hayatının son halkası olan ve Avrupa tarihinin dengesiz ruhuna ve çapraşık, dolambaçlı yollarına dair olağanüstü donanımıyla göze çarpan *Prag Mezarlığı*'nın[16] tam anlamıyla anti-kahramanı (ve tüm diğer aktörlerin gerçek tarihsel kişilikler olduğu hikâyedeki yegâne kurgu figürü) Simone Simonini komplocuların, uyuklarken bile (ki artık tamamen uyanıktırlar) bilinç eşiğine daima yakın duran paranoyak kuruntusunun soyacağına eşsiz derinlikte bir bakış sunar. Eco komplocu dünya görüşünün sunduğu hizmetleri, yararlılığını, yaygın çekiciliğinin sebeplerini Simonini'nin ağzından şöyle özetler:

> Gizli bir düşmanın komplosundan korkan çok insan tanıdım: Büyükbabama göre bu gizli düşman Yahudilerdi, Cizvitlere göre Masonlar, Garibaldici babama göre ise Cizvitlerdi; Avrupa'nın yarısında hüküm süren krallara göre bu düşman Karbonariler iken, Mazzinici yoldaşlarıma göre ruhban sınıfı tarafından desteklenen kralın ta kendisiydi; tüm dünyadaki polis örgütlerine göre ise Bavyeralı İlluminatiydi, vs. Bu dünyada hâlâ bir komplonun tehdidi altında olduğunu düşünen kim bilir daha kaç insan vardır. İşte

16 Umberto Eco, *Il cimitero di Praga*, 1. İtalyanca baskısı 2010 [Türkçesi: *Prag Mezarlığı*, çev. Eren Cendey, İstanbul: Doğan Kitap, 2014, 16. baskı].

> sana kendi komplo teorisine sahip kişilerin keyiflerince doldurabileceği bir form. (s. 99)

Umberto Eco 1994-1995 akademik yılının açılışı vesilesiyle Bologna Üniversitesi'nde verdiği, hakikatin ve yanlışın tarihte oynadığı rolleri (ona göre, "ille de yalan formunda değil fakat muhakkak yanılgı formunda" tecelli eden yanlış "tarihte birçok olayın" bazen iyi bazen de kötü yönde güdüleyicisi olmuştur [s. 2]) analiz ettiği denemeler derlemesinde[17] basılan, perde arkasından tarihin akışına ve böylece aynı zamanda "müsebbiplerinin" (yani aktörleriyle işbirliği halindeki kurgucularının) kaderine de yön verip geniş çaplı etkiler yaratan gizli (ve bir kural olarak kötücül) komplo ve entrika hikâyelerine dair kusursuz bir bilgelikle dolu keşiflerine dayanan konferansında şuna işaret eder: "Gizli topluluklar miti ve dünyanın kaderine yön veren Bilinmeyen Üst Güçler'in varlığı Fransız Devrimi öncesinde de tartışılmıştı." Bu mitsel hikâyeler çoğu kez "gerçek tarafından aradan çıkarılmak için fazla büyüleyici" idiler (s. 18-19): "Bu hikâyelerin her biri bir meziyete sahipti: Anlatılar olarak, çok daha karmaşık ve çok daha az inandırıcı bir nitelik taşıyan gündelik ya da tarihsel gerçeklikten daha olası görünüyorlardı. Bu hikâyeler başka türlü anlaşılması güç şeyleri açıklıyor gibi görünüyordu." (s. 23)

Prag Mezarlığı romanındaki anlatıcı 19. yüzyılda yaşar, düşünür ve eyler; fakat bu karakteri romana yerleştiren Umberto Eco onun hayatını, düşüncesini ve eylemlerini 21. yüzyılın tecrübelerinden yararlanarak yeniden kurgulamıştır. Komplocu tarih ve günümüzdeki dünya aktörlerinin iplerini elinde tutan sözde/varsayımsal mekanizma teorisi, hafif dengesizliğin sınırlarında gezinen bir akıl rahatsızlığının ürünü olmak bir yana, istikrarlı bir şekilde siyasi çekişmenin merkezine ve bizzat besleyip esinlediği kamuoyuna daha da yaklaşıyor; gittikçe daha fazla ülkede (hatta son dönemlere kadar komplo teorilerinin yaydığı mikroplara karşı etkili bir bağışıklığa sahip olduğuna inanılan ülkelerde bile) kaygı verici bir hızla popülerlik kazanma eğiliminde; etkinlik alanını sürekli olarak genişletirken, politika-

17 Umberto Eco, *Serendipities: Language and Lunacy*, çev. William Weaver, Phoenix 1998.

cıların konuşmalarında ve kitle iletişim araçlarının yayınlarında hiç olmadığı kadar sık bir şekilde beliriveriyor ve "sosyal ağlar" denilen alanda hızla genişleyen bir yer işgal ediyor. Büyüyen cüssesiyle, bırakalım kontrol altına almayı, ona karşı koymak bile kolay iş değildir; öyle ki, "dünya çapında [bir] komplo"nun geniş –kim bilir, belki de sonsuz genişlikteki– tuvaline "öz-ereksel şiddet" edimleri nakşetmek bu edimlerin önemini ciddi ölçüde artırdığı gibi, faillerinin kahramanlık ve itibar puanlarını da yükseltiyor.

Bu nakşetme ediminin sağladığı ekstra (ve belki de başlıca) getiri, ağların öncekinden bile daha geniş bir alana atılabilmesine dayanır: Bir yandan öz-ereksel şiddet örneklerinin taklidine karşı direnç, hatta bir karşı koyma geliştirmiş muhitlerden yeni üyeler yakalanmasını sağlarken, diğer yandan taklitçilerin normalde iç karartıcı, yavan ve umutsuz varlığına anlam (kuşkusuz soylu ve yüceltici bir anlam) katabilecek "büyük dava" ihtiyacını giderir. Bir davaya sahip olmak demek olayın gerçekleştiği yerel sınırların ötesine ulaşmak demektir: Kabaran dalgaların ölçülemeyecek kadar geniş alanlara ulaşıp sayılamayacak kadar çok halk kitlelerini etkileyeceği kesindir. Dünyalar Savaşı ya da İyi ile Kötü arasındaki nihai kapışma konseptine yaklaşan bir dava: Bir devlerin savaşıdır bu, bir ölüm kalım savaşı, tam tükenişe kadar savaş, velhasıl gerçekten de son savaş, bütün savaşları bitirecek bir savaş ve gelecekteki her türlü mağlubiyetin önüne geçecek bir zafer.

*

Bu söylenenler bizi, kendisi de bir tür taklit örneği, İkinci Dünya Savaşı zamanındaki Japon "kamikaze"sinin oldukça farklı, güçellenmiş, hatta "yeni ve geliştirilmiş" (çarpıcılık seviyesi ve psikolojik yankılarının kapsamı ve sürekliliği ölçü olarak alındığında "geliştirilmiş") bir versiyonu olan "intihar terörizmi"ne getiriyor. Hayatlarını bir "dava" için gönüllü olarak feda eden gittikçe daha çok insan, çoğunlukla da genç erkek ve kadınlar, kamikaze örneğindeki gibi ideolojik fanatizm ve totaliter baskılardan ziyade, bu sefer ağır hayat koşullarının ve hayattan umudun kesilmesinin ürünüdür. Bu insanların kendilerini feda etmek için hazır duruma gelmeleri genellikle ik-

tidarlar tarafından benimsenen dışlama siyasetlerinin yardımlarıyla ve kışkırtmalarıyla olur. Dışlama siyaseti bu devletlerin genel olarak temel toplumsal hâkimiyet stratejisi, özel olarak da gözde yönetim tekniğidir. Bu "hazır"lığı destekleyen ve kışkırtan bir diğer faktör de seçilmiş devlet organlarının düzenleyici görevlerinin ve sundukları güvencelerin piyasanın aşırılıklarına ve dolayısıyla "birey"in erişiminin çok ötesinde kalan aktörlere ve faktörlere devredilmesidir; artık bireye hayatın zorluklarıyla, çoğu durumda tümüyle yetersiz kalan kendi kaynaklarını kullanarak başa çıkması emredilmektedir. Stanley Cohen'in öncü nitelikteki çalışması *Visions of Social Control*'da [Sosyal Kontrol Vizyonları] ifade ettiği gibi:

> Sosyal yardımlardan yapılan kesintiler ile "komünite"ye atfedilen marazlı, yetersiz ve kusurlu şeklindeki yanıltıcı niteliklerin oluşturduğu birleşim yapıcı bir toplumsal müdahaleye dair çok az şey içerir. Kamusal refah alanından özel sektöre doğru makas değiştirmiş olan bu müdahaleler karşılarında kendilerine tahammül edemeyen ve sahip çıkmayan komüniteler buldular. Suçlular ve kabahatliler için gerçekten de bir müdahale söz konusudur, fakat yeni kurumların, bu suç ve kabahatlerin kâin olduğu daha geniş toplumsal bağlamlara (sınıf, ırk, eşitsizlik) yanıt verdiği pek de söylenemez.[18]

Bilhassa ayrımcılığa uğramış, yoksul ve (sosyal haklardan) yoksun kentsel bölgelerde yoğun ve keskin bir nitelik arz eden şiddet olaylarında günümüzde görülen artıştan önemli ölçüde tüketim kültürünün sorumlu olduğu şeklinde yaygın ve temelleri sağlam bir kanaat söz konusudur; günümüz toplumunun "normal", *comme il faut* [olması gerektiği gibi olan] ve *bona fide* [iyi niyetli] üyelerinin çoğu gibi, onlara saldıran saldırganlar da bu kültürün içine doğar ve onun hevesli bir parçası olmak üzere büyütülür, eğitilir ve tahrik edilirler.[19] Bundan beş yıl önce, Londra'daki Lewisham ayaklanmalarının kötü sonuçları üzerine şöyle yazmıştım:

18 Stanley Cohen, *Visions of Social Control*, Polity 1985, s. 125.

19 Bu gerçeğin son derece parlak bir sunumu için okuyunuz: J. G. Ballard, *Kingdom Come*, Fourth Estate 2014 [Türkçesi: *Öteki Dünya*, çev. Süha Sertabiboğlu, İstanbul: Sel, 2013].

> Beşikten mezara kadar, alışveriş mekânlarına şahsen yaşadığımız ve toplumla paylaştığımız hastalıkları ve ıstırapları tedavi edecek ya da en azından azaltacak ilaçlarla dolu eczane muamelesi yapmak üzere eğitilir ve talim ediliriz. Böylece alışveriş mekânları ve alışveriş etmenin kendisi tam ve gerçek bir eskatolojik boyut kazanır. George Ritzer'in mükemmel bir şekilde ifade ettiği gibi, süpermarketler bizim tapınaklarımızdır. Buna alışveriş listelerimizin dua kitaplarımız, alışveriş merkezlerindeki gezinmelerimizin de hac yolculuklarımız olduğunu ekleyebilirim. Önünü arkasını düşünmeden satın almak, artık yeteri kadar cazibeli gelmeyen sahip olduklarımızdan, yerlerine daha cazibeli olanları koymak üzere kurtulmak en şevk verici hislerimizdir. Tam bir tüketici mutluluğu, tam bir hayattır. Alışveriş yapıyorum, öyleyse varım. Alışveriş yapmak ya da yapmamak, işte bütün mesele bu.
>
> Günümüz fakirleri olan yetersiz tüketiciler için alışveriş yapmamak, hakkıyla yaşanmamış bir hayatın, hiçliklerinin ve işe yaramazlıklarının alınlarına vurduğu pis ve cılk bir damgadır. Yalnızca hazzın yokluğu demek değildir, insanlık onurunun yokluğudur. Hayatlarının anlamdan yoksun olmasıdır. En nihayetinde, özsaygı ya da başkalarının saygısı için zemin olabilecek insanlığın ya da başka bir şeyin yokluğudur.[20]

"Unwertes Leben" ("yaşamaya değmez hayat"), kökeni itibarıyla, müstebit idarecilerin bir ulus, sınıf, ırk ya da dine yük ya da tehdit teşkil ettikleri gerekçesiyle uygunsuz ve istenmeyen ilan ettikleri insan gruplarına yapıştırdıkları yaftaydı. Bu yaftayı kabul ya da reddetme meselesi gittikçe artan oranda, zamanımızda ne hali varsa görmeye terk edilmiş bireylere "devrediliyor" [*subsidiarize*]; yani otorite sahibi güçlerin yukarıdan dayattığı bir şey olmaktan ziyade, bir bireysel tercih meselesi haline geliyor. Giderek daha fazla insan seçime konu olan hayatın yalnızca katlanılmaz değil, aynı zamanda şüpheli olduğunu ve anlaşılır bir nedenle hayatları boyunca da öyle kalmaya

20 https://www.socialeurope.eu/2011/08/the-london-riots-on-consumerism-coming-home-to-roost/.

devam edeceğini düşünüyor. "Anlamlı bir ölüm", onlara, tamamen anlamsız bir hayata göre daha iyi, hatta çoğu zaman karşılaştırılamaz derecede daha iyi bir seçenek, anlamsız hayatın yegâne gerçekçi alternatifi gibi görünüyor. Terörist çetelerin şefleri kendilerini feda etmeye hazır itaatkâr askerleri bu tür bireyler ya da bu tür bireylerin oluşturduğu kategoriler arasından devşiriyor. Devşirenlere sadece devşirilenlerin beyinlerini yıkayarak, onları önerdikleri tarihte ve biçimde ölmenin ne kadar anlamlı bir şey olduğuna ikna etmek kalıyor, ki bu da çok önceden devşirilmiş ve çoktan hayatın anlamsızlığına ikna olmuş askerlerin kolayca yaptığı bir iştir.

*

Hobbes'un Leviathan-öncesi dünyasını hatırlayalım; siyasetten ve siyaseten tasarlanmış ya da doğmuş iktidarlardan bihaber bir savaş meydanı: özel olarak kimsenin yönetmediği ve yine özel olarak kimsenin de hedeflenmediği, *herkesin herkesle* savaşı. *Her bir* kadın ve erkeğin *her bir* kadın ve erkeğe karşı elleri tetikte. Her bir "öteki" ya zaten maskesi inmiş bir düşmandır ya da henüz maskesi indirilmemiş bir düşman. Antenler her yöne doğru açık ve dinlemede olmalıdır. Daima. Emniyet bir kandırmacadır. Bir dinginlik anı düşmanın gard düşürme amaçlı bir hilesi olabilir yalnızca. Hobbesçu devlet öncesi dönemin insanlarının barutu olsaydı, her koşulda ve daima onu kesinlikle kuru tutarlardı (varlık amacı olan, kaderinde yazgılı olan kullanımına koşulduğu, yani ateşlendiği zamanlar hariç tabii ki).

Bu hissimize bir isim koyamasak bile, *hissediyoruz* ki, dünyamız –insani bağların zayıfladığı bir dünya, siyasi amaçlarla inşa edilmiş yapıların kuralsızlaşıp atomize olduğu bir dünya, siyaset ile iktidar arasındaki ilişkinin koptuğu bir dünya– yeniden bir savaş meydanıdır: özel olarak kimsenin yönetmediği ve yine özel olarak kimsenin de hedeflenmediği, herkesin herkesle savaşı. Her Tanrı'nın günü, ya bireysel olarak ya da zaman zaman geçici veya nispeten uzun süreli ittifaklar içinde yürütülen, bu yanıyla günden güne değişen bir savaş. Piyasanın, okullarımızdaki öğretmenlerin, işyerlerimizdeki yöneticilerin ve yaşamaya yazgılı olduğumuz dünyayı eğitimimiz ve tüketi-

mimiz için tasvir eden medyanın oluşturduğu birleşik güçler tarafından, erken çocukluk dönemlerimizden başlayarak, hayatlarımızı bu savaşta askerler olarak hizmet ederek geçirmek üzere hazırlanıyor ve bileyleniyoruz. Eskisinden farklı olarak artık üzerimizde devletin verdiği üniformalar yok, ayrıca yeni bir ismimiz var: "rekabet halindeki bireyler." *New York Times*'tan Frank Bruni'nin ortaya koyduğu gibi, dünyanın en prestijli, oyun kurucu vasfına sahip en güvenilir eğitim kurumlarının öğrenci kabul süreçleri "öğrencilerin değer yargılarını, onları rekabet çılgınlığı girdabına çekerek, çarpıtıyor."[21] Her birimiz bir diğerimizin rakibidir: ya zaten maskesiz ve açıkça ya da ilk fırsatta maskesini kesin çıkaracak bir rakip. "Rekabet çılgınlığı" içindeki insanlar barutlarını kuru, namlularını iyice yağlanmış, her ikisini de daima el altında ve kullanıma hazır tutarlar.

Bize kendi öz gücümüze güvenmemiz ve dayanmamız (bunun anlamı her an kararlı ve hazır olmak üzere eğitilmemizdir), başımız derde girip de bulanık ve çalkantılı sulardan açık ve sakin sulara kaçmamız gerektiğinde kendimizden başka kimseye güvenmememiz öğretilir. Müesses nizamı belirleyen biz değilizdir, fakat onun 7/24 gardiyanlığını oynaması gereken bizlerizdir, her birimizdir. Kendimizi parçalayarak gardiyanı oynamak tamam da, gardiyan *olmak*?! Hemen hepimiz er ya da geç şu tüyler ürpertici keşfi yapmak zorundayız: Anand Giridharadas'ın (David Brooks'un *New York Times*'m yukarıda sözü edilen nüshasındaki[22] aktarımıyla) ifade ettiği gibi, "bu gergin ve çatışmalı zamanlarda Amerika'yı birleştiren bir şey varsa, o da kudretin sizin olduğunuz yerden başka bir yerde olduğu şeklindeki yaygın duygudur." Giridharadas bu neredeyse evrensel duyguya "acizlik anksiyetesi" adını verir.

Yine Brooks tarafından aktarılan Pew Araştırma Merkezi'nin bulgularına göre, "Daha ziyade kazanan tarafta mısınız yoksa kaybeden tarafta mı?" sorusuna Amerikalıların yüzde 64'ü ikinci şıkla yanıt veriyor. Eğer kendi değerimizi –yalnızca ona dayanmamız beklenen– kendi ayaklarımızın gücüyle ölçme yönünde eğitilen/talim

21 https://www.nytimes.com/2016/01/20/opinion/rethinking-college-admissions.html.
22 https://www.nytimes.com/2016/01/22/opinion/the-anxieties-of-impotence.html.

edilen Amerikalılara ve onlar/bizim gibi olanlara değil de geri kalanlarımıza sorulsaydı, tahminimce bu ikinci şıkkı seçeceklerin oranı daha yüksek –hatta belki de bir hayli yüksek– olurdu. Zira böyle bir eğitimden/talimden geçen Amerikalılar ve bizler için böylesine kişisel bir soru soran yabancı insanlara titrek bacaklarımızın ne kadar güvenilmez olduğunu itiraf etmek utanç vericidir, "olmak ya da olmamak"ın özsaygı versiyonudur. Acziyet duygusu ve bunun neden olduğu korku/gerginlik, çoğumuz için, nefret edilesi ve saplanmaktan ölesiye korktuğumuz hayli yüz kızartıcı bir durumdur. Mutlak güç, en azından Lord Acton'dan bu yana halk bilgeliğinin ısrarla ifade ettiği gibi, mutlak biçimde yozlaşabilir; fakat bu bilgeliği bizim kuralsızlaştırılmış/atomize edilmiş toplum koşullarımıza uyacak şekilde güncellersek, Brooks'un bizi uyardığı gibi, mutlak güçsüzlük hissi de mutlak biçimde yozlaşabilir:

> Bugün insanların kendi kurumlarına karşı güvensizleştiği bir izolasyon ve atomizasyon dünyasında yaşıyoruz. Bu koşullarda birçok insan güçsüzlük durumuna anlamsız özyıkım edimleriyle karşılık veriyor. Örneğin Filistin'de gençler istikballerini geliştirmek için örgütlenmiyor ya da aynı amaçla hükümetleriyle birlikte çalışmıyorlar. Bunun yerine İsrail'de dolanıp bıçaklayacak bir asker ya da hamile bir kadın arıyor ve her seferinde de ya vuruluyor ya da tutuklanıyorlar. Anlamsız ve genellikle de ele yüze bulaştırılmış bir terör eylemi uğruna hayatlarını heba ediyorlar.

Her ne kadar yanıltıcı da olsa, böyle anlar güç algısının ortaya çıktığı anlar olabilir; çoğu durumda bu eylemlerin fazlasıyla elle tutulur ve sürekli nitelikteki güçsüzlük halini telafi etme, dolaylı olarak da anlamlı bir hayatın müzmin ve zalimce inkârının bedelini ödetme ve intikamını alma kapasitesinde olması umulur (bütün umutsuzluğa *rağmen* umulur). Bazıları bu umudun naifliğiyle alay edebilir ya da bu umudu (*a priori* sonuçsuzluğa ve başarısızlığa mahkûm olduğu) bir teste tabi tutmak için bazı insanların ödemeye hazır olduğu bedelin büyüklüğünden afallayabilir; fakat birçokları da gayet iyi idrak edecektir ki, bu insanlar açısından, haince ve acımasızca kendilerin-

den çalınmış haysiyetlerinin geri kazanılabilmesi ve onarılması için yegâne gerçekçi ve erişilebilir fırsat bu umuttur. Bıçaklı Filistinliler de insan haysiyetini ve saygınlığını inkâr eden çok sayıda ve çeşitli baskılara maruz kalmış insanlardan müteşekkil uzun listenin yalnızca bir satırından ibarettir.

Refah skalasının diğer kutbundaki insanlar, yani gezegendeki en zengin ve güçlü ülkenin yurttaşları olan Amerikalılarla ilgili olarak ise David Brooks şöyle yazıyor: "[A]çıkça sorumlu tutulabilecek bir kötü adamı olmayan karmaşık ve zorlu problemlerle kuşatılmışlardır: Teknolojik değişim işçileri yerinden ediyor, küreselleşme ve hızlı insan hareketliliği toplumları istikrarsızlaştırıyor, aile yapısı çözülüyor, Ortadoğu'daki siyasi düzen sallanıyor, Çin ekonomisi çöküyor, eşitsizlik yükseliyor, küresel düzen aşınıyor vs."

Darbeler altında inleyen fakat bu darbelerin nereden ve kimden geldiğini bile bilmeyen Amerikalılarla kıyaslandığında, en azından bütün ıstıraplarının suçunu bütün cefaların ortak paydasına, yani İsrail işgaline yükleyebilen Filistinliler yine şanslıdır diyeceği geliyor insanın. Başka yerlerde ama benzer istikbal ve haysiyet zedeleyici şartlarda yaşayanların taşıdıkları bıçaklarla kimi bıçaklamaları gerektiğine dair pek de bir fikirleri yoktur. Gelişine vururlar. Hobbesçu dünyanın güncellenmiş versiyonu olan dünyamızda, hayat, haritası hiçbir zaman çizilmemiş ya da çizilmişse de kaybolmuş bir mayın tarlasında yürümeye benzer. Hatırlatırım, patlayıcılarla öylesine doludur ki bu tarla, patlamaların tekrar tekrar yaşanması kaçınılmaz olmasına rağmen, hiç kimse hiçbir şekilde bu patlamaların nerede ve ne zaman gerçekleşeceğini bilemez.

Ve böylece bu bölümün başlığındaki soru işaretini kaldırmaya hak kazandık gibi görünüyor: Gerçekten de Hobbes'un dünyasındayız, hiç değilse o yoldayız. Fakat bu sefer kendimizi herkesin herkese karşı savaşı durumunda bulmamızın nedeni bir ulu Leviathan'ın *yokluğu* değil, çok sayıda, her zamankinden çok sayıda irili ufaklı Leviathanların eşanlı varlığıdır; bu Leviathanların doğru dürüst işlememesi, Hobbes'a göre, atalarımızın kendilerini yönetmek üzere Leviathan'ı davet etmelerine (ya da daha doğrusu tahayyül etmele-

rine) neden olan görevleri yerine getirememesidir; diğer küçük Leviathanların kusur ve eksikliklerini (ki bunların arasında, birliktelik biçimimizin, bu biçimin yeni, fakat çoktan sağlamca yerleşmiş koşullarının çok gerisinde kalması başı çeker) giderme kapasitesine sahip *asıl* Leviathan'ın ortada olmamasıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

Kabileye Dönüş

"Eğer devletler bir gün büyük mahalleler haline gelirse, muhtemeldir ki mahalleler de küçük devletler haline gelecektir. Mahalleliler yerel siyasetlerini ve kültürlerini yabancılara karşı savunmak için örgütleneceklerdir. Tarihsel olarak her ne zaman devlet açık olmuşsa (...) mahalleler kapalı ve dar görüşlü komünitelere dönüşmüştür." Michael Walzer 30 yıldan fazla süre önce, geçmişe dönük bir yaklaşımla ve o zamana kadar biriktirdiği deneyimlerinden yola çıkarak bu sonuca varıyor, aynı şeyin yakın gelecekte de yineleneceği kehanetinde bulunuyordu.[1] Bahsettiği yakın gelecek geldiğinde onun öngörüleri haklı çıkıp teşhisleri bir kez daha teyit oldu.

Küreselleşme ve onu izleyen iktidar ve siyasetin birbirinden ayrılıp boşanmaları durumu neticesinde, gerçekten de devletlerin günümüzde dönüşmekte olduğu şey belli belirsiz çizilmiş, delik deşik olmuş ve yetersizce tahkim edilmiş sınırların içine hapsolmuş büyük mahallelerden fazlası değilken, bir zamanlar *pouvoirs intermédiaires*'den [ara güçler] geri kalanların tarihin çöplüğüne doğru yolculuğuna eşlik etmesi beklenen eski zaman mahalleleri "küçük devletler" rolünü üstlenme mücadelesi veriyor. Zira mahalleler yarı yerel siyasetten ve bir zamanlar kıskançlıkla korunan, kimseyle paylaşılmayan ve kimseye de devredilemeyen bir devlet tekelinin söz konusu olduğu "biz"i "onlar"dan (ve kuşkusuz

1 Michael Walzer, *Spheres of Justice: A Defence of Pluralism and Equality*, Basic Books 1983, s. 38.

"onlar"ı da "biz"den) ay(rışt)ırma ayrıcalığından geri kalan işlevlerin çoğunu yerine getiriyorlar.

Sınırlar çizme, hendekler kazma ve üstü dikenli telli duvarlar dikme işlerine bir kez ciddiyetle girişildi mi, "insanların işaret edebileceği her bir farklılık bir grubun diğeri üzerindeki üstünlüğünü savunmak için kullanılır. Silah sevdalıları silah karşıtlarından üstün olduklarını düşünür, çünkü onlar silahları seviyorlardır; silah karşıtları da silah sevdalılarından üstün olduklarını düşünür, çünkü onlar silahlardan nefret ediyorlardır"; "Nüfus kesimleri arasındaki farklılıklar neden daima aşağılık/üstünlük ilişkisine indirgenir? Sebep kabileciliktir"; "Ve kabilenin amacı, kimin destekleneceğini, kimin öldürüleceğini saptamaktır."[2]

Meseleyi bıçak sırtı bir hale sokmak ve devamı süresince de orada tutmak için seçilen terimler genellikle sert ve uzlaşmaz olur (zaman zaman farklılıkların uzlaştırılması, melezleşme ve uyum sağlama da söz konusu olabilir, fakat böyle olsa bile, çok nadiren buna niyetlenilmiştir, daha da nadiren ise arzu edilmiştir). Varlığın devamı pamuk ipliğine bağlı hale geldiğinde, uzlaşmaz bir şekilde bölücü ve ayrıştırıcı "ya öyle ya da böyle" ilkesi bir zorunluluk olduğu kadar tartışmasız bir ilke haline gelirken, alternatif "hem öyle hem böyle" ilkesi bir kenara atılır ve iki açık ve kesin alternatif ilke arasında seçim yapmaktan imtina etmek neredeyse akıl almaz bir tutum halini alır. Böylesi koşullarda "kimse kimseyi dinlemez. Taraflar, savundukları şeyle çelişen her bilgiyi görmezden gelirler... İnsanlar birbirini dinlemez, çünkü birbirlerini gerçekten işitmezler. Kendi inançlarını destekleyen bilgi duygusal bakımdan da anlamlıdır ve işleme konulur. Geri kalan her şey bir kenara bırakılır"[3] ya da -tercihe göre- asla topluluğa girmesine izin verilmez.

Kabilelerle meskûn bir bölgede, çatışan taraflar birbirinden uzak durur ve birbirlerini ikna etmekten, kendi tarafına çekmekten ya da dönüştürmekten inatla kaçınır. Diğer kabilenin bir üyesinin -herhangi bir üyesinin- aşağı konumu mukadder, yani ebedi

2 Bruce Rozenblit, *Us Against Them: How Tribalism Affects the Way We Think*, Transcendent Publications 2008, s. 74-75.

3 *Agy*, s. 54.

ve düzeltilemez bir niteliktir, öyle olmalıdır, öyle de kalmalıdır; ya da en azından o şekilde görülmeli ve muamele edilmelidir. Diğer kabilenin aşağı konumu onun silinemez ve düzeltilemez hali olmalı, silinmesi olanaksız bu yüzkarası her türlü iyileştirme girişimine karşı dirençli olmalıdır. "Biz" ve "onlar" arasındaki bölünme bir kez böylesi kurallara göre hayata geçirildiğinde, hasımlar arasındaki herhangi bir karşılaşmanın amacı artık bu bölünmenin yumuşatılması değil, aksine, böylesi bir yumuşamanın akla ziyan ve olanaksız olduğuna dair daha fazla kanıt bulmak ya da yaratmaktır. Bir üstünlük/aşağılık döngüsü içinde sıkışmış insanlar belaya bulaşmamak ve bir aksilik yaşamamak için bir sağırlar diyaloğuna bile girmez, basitçe birbirlerini es geçerler.

Luc Boltanski, Antonio Gramsci'nin yaşasaydı muhtemelen zamanımızın "kabileye dönüş" eğilimi olarak sınıflandıracağı nevzuhur hegemonik felsefeyi, bu felsefenin Fransız versiyonuna, yani "yeni baskın ideolojiye, Fransız tarzı yeni-muhafazakârlığa" odaklanarak şöyle tanımlar:

> Ona eşanlı olarak anti-kapitalizm (bu onu yeni muhafazakârlığın Amerikan versiyonundan ayırır), ahlakçılık ve zenofobi damgasını vurur. Adeta bir takıntı halinde milli kimlik meselesine, hakiki (ve iyi) Fransızlarla banliyölerdeki ahlakdışı, şiddete eğilimli, tehlikeli, ve hepsinden öte de refah devletinin [Fransızların ona verdiği daha keskin ismiyle *l'État-providence*'in]* sağladığı ihsanlar peşinde koşup duran göçmenler arasındaki karşıtlığa odaklanır.[4]

Boltanski şunu da ekler: Laçkalık derecesine vardığı için resmi tolerans siyasetinin mahkûm ve terk edilmesinden sonra, yeni muhafazakâr ideoloji "polis yetkilerinin artırılmasını talep etmektedir."

*

* (Fra.) Dadı, bakıcı devlet. (ç.n.)

4 Luc Boltanski, "Sociologie et critique sociale: dérive ou renouveau?", Luc Boltanski ve Nancy Fraser, *Domination et émancipation: pour un renouveau de la critique sociale* içinde, Grand Débats 2014, s. 64.

Rozenblit'in "Sebep kabileciliktir" önermesini izleyerek, muhtemelen "neden kabilecilik?" diye sormamız gerekiyor, ayrıca bunu sormamız öneriliyor da.

Celia de Anca'nın ifade ettiği gibi,[5] yeni kabilecilik dalgasının şaşırtıcı kabarışından 20. yüzyıldaki uzun sürgününden geri dönen duygusallık sorumludur. Ona göre bu duygusallık "çalışanları arasındaki çeşitlilikten doğan güçleri kendi çıkarına kullanmak" isteyen şirketlerin yeni işletme politikaları tarafından desteklenmiş, özendirilmiş, hatta azdırılmış ve kuvvetlendirilmiştir. "Tanıklık etmekte olduğumuz asıl paradigma değişikliği *komünitelerden müteşekkil bir toplumdan bağımsızlaşmaya duyulan özlemden, bireylerden müteşekkil bir topluma ait olma özlemine doğru bir geçiştir.*"

Özetlersek: Özgür iradeyi baskılayan toplumsal/ahlaki bağlar, zorunluluklar ve yükümlülüklere karşı rasyonalite, etkinlik ve yararlılık bayrağı altında yürütülen uzun bir modern yıpratma savaşından en nihayetinde zaferle çıkan, kendi kendini tanımlayan ve kendini gerçekleştiren birey olmuştur. Fakat çok geçmeden bunun bir Pirus zaferi olduğu anlaşılmıştır; zira Isaiah Berlin'in kurduğu dikotomideki terimlerle ifade edersek, "negatif anlamda özgür" olan muzaffer, acınası derecede yetersiz kaynaklarıyla baş başa kalmış, duygusal olarak tükenmiş ve neredeyse tam bir "pozitif anlamda iktidarsızlaşma" yaşamış, yani dış müdahale ile birlikte dış yardımdan da "özgürleşmiş" ve böylece etkili bir rol oynama ve hatta zorlukla kazanılmış kendini gerçekleştirme hakkının gerçekten etkili bir kullanımı için vazgeçilmez olan sosyal sermayeden de mahrum kalmıştır. Böyle bir özgürlük, bağrında, bireyin saygınlığı ve öznelliğin kurtuluşu uğruna verilen savaşa eşlik eden mutlu rüyalardan ve baştan çıkarıcı vaatlerden çok az şey barındırır. Bireysel güvenliğin bedelinin bireysel özgürlükle ödenmesi gittikçe daha az makbul bir alışveriş, gittikçe daha fazla 'yağmurdan kaçarken doluya tutulmak' gibi hissettirmiştir.

5 Celia de Anca, *Beyond Tribalism: Managing Identities in a Diverse World*, Palgrave Macmillan 2012, s. xxii–xxvi.

De Anca ise umutludur. Ona göre bahsettiği "paradigma değişimi" şiddetli bir öfke uyandıran tüm boyutlarıyla birlikte "komünitelerden müteşekkil" eski toplum modeline bir dönüşe değil, "bağımsız düşünce için gerekli bireysel kapasite" ile "bir gruba ait olma ihtiyacı" arasındaki kötü ünlü uyuşmazlığın (ki "ille de var olmak zorunda değildir") ortadan kaldırılması ya da en azından esaslı bir şekilde azaltılması yönünde ileri doğru bir sıçramaya işaret eder: kabileciliğe doğru bir hareketten ziyade, "kabilecilik ötesine", daha doğrusu kabilecilik/anti-kabilecilik ikileminin ötesine, "bireysel şuur kaybı olmaksızın bir topluluğa tam bir aidiyet hissi" sunan "yeni etnisite formları"na doğru bir hareket. De Anca çoktan fiiliyata geçtiğine inandığı bu yenilikleri memnuniyetle karşılar: Bu "yeni kabilecilik formlarında", önceki kabile biçimlerinden daha zayıf duygusal bağlara sahip bir "açık-uçlu komüniteler" modeli görür. Kanaatini ifade ederken, çoğunlukla "günümüz dünyasındaki siyasi ve ekonomik örgütlenmelerin" içinde doğmuş ve bu örgütlenmelere "katkıda bulunan birçok programda çalışan tanınmış danışmanları" tarafından geliştirilmiş kavramlara dayanır. Kısacası de Anca bahsini, muhtemelen evrensele yakın bir hâkimiyete erişme şansını da tanıdığı, yeni yönetim felsefesi üzerine oynar.

Gündelik yönetme işlerini emir-komuta hiyerarşisine kaydırmaya, "sonuç alma" görevini başarısızlığın sorumluluğuyla birlikte "alt kademelere devretmeye" [*subsidiarizing*] kararlı olan günümüzün "gelişmiş yönetim felsefesi ve siyaseti" ait olmanın getirdiği güvenlik ile bireysel otonominin getirilerinden vazgeçmedeki gönülsüzlüğün oluşturduğu birleşime duyulan yaygın özlemde, memnuniyet verici bir 'kârlarını ve kazançlarını artırma, masraflarını ise kısma' fırsatı görür. Yönetsel (ve aldatıcı) söylemin güncel versiyonunda, gereğince tanımlanmayarak kasten muğlak bırakılan "açık-uçlu komünite" düşüncesi, öncelikle, mümkün kılma adı altında pazarlanan imkânsız kılma pratiğini örtbas etme işlevi görür. Kişisel hususiyetler, yani duygusal bağlar ve alerjiler, sempatiler ve antipatiler, iten ve çeken şeyler, hoşlanılan ve hoşlanılmayan şeyler, bütün bu dizisel olmayan kişisel nitelikler, güdüler ve eğilimler bir zamanlar fabrikaların ya da iş merkezlerinin kapısında

bırakılmak zorundayken, artık kendilerini kabul etmeye can atan ya da çoktan kabul etmiş bu mekânlarda yalnızca izin verilmek ve hoşgörüyle karşılanmakla da kalmıyor, şiddetle içeri girmeye ve orada kalmaya davet ediliyor, içtenlikle övülüyor, aktif bir şekilde cesaretlendiriliyorlar; artık bunlara genellikle iş tanımının ayrılmaz bir parçası, çalışanların performansının değerlendirilmesinde kullanılan temel bir kriter gözüyle bakılıyor. Çeşitlilik ilan edilen ve kovalanan bir hedefken, homojenlik ve tekrarlayan rutinler, verimlilik ve kâr sağlama çabasına zarar verdikleri düşünüldüğünden, kınanıp kaçınılan şeyler durumunda.

Henry Ford'un taşıyıcı bantları ve montaj hatları, keza Frederick Taylor'un zaman-hareket ölçümleri artık yok; bunların yerine, hem bireyler haline gelmeye ve öyle kalmaya, hem de öyle davranmaya yönlendirilen çalışanlar kişisel olarak üstlenip icra ettikleri edimleri kâr amaçlı şirketin "montaj hattı"na uydurmakla (kasten belirsiz bırakılmış bir görevdir bu) görevlendirilir. Daha önceleri işyerlerinden tamamen silinmek ya da en azından çalışma saatleri boyunca baskılanmak istenen özelliklerin statüsünde yaşanan bu çığır açıcı değişiklik, çalışanların iki büyük arzusunu (bireysel seçimlerinin tanınmasını ya da onaylanmasını şart koşmak ya da vaat etmek suretiyle) eşanlı olarak karşılama niyetindedir: Kendini gerçekleştirme arzusu ve ait olmanın getirdiği duygusal sıcaklığa duydukları nostaljik özlem. Ne var ki kuralsızlaştırılmış emek piyasamızda ve çalışma koşullarında yaşanan bütün bu kopuşların pratikte ortaya koyduğu şey "açık-uçlu [?] komünite"nin "sağlığına" katkıda bulunma yükümlülüğüdür. Gelgelelim bu komünite "komünitenin aksakallıları"nın günümüzdeki yönetsel versiyonunun değişken takdirine bırakılmış ve hep tanımsal bir muğlaklık içinde tutulmuş olan beklentilerin standartlarını yükseltmedeki başarısızlığına karşı, herhangi bir güvenceyi bir kenara bırakalım, bir karşılıklılık garantisine bile sahip değildir.

Uzun lafın kısası, ait olmanın getirdiği ve pek rağbet gören yararlar "komünite inşası" olarak tanımlanan sürecin içinde bir yerlerde ortadan kayboluyor. Ve bu noktada bir de yaraya tuz basılıp, emekçilerin belirli bir çalışma süresini ve icra etmek üzere kiralan-

dıkları belirli bir işle ilgili ticari değer taşıyan belirli yeteneklerini satın almak yerine, şirketler artık çalışanların bütün zamanını ve kişisel varlıklarının tamamını sömürme hakkını talep ediyor, hatta bırakalım iş sözleşmesine geçirmeyi, açıkça talep bile etmeksizin çalışanlarından zımnen günde 24 saat, haftada 7 gün hizmet etmelerini istiyorlar.

Uzlaşmaz olanı uzlaştırarak, yani komünitenin dünyasındaki ve bireyin dünyasındaki en iyi unsurlara ulaşıp bunları bir araya getirerek "kabileciliğin ötesine" geçmek fikri, şüphe uyandıracak şekilde, günümüzün yöneticilerinin ve bunların danışmanlarının, ortalama yurttaşların "kabileye dönüş" noktasındaki duyarlılıklarını ve zihniyetini sermayeye çevirme girişimiymiş gibi görünüyor. Bu zihniyet ve duyarlılık, yönetim sanatının yeni filozofları ve pratisyenlerinin peşinde koşması için tahayyül ve vaat edilmiş daha iyi bir toplum ütopyasından ziyade, şirket yöneticilerinin güçlerinin erişemeyeceği bir alandan köklenmiş faktörlerin ürünüdür.

*

Karl Marx, *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* kitabında, geleceğin kapısını kırarak sonuna kadar açan devrimlerin gizemini açıklamıştı. Henüz var olmayan, denenmemiş, yaşanmamış ve bu nedenlerle de keşfedilmeyip en fazla belli belirsiz sezilmiş, diğer yandan müzelerde saklanan eski orijinal kıyafetlerin ısmarlama kopyasını ya da eskinin kahramanları tarafından giyilmiş ya da giyildiğine inanılan ve Madame Tussaud'nun balmumu heykelleri müzesinde ya da sayısız benzerinde sergilenen kıyafetleri giymiş bir gelecekti bu:

> İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yapar, fakat keyiflerine göre, kendi seçtikleri şartlarda değil, geçmişten aktarılmış, zaten var olan verili koşullarda bunu yaparlar. Bütün o ölü kuşakların gelenekleri bir kâbus gibi yaşayanların bilincine çöker. Ve tam da önceden var olmayan bir şey yaratarak kendilerini ve koşulları devrimcileştirmekle meşgulmüş gibi göründükleri anda, bilhassa tam da devrimci kriz dönemlerinde, huzursuzlukla geçmişin ruh-

> larını çağırıp hizmete koşarlar: Dünya tarihindeki bu yeni sahneyi geçmişin saygın kılığıyla ve diliyle sunmak üzere, geçmişten alınma isimleri, savaş şiarlarını ve kostümleri kullanırlar.

19. yüzyıl Fransa'sında yaşanan siyasi altüst oluşlara odaklanan Marx, bugünün kapılarını geleceğe açma noktasında, yardımını almak üzere geçmişe başvurmanın psikolojik-sosyal mantığını ortaya koyar:

> Halihazırdaki burjuva toplumu kahramanlıktan pek nasibini almamış olsa da, onu dünyaya getirmek için kahramanlık, fedakârlık, terör, iç savaş ve kanla sulanmış savaş meydanları gerekmişti. Burjuva toplumunun gladyatörleri, kendi mücadelelerinin dar burjuva özünü kendilerinden gizleyebilmek ve tutkularını bir büyük tarihsel trajedi seviyesinde tutabilmek için, ihtiyaç duydukları fikirler ve formlar ile kendi kendini kandırmacaları Roma Cumhuriyeti'nin katı klasik geleneğinde buldular.[6]

Bu bölümün başında kısaca tanımladığım Kabile mantığının yeniden dirilişi gerçekten de varoluşsal koşullardaki geniş kapsamlı ama kendi içinde tutarsız dönüşümlere halkın verdiği az çok spontane bir yanıt gibi görünür. Söz konusu dönüşümler mevcut durumun, hızla değişen modern dünyamızda şaşırtıcılığı ve inatla ve mütemadiyen sakinlerinin kafasını karıştırıp onları hazırlıksız yakalamasıyla ünlü geçmişten hiç de aşağı kalmayacak şekilde, (David Lowenthal'ın, kitabına isim olarak da verdiği unutulmaz teşhisini kullanırsak)* bir "yabancı ülke" gibi görünmesine ve hissettirmesine kadar varır: Bu dönüşümler günümüz insanlarını afallatır, yönlerini şaşırtır ve kafalarını karıştırır. Yabancı bir ülke olmak geçmişin özel ve ayrıcalıklı bir niteliği olmaktan çıkar ve sonuçta geçmişi

6 Karl Marx, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, 1897 Amerikan baskısının Birleşik Krallık'ta Amazon tarafından 2008 yılında yeniden yayınlanan çevirisi, s. 1-2. Ayrıca erişim için: https://www.marxists.org/archive/marx/works/1852/18th-brumaire/ch01.htm [Türkçesi: *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*, çev. Erkin Özalp, İstanbul: Yordam, 2016].

* Yazarın *The Past Is a Foreign Country*, "Geçmiş Yabancı Bir Ülkedir" isimli kitabına gönderme yapılıyor. (ç.n.)

şimdiden ayıran sınır tedricen silinip yok olurken sınır karakolları hemen tümüyle boşaltılır. Kuşkusuz gelecek de bir yabancı ülkedir; bununla birlikte, kendimizi geçmişten ayırmamıza nazaran daha kesin ve sızıntısız bir şekilde gelecekten ayırmamızla ilgili olarak bir çağdaşımız şuna işaret edebilir: Yabancı bir ülke olarak geleceği ziyaret ve keşfetmeyi sabırsızlıkla bekleyen turistlerin sayısı hızla düşüyor; bugün itibarıyla en iyimser ve maceracı (ve kimilerine göre de en gamsız ve şansına güvenen) olanlarımızla sınırlı. Bugün peş peşe deneyimlediklerimizden daha keyifli deneyimlerle dolu bir gelecek bulma umuduyla oraya seyahat etmek için sabırsızlanan insanların sayısı daha da büyük bir hızla düşüyor gibi görünüyor; nitekim bilimkurgu filmlerimiz ve romanlarımız giderek daha sık korku filmi ve gotik edebiyat kategorilerine giriyor.

Bugünlerde gelecekten korkma eğilimindeyiz; onun aşırılıklarını törpüleme, daha az ürkütücü ve itici, bir miktar da çekici kılma kolektif yeteneğimizi kaybetmiş gibiyiz. Gelişigüzel bir şekilde hâlâ "ilerleme" diye adlandırdığımız şey, bu aralar, kavramı icat eden Kant'ın uyandırmasını istediğinin tam tersi duygular uyandırıyor. Çoğu zaman uyandırdığı duygu yaklaşan bir felaketin korkusudur, yoksa bir rahatlığın yaklaşmakta ve can sıkıcı güçlüklerin yok olmak ve unutulmak üzere olmasının getirdiği sevinç değil.

"İlerleme"den bahsedildiği her seferinde, çoğumuzun aklına gelen ilk şey insanların yaptığı, çoktan yok olmuş el becerilerimiz kadar entelektüel beceriler de talep eden ve yakında ortadan kaybolması mukadder olan gittikçe daha fazla işin bilgisayarlar ve bilgisayarların idare ettiği robotlar tarafından üstlenilmesi, hayatta kalma kavgasında aşmak için mücadele etmek zorunda kalacağımız daha dik tepelerin karşımıza çıkması olasılığıdır. Sonuçlarına ulaşabildiğimiz neredeyse tüm araştırmalara göre, 1980 ve 1990'larda doğan kuşak, yani emek piyasasına yakın zamanlarda girmiş, yetişkinlere özgü kendi ayakları üstünde durmanın güçlükleriyle ve saygın, tatminkâr, memnuniyet verici ve muteber bir sosyal konum arayışına özgü belirsizliklerle yüzleşen genç insanlar, ebeveynlerinin ulaştığı sosyal statüyü daha da yükseltmek yerine kaybetmekten korktuğunu yüksek sesle dillendiren II. Dünya Savaşı sonrası ilk

kuşaktır. Bu kuşağın çoğu üyesi geleceğin, yaşam koşullarını daha da kötüleştirmesini bekliyor, daha iyi yaşam koşullarının yolunu döşemesini değil. Oysa yaşam öykülerine böylesi iyileşmelerin damgasını vurduğu ebeveynleri onlara aynı şeyi beklemeyi ve bu beklenen şeyin gerçekleşmesi için çalışmayı telkin etmişti. Bir bütün olarak bakıldığında, durdurulamaz "ilerleme" vizyonu, dünyadaki yeni başarıları ve yükselmeyi muştulamak yerine, kaybetme tehdidine delalet ediyor. Bu vizyon artık ilerleme ve yükselmeden çok toplumsal alçalmayla ilişkilidir. David Lowenthal'ın daha önce atıfta bulunduğumuz *The Past Is a Foreign Country* kitabından sonraki çalışmasında[7] işaret ettiği gibi, "ilerleme umutları soldukça, miras bizi gelenekle teselli eder."

"Neden miras günümüzde bu kadar ön plana çıkıyor?" diye sorar Lowenthal ve yanıtları aramaya başlar:

> Yanıtlar yerine göre değişiyor... Zira tek bir halk için getirilen açıklama bu kadar hızla yayılan bir eğilimi izah edemez. Karşımızdaki olgu öncülleri, vaatleri ve problemleri gerçekten küresel olan bir eğilimler kümesidir. Bu eğilimler bireyin aileden, ailenin mahalleden, mahallenin milletten ve hatta benliğin önceki benliklerden ayrılmasına ve izolasyonuna neden oluyor. Bu tür değişimler hayatın türlü veçhelerini yansıtır: artan yaşam süresi, ailenin çözülmesi, tanıdık çevrenin kaybolması, hızlandırılmış demode olma süreci, soykırım ve toplu göç ve gittikçe artan teknoloji korkusu. Bütün bunlar gelecekten beklentileri aşındırırken, geçmişe dair farkındalığı artırıp milyonlarca insana bir mirasa ihtiyaçlarının ve borçlarının olduğu görüşünü aşılıyor... Hepten yönsüz kalmamızı engelleyen yegâne şey istikrar kalıntılarına yapışmaktır.[8]

Lowenthal bu bulgular ışığında bizi tekrar tekrar uyarır: "Cehalet, tıpkı mesafenin yaptığı gibi, mirası didik didik bir irdelemeden korur." Fakat belirsizlik ve cehaletin bir başka erdemi daha vardır: "Geçmiş, bir inanç alanı olarak, olgu alanından daha fazla hayranlık uyandırır." (s. 134-135)

7 David Lowenthal, *The Heritage Crusade and the Spoils of History*, Viking 1997, s. ix.
8 *Agy*, s. 5-6.

Lowenthal muazzam ve çok yönlü çalışmasının sonunda şöyle söyler: "Uzağı göremeyen rekabet ... mirasın tam da doğasında bulunan bir hastalıktır. Mirasın bütün yapıp ettiği bir zamanlar en baştan gelen ya da en iyi olduğumuzda diretmek, bize dair olanları yüceltip ötekileri dışlamaktır." (s. 239)

> Miras bir kolektif gurur ve ortak amaç inşa eder; fakat bunu yaparken iyi çocuklar (biz)/kötü çocuklar (onlar) ayrımına abanır. İnanç mirası, mal mirası ve söylem mirası, bilhassa da eşsiz mirasımız risk altındaymış gibi göründüğü zamanlarda, düşmanlığı kışkırtır. Yerleşik uzağı görememe rahatsızlığı ihtilafı mayalar; cehalet mütekabiliyeti engeller. Kendi mirasımızın aşkıyla sarhoş olmuş, ötekilerin mirasına kör bir halde mukayeseden kaçınmakla kalmıyor, ötekilerin mirasının sağlayacağı faydalardan da mahrum kalıyoruz. (s. 248-249)

*

Yabancılarla dolu bir mahalle uçucu kesinliklerin ve kontrol dışına çıkan yaşamdan beklentilerin –ve ayrıca onları bekleyen kaderin de– görünür, somut bir işaretidir. Yabancılar hayatta baştan savma, güçsüz, istikrarsız ve öngörülemeyen olup günlük hayat gailemizi kendi güçsüzlüğümüze dair öngörülerle ve çok kötü şeyler olacağına dair önseziler yüzünden uykusuz geçirilen gecelerle zehirleyen her şeyi temsil eder. İstila edilmiş bir mahallenin sakinleri, yabancılardan kurtulmak adına, her şeyden önce eloğluna, ilk etapta da bariz bir şekilde o topraklardan olmayanlara, yabancılara ve göçmenlere karşı –Michael Walzer'ın sözlerini hatırlarsak– "yerel siyasetlerini ve kültürlerini savunmak için örgütlenecek" ve mahallelerini bir "küçük devlet" olarak yeniden şekillendirmeye çalışacaktır. Gelgelelim, yabancılardan temizlenmiş bir müstakbel devlet tahayyülü her halükârda olasılık dahilinde olmadığından, mahalleyi küçük devlete çevirme çabasına rehberlik etsin diye seçilen imaj çoğu zaman geçmişten alınan bir imaj olur. Buradaki geçmiş, *olduğu* haliyle geçmişten çok daha sık olarak, tahayyül *edilebildiği* kadarıyla bir geçmiştir: hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak

şekilde "bizim" olan, "onların" sinir bozucu yakınlığıyla bozulmamış bir geçmiş.

Siyaset bir kez geleceği şekillendirme gücünden mahrum bırakıldığında, genellikle kolektif hafıza uzamına devredilir. Bu uzam manipüle ve idare edilmeye çok daha elverişlidir ve bu nedenle de uzun zamandır –ve muhtemelen geri gelmeyecek şekilde– kayıp o mutluluk verici her şeye gücü yetme halini bugün ve gelecek için yeniden kazanmayı vaat eder. Çok açıktır ki, geleceğin filizlenip boy vereceği bugün üzerinde kontrol sahibi olanlar bizler değiliz; bu gerçeğin özgüvenimize, özsaygımıza ve gururumuza en büyük zararı vermesinin nedeni de onun bu "çok açık olma" halidir. Bugün üzerinde herhangi bir kontrolümüz olmadığı içindir ki, geleceği kontrol etme noktasında yok denecek kadar az bir umut besliyoruz; geleceğin oluşum süreci boyunca, bir başkasının satranç tahtasında ve henüz bilinmeyen ve bilinemeyecek olan bir başkasının oyununda piyonlar olarak kalmaya mahkûmuz gibi görünüyor. Bundan dolayı da bu gizemli, müphem, dostça görünmeyen, yabancılaşmış ve yabancılaştırıcı, her tarafına tuzaklar ve pusular serpiştirilmiş dünyadan, aşina olduğumuz, sıcak ve dostça, bazen sallantılı fakat teselli edici bir şekilde engellenmemiş ve geçerli hafıza dünyasına geri dönmek son derece rahatlatıcıdır: *bizim* hafızamız, dolayısıyla *benim* hafızam da, çünkü ben "*biz*"den biriyim; hafıza*mız*, onların değil, *bizim* geçmişimizin hafızası; yalnızca ama yalnızca *bizim* sahip olacağımız (yani kullanacağımız ve istismar edeceğimiz) bir hafıza.

Teorik olarak gelecek özgürlük alanıdır, orada her şey hâlâ mümkündür; oysa geçmiş böyle değildir; sabit ve değişmez kaçınılmazlığın alanıdır o, orada olabilecek her şey olmuştur. Gelecek kural olarak esnekken, geçmiş kesin olarak katı, sağlam ve sabittir. Buna karşılık hafıza siyaseti *pratiğ*inde geçmiş ve geleceğin bu vaziyetleri yer değiştirmiştir ya da en azından onlara öyleymiş gibi muamele edilmiştir. Geçmişin esnekliği ve yönetilebilirliği, şekillendirilmeye ve yeniden şekillendirilmeye açıklığı, eşanlı olarak, hafıza *siyasetinin*, onun neredeyse aksiyomatik meşruluk varsayımının ve sürekli tekrarlanan yaratıma gösterdiği rızanın da *sine qua non* [olmazsa olmaz] koşuludur.

Çağdaş toplumda tarihsel hafıza siyasetinin başlıca amacı "millet" adı verilmiş grubun toprağa dayalı olarak [*territorially*] tanımlanmış siyasi egemenlik üzerindeki hak ve salahiyetinin temellendirilmesidir. Siyasal egemenlik ise milliyetçiliğin büyük özlemi ve amacıdır. Ernest Gellner bunu unutulmaz bir şekilde şöyle ifade eder:

> Milliyetçilik en başta bir siyasi ilkedir; bu ilkeye göre siyasi ve milli birlik ahenkli olmalıdır... Milliyetçilik tanımlamamız yalnızca daha önceki itibari devlet tanımını asalakça kullanıyor olmakla kalmaz, aynı zamanda bu yaklaşımda milliyetçilik, yalnızca [toprağa dayalı] devletin varlığının itirazsız kabul gördüğü çevrelerde zuhur ediyor gibi görünür.[9]

Gellner'in de belirttiği gibi, devlet ve milletin evliliği tarihsel olarak zorunsuz bir gelişmedir, bir doğa kanunu değildir; milliyetçiliğin fonksiyonları bu gerçeği değiştirmez. Bu fonksiyonlar birinci olarak yadsımak, ikinci olarak olumlamak ve en nihayetinde de şu düşünceyi sağlamca yerleştirmektir: "[T]ıpkı bir burnu ve iki kulağı olması gerektiği gibi, insanın bir milliliği de olmalıdır; bu organlarda ve millilik niteliğinde bir eksiklik olmayacak bir şey değildir, zaman zaman böyle şeyler olur, fakat yalnızca bir felaketin sonucu olarak olur, ki aslında bu eksikliğin kendisi de bir tür felakettir." (s. 8)

Toprağa dayalı egemen devlet fikri olmasaydı, milliyetçilik bir şekilde tasavvur edilemez ya da hiç değilse zuhuru fazlasıyla uzak ihtimal bir fenomen olurdu (*cuius regio, eius religio** ilk olarak Münster ve Osnabrück'te düzenlenen 1648 Westphalia Konferansı'nda ortaya konmuş bir formüldür. Sonrasında, 1848'deki "Halkların Baharı"ndan başlayarak –bu başlık altındaki– tüm pratik niyetler ve amaçlar için *cuius regio, eius natio*** şeklinde yeniden ifadelendirilmiş, bu son haliyle de 1919 Versailles Barış Konferansı boyunca Woodrow Wilson tarafından şiddetle desteklenmiştir). Modern

9 Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Blackwell 1983, s. 1, 4 [Türkçesi: *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Günay Göksu Özdoğan ve Büşra Ersanlı Behar, İstanbul: Hil, 2008].

* Bir yerde iktidar kimdeyse, onun dini egemen olur. (ç.n.)

** Bir yer, üzerinde yaşayan millet kimse, ona aittir. (ç.n.)

milliyetçilik bir iktidar mücadelesiydi, hâlâ da öyledir; ve iktidar yarışının şiddetle arzulanan ödülü ile ayaklanmaların ve iç ya da uluslararası askeri ve diplomatik çatışmaların fazlasıyla çekici ve ayartıcı ganimetleri de siyasi olarak bağımsız ve egemen toprağa dayalı devlete aittir, öyle de kalacaktır. Gellner'den bir alıntı daha yapalım: "İnsanları sınıflandırmanın doğal, Tanrı vergisi bir yolu olarak, uzun süre gecikmiş olsa da fıtri bir siyasi kader olarak millet bir mittir. Bazen eskiden beri var olan medeniyetleri milletlere dönüştüren, bazen milleti sıfırdan yaratan, ama çoğu kez de eskiden beri var olan medeniyetleri yok eden milliyetçilik ise, iyi ya da kötü olmanın ötesinde, bir gerçekliktir, genellikle de kaçınılmaz bir gerçeklik." (s. 47)

Bu kaçınılmazlık karşılıklı olarak yanlışlanan ve iptal edilen mesajlar arasında gidip gelirken, bu aralar iyice hırpalanan ayakların altındaki -şiddetle arzulanmasına karşın inatla ortada olmayan- sağlam zeminle iyi bir uyum içindedir. Umberto Eco *Faith in Fakes*[10] [Uydurmalara İnanmak] kitabındaki denemelerden biri olan "Medyanın Çoğalması"nda şöyle der: "Günümüzde radyo ve televizyon nedir, biliyoruz: her bireyin uzaktan kumanda cihazıyla kendi derlemesini oluşturmakta kullandığı kontrol edilemez mesaj çoğulluğu." Peki ama "günümüzde bir kitle iletişim aracı nedir? O da bir TV programıdır, hiç kuşkusuz." Fakat şunlar da kitle iletişim aracı değil midir:

> [G]azete ilanı, ... üzerine üreticilerinin logosu basılmış ya da nakşedilmiş polo yaka bir tişört? Bu noktada bir değil, farklı kanallar üzerinden işleyen iki, üç ve belki de daha fazla kitlesel medyaya sahibiz... Peki bu noktada mesajı kim gönderiyor?... Artık tek başına bir otorite yok (varlığı ne kadar da iç rahatlatıcıydı)... İktidar ne kolayca yakalanabilir ne de kolayca elde tutulabilir bir hal almıştır, artık "plan"ın nereden geldiğini kimse bilmez [bir plan muhakkak vardır] fakat artık o da belirli bir amaca yönelik tasarlanmış bir plan değildir, bu nedenle de geleneksel eleştiri ve niyetlerle eleştiriye tabi tutulamaz.

10 Umberto Eco, *Faith in Fakes: Travels in Hyperreality*, Vintage 1995.

Eco alıntıladığımız bu denemeyi 1983'te kaleme almıştı. Radyo ve TV'nin kitlesel medya oyununda hâlâ ana karakterleri oynadığına kuşku yok. Eğer yazar bu denemesini, kablosuz interneti, dijitalleşmiş dünya çapında ağ devrini, interneti ve dokunmatik cep bilgisayarlarını da kapsayacak şekilde güncelleştirecek kadar uzun yaşasaydı, hiç kuşkusuz soracak çok daha fazla sorusu olur, bu sorulara kesin yanıtlar vermekte daha ciddi sorunlar yaşardı. Vaktiyle bilginin dünyayı okunaklı bir şekilde haritalandıracağı, bakıma alınmış yolların kavşaklarını dayanıklı ve sağlam, rüzgâra ve sele dirençli trafik levhalarıyla donatacağı umut ediliyordu. Artık bilginin işi trafik levhalarını iyi yağlanmış tekerleklerin üzerine oturtup, kullanımı kolay ekranların "sil" tuşuna bir parmak dokunuşuyla kolayca itilip gönderilebilir hale getirmek suretiyle fazlasıyla seyyar kılmaktır. Sinir bozucu ve ama yine de umut kırıcı bir şekilde çalkantılı, kaotikliği ve kafa karıştırıcılığıyla dile düşmüş bir dünyada "rahatlık bölgeleri" arayışındaki internet kullanıcıları tarafından özellikle memnuniyetle karşılanan ve her zamankinden daha sık ve minnetle kullanılan bir kolaylıktır bu. Her kişisel bilgisayarda bulunan bu kolaylık sayesinde, birçok kanaldan gelen mesajları ayrıştırmak, bilgisayar sahibine, onları birleştirmek kadar kolay geliyor; fakat mesajları birleştirmek de ayrıştırmak da aynı şekilde riskli ve ancak "ikinci emre kadar" geçerli olmaya devam ediyor. Böyle bir donanıma sahip bir dünyada, uydu seyir sistemleriyle beslenen haritaların her zamankinden daha sık güncellenmesi gerekiyor; buna rağmen çoğu sürücü onları yanlış yönlendirmesi muhtemel, fazlasıyla modası geçmiş araçlar olarak riskli buluyor.

Geçmiş, paradoksal bir şekilde, böylesi rahatlık bölgelerinin inşası için en elverişli ve birçok bakımdan en çekici ve ayartıcı alanı sunar. Paradoksal bir şekilde, çünkü geri alınamaz *fait accompli*'lerin [olmuş bitmiş olayların] ambarı olduğuna inanılan ve aralarına geçmişe dönük olarak doldurulması olanaksız boşluklar serpiştirilmiş geçmiş, kural olarak mesaj oluşturucuların özgürlüğünü ve makul seçimlerin sayısını ciddi biçimde kısıtlar. Leopold von Ranke'nin geçmişteki olayları "gerçekte oldukları gibi" inceleme talebine ciddiyetle yaklaşılıp samimiyetle uyulsaydı, birçok tarihçi geçmişe dair tercihlerinden kesinlikle vazgeçerdi. Daha kötüsü, Ranke tarzı tarih yazımının gerek-

tirdiği araştırmaların pratik tamamlanamazlığını ve aynı şekilde yorum kavgalarının kendine has bir sonuca bağlanamazlığım göz önüne alarak, "geçmişin gerçekleri" karşısında savunulabilir bir "rahatlık bölgesi" inşa etme umudunun kendisini terk etmeye ikna olabilirler. Gelgelelim varit olan bu ihtimal değildir.

Bilakis, geçmişin azaltılamaz nitelikteki bilinmezlikleri, geçmiş olaylardan yapılan her seçkiye uygun birçok farklı yorumun bulunabilmesi ve bunun sonucu olarak olayları "gerçekte oldukları gibi" ortaya koyan kapsamlı ve tutarlı bir anlatı oluşturma yönündeki her girişimin eksik ve tartışmaya açık oluşu profesyonel bir tarihçi için nahoş ve sinir bozucu olabilir. Fakat inançlarını savunmak için savunulabilir siper arayışındaki insanları çeken de tam olarak geçmişin bu üstünlükleridir: Hasımları tarafından sunulan argümanların ağırlığı ne olursa olsun inançlı insanların inançlarına sarılmasına olanak veren şey anlaşmazlıkların işte bu çözülemezliğidir, hakikatin nihai sınamasına açık anlatılar sunmanın bu olanaksızlığıdır.

İnanç meselelerinde tartışmanın amacı fikir birliği değil, karşı tarafın "işin aslına" tedavi edilemez bir sağırlık ve körlükle yaklaşmasına ve kötü niyete ölümcül şekilde bağlı oluşuna karşı çıktığını göstermektir. Kötü niyet hükmü kişinin dürüstlüğüne işaret eden kanıtları anlamsız kılar. Hasmı dinlemek kesinlikle tavsiye edilmez bir edimdir, hasımla empati kurmak ölümcül, hatta neredeyse intihara eş bir yanlıştır; Nobel ödüllü iktisatçı George Akerlof'un "dâhi işi" olarak tanımladığı *Don't Think of an Elephant*'ın [Sakın Bir Fil Düşünme] yenilenmiş ve güncellenmiş baskısında (2014),[11] "dilin inceliklerini yakalayacak bir dilbilimci kulağı ile modern siyasetin karmaşıklıklarını anlayabilmeyi" birleştirmesinden dolayı Kaliforniya Üniversitesi'nden Geoffrey Nunberg tarafından övülen George Lakoff'un, siyaset sahnesinin ya da kulislerinin mevcut aktörlerini ya da arzulu aktör adaylarını uyardığı gibi, "karşı tarafla tartışırken, onların dilini kullanmayın" (s. 1). Siyasi aktörlerce geniş ölçüde kabul görmüş bir mitin aksine, iletişim kanallarını kullananlar, *a*

11 Bkz. George Lakoff, *The All New Don't Think of an Elephant*, Chelsea Green Publishing 2014.

priori "onlar" olarak damgalanmış göndericilerden, yani yeminli düşmanlarımızdan geldiğinde, kendi menfaatlerine hitap eden mesajlara bile kulak tıkarlar. "Bu tür mesajları dinlemek 'kimliğimize' bir ihanet olacak, ait olduğumuz dünyanın tam da temelini çözecek ve çökertecektir." "İnsanlar ille de kendi öz çıkarlarına oy vermezler," diye uyarır Lakoff, "[k]imliklerine oy verirler. Değerlerine oy verirler. Özdeşleştiklerine oy verirler. Kendi öz çıkarlarıyla da özdeşleşebilirler. Bu da olabilir. Bu söylenenler insanların kendi çıkarlarını asla umursamadığı anlamına gelmez. Fakat kimliklerine oy verirler. Ve kimlikleri çıkarlarıyla örtüşüyorsa, mutlaka ona oy vereceklerdir. Bu noktayı anlamak önemlidir." (s. 17)

Aksi takdirde, diye ekler Lakoff, "gerçekler içeri girdiğinde insanlar doğrudan dışarı çıkar. Gerçekler duyulmaz, gerçek olarak kabul edilmez, yoksa kafamızı bulandırırlar. Niye birisi böyle bir şey söyler ki? Sonra da gerçeği akıldışı, çılgınca ya da aptalca olarak yaftalarız." Ve biz vekâleten bu yaftayı, "şayet konuşmadan önce o yaftayı taşımıyorlarsa," o gerçeği dillendirenlere doğru genişletiriz. (s. 16)

Kişinin, kimliğine tutunmak uğruna, kendi çıkarlarını feda etmesi şeklindeki şaşırtıcı fenomenin bir diğer açıklaması da Friedrich Nietzsche'den gelir: "Daha yüksek bir varlık olma kalıtsal hissi, neden olduğu daha yüksek hak talepleriyle birlikte, insanları oldukça soğukkanlı yapar ve onlara iç huzuru sağlar." Dolayısıyla "bencillik kötü bir şey değildir, hatta gerçek şu ki, diğer acı çekenlerin tam da öğrenmesi gereken ve fakat asla tam olarak öğrenilemeyecek" bir şeydir. Devamında şöyle yazar Nietzsche:

> Kötülük özünde diğerlerinin acı çekmesini amaçlamaz, kendi mutluluğumuzu amaçlar... Başkalarını alaya aldığımız her örnek, bunun bize, gücümüzü bir başka insanın üzerinde uygulamaktan ve keyifli bir üstünlük hissini deneyimlemekten kaynaklanan bir haz verdiğini gösterir... [Burada söz konusu olan, kişinin] kendi üstünlüğüdür ve bu üstünlük yalnızca diğerinin ıstırabında, örneğin alaya alınmasında keşfedilebilir.[12]

12 Bkz. Friedrich Nietzsche, *Aphorisms on Love and Hate*, Penguin Classics, 2015, s. 21, 29-30 [Türkçesi: *Aforizmalar*, çev. Ali Akdeniz, İstanbul: Babil, 2003].

Avrupa (Batı? Avrupa, potansiyel olarak ve oluşum sürecinde küresel midir?) kültüründe henüz ön belirti şeklinde var olan, embriyo halindeki, gelişmemiş, henüz kesin şeklini almamış aksiyolojik eğilimleri yakalamaktaki istisnai başarısı nedeniyle övülmüş Nietzsche Facebook'lu, Twitter'lı, MySpace'li, LinkedIn'li bir dünyayı tasavvur etmemişti, edemezdi de. Bu dünyada insanlar arasında bağ kurmak ya da var olan bağı kesmek, diğerlerini *Lebenswelt*'e [yaşam dünyası] dahil etmek ya da oradan dışlamak, bunları da içine almak üzere "biz" ile "onlar" arasına cephe hatları çizmek birkaç parmak hareketiyle gerçekleştirilecek anlık bir iş haline gelmiştir. Bunlar herkesin her an erişimine açık olanaklar haline dönüşmüştür. Böyle bir dünyada "gücünü öteki insanların üzerinde uygulama" olanakları ve dolayısıyla "o keyifli üstünlük hissi"nin tadını çıkarma fırsatları hadsiz hudutsuz ve neredeyse sonsuzdur artık. Bu dünyada insanlar ayrıca ahlaki değerlendirme aleminden çıkıp estetik uzamına da girerler. Kant'ın ifade ettiği gibi, tarafsız, araçsallaştırılmamış ve öz-ereksel deneyimin uzamıdır bu. Hakaretin, iftiranın ve kara çalmanın yağmur gibi yağdırıldığı ötekine (ötekilere) biçilen başlıca –hatta umulandan daha sık olarak yegâne– rol birilerinin üstünlük hissine duyduğu açlığı gidermektir. Dijitalleşmiş iftira, karalama ve kötüleme vakasında, ego tatmini arayışındakileri bu metodu kullanmaya gittikçe daha fazla çeken şey onun anonimliği, genellikle suçlunun bulunamazlığı, böylece kullanıcısına suçlanamaz ve dolayısıyla cezasız kalma umudunu vermesidir.

Lindy West'in 11 Mart 2016 tarihli *New York Times*'taki ifadesiyle "kimilerinin ırkçı olarak nitelendirilmenin ırkçı olmaktan daha kötü olduğuna inandığı" bir kültürde, çoğu insanın böylesi bir dijital kolaylığı Tanrı'nın bir lütfu olarak görmesi normaldir. Donald Trump'ın ateşli destekçilerinin gerçekleştirdiği çok sayıdaki kalabalık toplantılardan birinde "keskin, tutkulu ve kuşkucu" bir Trump hayranı olan Bayan Kemper şöyle içini döküyordu: "Bence bu ülkenin bazı değerlerine geri dönmesi iyi olur; anne ve babamın, dedemin ve ninemin büyüdüğü değerlere"; "onlar yanlış olan

ne varsa size gösterip söyleyebiliyordu."[13] Sıradan bir mikrofondan başka bir elektronik zımbırtı kullanmadan ve bir maskenin altına saklanıp lafı eveleyip gevelemeden alenen seslendirilmek, bir akıllı telefonla konuşmanın ya da bir tablet bilgisayarın klavyesine dokunmanın mahremiyeti içinde, yani kısmen gizli saklı koşullarda bileylenip hazırlanmış bu düşünceleri dönüştürmüştür; Bay Trump'ı online olarak formatlandırılmış ulus için cazip kılan da budur.

Bay Trump, büyük ve gittikçe de büyüyen bir kategori olan – Harvard profesörü Dani Rodrik'in *Social Europe* sitesinde yayınlanan aynı isimli makalesindeki[14] ifadesiyle– "öfke siyasetçileri"nden (çarpıcılık ve kötü ün bakımından başta gelenlerinden olsa da) yalnızca birisidir. "Aşırı küreselleşmiş ekonomi ile toplumsal bütünleşme arasındaki çatışma bir gerçektir" diyen yazar şöyle devam ediyor: "İki tür siyasi yarılma bu süreçte daha da derinleşmiştir: milliyet, etnisite ve din bağlamında gerçekleşen kimlik yarılması ile toplumsal sınıf bağlamında gerçekleşen gelir yarılması. Popülistler cazibelerini bunlardan birine ya da diğerine başvurarak elde ediyorlar... Her iki durumda da öfkenin yöneltilebileceği net bir 'öteki' oluyor... Popülistlerin çekiciliği, dışlanmışların öfkesini dillendirmelerinden geliyor."

Bu koşullar altında öfkeyi hiç sönmeyen bir kor gibi canlı tutmak popülistler için başarının en iyi yolu olarak beliriyor: Dışlanmışların ve terk edilmişlerin öfkesi mebzul miktarda siyasi sermayenin çıkarılabildiği hiç tükenmeyen ve eşsiz zenginlikte bir madendir. Teşvik etmek için bu sermayenin kullanıldığı çözümlerin genellikle "yanıltıcı ve sık sık da tehlikeli" olduğu düşünülürse, bu maden arzının öngörülebilir bir gelecekte tükenmesi ihtimali ya çok azdır ya da hiç yoktur. Auschwitz ya da Treblinka'daki krematoryumlarda yanan cesetlerde olduğu gibi, bu maden de ekstra bir yakıta ihtiyaç duymaz; her daim için için yanan öfke, ihtiyaç duyduğu ateşi kendi içinde bulur.

13 https://www.nytimes.com/2016/03/11/opinion/campaign-stops/what-are-trump-fans-really-afraid-to-say.html.

14 https://www.socialeurope.eu/2016/03/the-politics-of-anger/.

Bununla birlikte, serbestçe gezinen küresel elit ile bulunduğu yere saplanıp kalmış, öfkeli ve gayriihtiyari kapıldığı dışlanma beklentisiyle dehşete düşmüş yerel halklar arasındaki genişleyen uçurumun damgasını vurduğu bugünün dünyasında yaşayan alçaltılmış ve terk edilmiş insanların çoğuna göre, duvarlar inşa etme, sınırları sıkılaştırma ve yabancıları sınır dışı etme çağrıları yapan "kabileye dönüş" politikaları, Vadim Nikitin'in ifadesiyle,[15] "nefret ve bölünmeye değil, koruma ve merhamete" delalet ediyor. Aslında bu politikaların delalet ettiği şey bazıları ("bizim") için koruma iken, diğer bazıları ("onlar") için nefrettir. Kavgacılık ve sertlik karamsar ve acılı, çiğ ve kaba kabile pratikleriyle bir olup, "komüniteleri" koruma maskesi takar. Komüniteler ise, aldatıcı ve ama aynı zamanda ayartıcı vaatleri olan güvenlik gibi, –Lakoff'un diliyle ifade edersek– iki yüzlü "çerçeveler"dir: Dertlerden azadelik yalnızca bir –gülümseyen– yüzü oluşturur; diğer tarafta ise statünün düşmesi ve dışlanma tehdidinin oluşturduğu somurtuk ve kasvetli yüz bulunur. "Kötülük yapanları dışarıda tutan çevreleme olarak güvenlik"[16] metaforunun akla getirdiği şey, Lakoff'un da ifade ettiği gibi, sınırları(mızı) korumak, onları ve silahları(nı) havaalanlarımızdan uzakta tutmak, uçaklarda bir güvenlik görevlisi bulundurmak fikirleridir.

Çoğu uzman bütün bu önlemlerin etkisiz kalmaya mahkûm olduğu kanaatindedir; akıllı bir terörist her türlü güvenlik sisteminden geçebilir. Ne var ki, söz konusu olan yabancı değil de yerli popüler izlenimler ve akideler olduğu ölçüde, bu tür uzman görüşleri çok az kaale alınır. Önemli olan bahsettiğimiz çerçevenin zihinsel faaliyetlerimiz üzerinde tasallutta bulunma gücüdür: "Çerçeveler dünyayı görme biçimimizi şekillendiren zihinsel yapılardır. Dolayısıyla peşinde koştuğumuz hedefleri, yaptığımız planları ve eyleme biçimimizi şekillendirir, eylemlerimizin sonuçlarından

15 http://www.independent.co.uk/voices/donald-trump-is-just-the-kind-of-president-america-needs-a6924986.html.

16 Lakoff, *The All New Don't Think of an Elephant*, s. 108-109.

hangisini iyi hangisini kötü sayacağımızı belirler."[17] "Komünite" çerçevesinin şekillendirdiği şey bir dünya ve o dünyada var olma biçimi vizyonudur. Bu vizyon bütünleşme ve ayrılmayı sıkı sıkıya birbirine bağlar: evin sıcaklığını dışarının soğukluğuna, içerideki samimiyeti dışarıdaki yabancılaşmaya, kuşkuculuğa ve teyakkuz haline bağlar. Bu dünya vizyonu ve varoluş biçimi bu aralar milliyetçilik fenomeninde ifadesini buluyor.

*

Milletler ve milliyetçilik konusunda Britanya'nın önde gelen otoritelerinden olduğu üzerinde geniş bir fikir birliği bulunan Anthony D. Smith şunu sorar: "Üçüncü Reich'ın *Götterdämmerung*'uyla* [çöküş] birlikte kendisini tükettiğinin sanılmasının üzerinden 40 yıl bile geçmeden, azgın milliyetçilik ateşi neden yeniden alevlendi?" Smith'in bu soruyu sormaktaki amacı hemen ardından şu gözlemini aktarabilmektir: "Milliyetçilik ateşi asla sönmedi, onun korkunç sonuçlarını suçluluk içinde idrak etmemiz üzerine geçici olarak sahneden çekildi yalnızca. Etnik milliyetçilik ince bir sosyal demokrasi ve liberalizm cilasının altında Batı'da bile varlığını sürdürdü." Bu gözlemler Smith'i şu sonuca götürür: "Millet ve milliyetçilik modern dünyada özgür bir devletler topluluğunun yegâne gerçekçi temeli olarak kalmıştır."[18]

Bununla birlikte, millet, devlet ve toprak üzerindeki egemenlik "çerçeveleri" ile ilgili olarak ise, bunların kesinlikle küçülüp zayıflamayan sağlam bir temele, yani birbirini kesen sınırlarla örülmüş, sınır karakollarıyla kesintiye uğramış, göçmen kontrol görevlileriyle doldurulmuş bir dünyada yaşama deneyimine dayandığını söyleyebiliriz. "Biz" ve "onlar" (ya da pratikteki karşılıklarıyla ifade

17 *Agy*, s. xi-xii.

* (Alm.) "Tanrıların alacakaranlığı" anlamına gelen, Cermen mitolojisine dair bir kıyamet tasviri. (e.n.)

18 Anthony D. Smith, *Nations and Nationalism in a Global Era*, Polity 2007, s. 51-52 [Türkçesi: *Küresel Çağda Milletler ve Milliyetçilik*, çev. Derya Kömürcü, İstanbul: Everest, 2002].

edersem, ayırma yoluyla bütünleştirme ve bütünleştirme yoluyla ayırma) teması üzerine çok sayıda ve çeşitte varyasyona kaynaklık eden hammaddeyi işte bu deneyimin sağladığını ileri sürüyorum. Anthony D. Smith şu gözlemde bulunur: "Her kültürel unsur ulusun ayırıcı işareti ya da alametifarikası olarak işlev görebilir, bununla birlikte hangi durumda hangisinin seçildiği önemli bir fark yaratabilir." (s. 150) Bu gerçekten hareketle kimi bilim insanları "tutarlı bir milliyetçilik doktrini"nin (s. 149) olamayacağını söyleyecek kadar ileri gittiler, oysa Smith bu kadar ileri gitmezdi – gelgelelim aynı kapıya çıkacak şekilde, bütün milliyetçiliklerin paylaştığı yegâne ortak özellik olarak şunu ortaya koymuştur: "[B]azı mensuplarınca bir 'millet' teşkil ettiği farz edilen bir nüfus grubu adına özerkliğin, birliğin ve kimliğin kazanılması ve korunması amaçlı bir ideolojik hareket." (s. 149-150)

Smith'in burada alıntıladığımız başyapıtında Norveçli büyük antropolog Fredrik Barth'ın yalnızca bir kez bahsi geçer, o da ulus sorununa yaklaşımda "modernist yanılgılar"m ele alındığı bölümde. Smith orada Barth'ı "toplumsal sınır yanılgısına" balıklama dalma suçlamasından şartlı olarak aklamakla birlikte, toplumsal sınırların kültürel farklılıktan önce geldiği yönündeki ısrarlı duruşunu reddeder. Smith "etnik kimliklerin bazı bakımlardan 'orada bir yerde' önceden var olduğu"na (s. 164) inanmasından ötürü – buradaki "orada bir yerde olmak" ifadesi ne anlama gelirse gelsin– onun "saf araçsalcı olarak nitelendirilemeyeceğini" teslim eder.

Barth'ın kurucusu ve önderi olduğu, temel ilkelerini bütünüyle benimsediğim ekol, kültürel farklılığa gösterilen ilgiyi toplumsal sınır pratiklerinin bir yan sonucu olarak görmesiyle dikkat çekiyordu; temel çalışmasının başlığı da (*Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference* [Etnik Gruplar ve Sınırlar: Kültürel Farklılığın Toplumsal Örgütlenmesi]) buna işaret eder. Barth'ın yaklaşımı diğer yaklaşımlardan, kendi ifadesiyle, "etnik gruplar ve ilişki formlarının bir tipolojisi üzerinde çalışmak yerine... etnik grupları yaratıp idame ettiriyor gibi görünen farklı süreçleri keşfetme girişiminde bulunma"sıyla ve "araştırmanın odak noktasını müstakil grupların iç yapısı ve tarihinden, etnik

sınırlar ve bu sınırların idame ettirilmesi"ne[19] kaydırmasıyla ayrılıyordu. Barth ulus meselesini araştıranların "ortak kültürü paylaşmaya genel olarak kritik bir önem verdiğini" ifade ettikten sonra şöyle der: "[T]am da bu önemli özelliği etnik grup örgütlenmesinin birincil ve tanımsal bir karakteristiği olarak değil de bu örgütlenmenin bir içerimi ya da sonucu olarak değerlendirerek önemli bir yol kat edilebilir" (s. 11); "Bu perspektiften bakıldığında, grubu tanımlayan etnik sınır araştırmanın odak noktası haline gelir, bu sınırın çevrelediği kültürel yapı değil." (s. 15) Barth'ın tamamıyla paylaştığım yaklaşımında, ötekileri "ortak anlayışlara getirilen sınırlamaların varsayımsal kabulünün bir yan ürünü olarak kültürel yabancı" şeklinde görmek "ortak anlayış ve karşılıklı çıkar atfedilen sektörlere konulmuş bir etkileşim sınırlamasına" işaret eder. (*agy.*)

Eric Hobsbawm, klasik eseri *Milletler ve Miliyetçilik: Program, Mit ve Gerçeklik*'in 2006'da yapılan 13. baskısında, şu hususa dikkat çeker: "[B]u kitabın ilk baskısının yapıldığı 1990'ların başlarından bu yana kurulan ya da kurulma sürecinde olan ulus-devletlerin sayısı 20. yüzyılın herhangi bir döneminde kurulanlardan daha fazladır... Bütün devletler günümüzde resmi olarak 'ulus'tur; bütün siyasi ajitasyonun –pratikte bütün devletlerin kendilerinden uzak tutmak için telaş içinde çabaladığı– yabancılara karşı gerçekleştirilmesi bir genel eğilim halini almıştır."[20]

> "Onlar" insanlık tarihinde kaydedilmiş en hızlı ve derin altüst oluş yıllarının üzerinden 40 yıl geçtikten sonra büyük çoğunluğumuzun hissettiği sıkıntılar, belirsizlikler ve yön kaybı sebebiyle suçlanabilir, suçlanmalıdır da. Peki ama kimdir "onlar"? Tanım itibarıyla açıkça ve fiilen "biz olmayan"lardır: tam da yabancı olmaları hasebiyle düşmanımız olan yabancılar... Bütün o hilebaz oyunlarıyla bu yabancılar var olmasaydı, onları yaratmak gerekir-

19 Fredrik Barth, *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*, Waveland Press 1998, s. 10 [Türkçesi: *Etnik Gruplar ve Sınırları*, çev. Ayhan Kaya, Seda Gürkan, İstanbul: Bağlam, 2011].

20 Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*, Cambridge University Press 2016, s. 163 [Türkçesi: *Milletler ve Milliyetçilik*, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Ayrıntı, 4. baskı, 2010].

> di. Fakat geçtiğimiz binyılın sonu itibarıyla onları yaratmak nadiren gerekti: Toplumsal tehlike, kirlilik yaratan aktörler olarak her yerde varlar ve kentlerimizde ayırt edilebilir durumdalar; her yerdeler, sınırlarımızın ve kontrolümüzün dışındalar, fakat bizden nefret edip, bize karşı komplolar kuruyorlar. (s. 174)

Hobsbawn tarihin "nesnel" yasasının başka-bir-alternatif-yok kabilinden ürünü [*there-is-no-alternative product*] ya da genel olarak bütün insan türünün var oluş biçiminin vazgeçilemez bir özelliği olarak zaten bölünmüş insanlığa siyasi olarak özerk yeni birimler eklemeye azmetmiş milliyetçiliğin bu şekliyle kontrolden çıkmış olduğunu ilan etmesine ramak kalmışken durur. Bilakis, mütemadiyen şunu ifade eder: Bu patlama en nihayetinde insani seçimlerin bir sonucudur, dolayısıyla seçimlerin doğası gereği, farklı da olabilirdi: "1988-1992 arasındaki gözle görülür ayrılıkçılık patlamasının en basit açıklaması '1918-1921 arası dönemde yarım bırakılmış iş'tir" (s. 165); "'millet'in tanımı ve onun –paradoksal bir şekilde Lenin ve Woodrow Wilson tarafından paylaşılan– özlemleri, otomatik olarak, ileride çokuluslu birliklerin ... kıracağı çatlaklar yaratmıştır; tıpkı 1880-1950 arasındaki kolonyal sınırların, başka bir alternatif olmadığından, daha sonra postkolonyal devletlerin devlet sınırlarını oluşturması gibi." (s. 166) Başka bir ifadeyle: *insanlara hiçbir seçim şansı bırakmayan bir duruma neden olan şey bir dizi insani seçimdi.*[21]

Aslına bakılırsa Versailles'da toplanıp her bir ulusun toprak temelli ayrılığının ve egemenliğinin küresel olarak bağlayıcı evrensel bir ilke olarak kabulünü kararlaştıran Dünya Savaşı galiplerinin önünde başka bir seçenek daha vardı. O dönemlerde, bu ilke üzerinde inşa edilen dünya düzeni sayesinde, yeni bitmiş savaşın birbirini takip eden kanlı etnik kavgalar dizisindeki son savaş, gelecekteki bütün savaşları önleyecek bir savaş olacağına inanılıyordu.

21 Marx bu gerçeği *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* kitabında unutulmaz bir şekilde –daha önce de alıntıladığımız– şu sözlerle ifade etmişti: "İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, fakat keyiflerine göre, kendi seçtikleri şartlarda değil, geçmişten aktarılmış, zaten var olan verili koşullarda bunu yaparlar."

Şu işe bakın ki Woodrow Wilson'dan mülhem bu çözüm dünya tarihinde bugüne kadarki en kanlı savaşın yolunu döşedi.

Diğer çözüm ise Avrupa coğrafyasında –Hannah Arendt'in isimlendirmesiyle– "karma nüfus kuşakları" oluşturmaktı. Sayısız etnik, dinsel ve dilsel topluluk Avrupa'da yüzyıllardır birbirinin arasına serpiştirilmiş ve birbirine çok yakın bir şekilde yaşıyordu; kaynağı 1648 Westphalia Anlaşması olan Versailles formülü Avrupa'ya uygulandığında, her biri verili bir bölgede yayılmış olan sayısız dilden, dinden ya da etnik kültürden hangisinin müstakbel siyasi birliğin halkı için genelgeçer bağlayıcı din/dil/kültür olarak belirleneceği belli değildi. Muhtemeldir ki her bir birlik projesi karşısında ateşli rakipler bulacaktı. Bu noktada bir kez daha Ernest Gellner'in *Milletler ve Milliyetçilik*'ine başvuralım:

> Milliyetçiliğin gücü üzerine yorumlar döşemek âdettendir. Bu yaklaşım, milliyetçilik kök saldığı her seferinde diğer modern ideolojiler üzerinde kolayca hâkimiyet kurma eğiliminde olduğundan fazlasıyla anlaşılır olsa da, ciddi anlamda hatalı bir yaklaşımdır. Zira milliyetçiliğin en az gücü kadar zayıflığı da onu anlamanın anahtarıdır. Nitekim Sherlock Holmes'a can alıcı ipucunu sunan havlayamayan köpekti. Havlayamamış potansiyel milliyetçiliklerin sayısı havlayabilmiş milliyetçiliklerin sayısından çok daha fazladır; ne var ki dikkatlerimizi üzerinde toplayanlar havlayabilmiş olanlar olmuştur. (s. 42)

Gellner'in "kaba hesabı" (s. 44) "bize yalnızca bir etkin milliyetçiliğe karşı on potansiyel milliyetçiliğin bulunduğu bilgisini verir! ... Her bir etkin milliyetçiliğe karşı ... potansiyelini gerçekleştirememiş, hatta bunu denememiş *n* adet potansiyel milliyetçilik vardır." (s. 44) Ne var ki, Gellner'in bu hesabı yapmasının üzerinden 30 yıldan fazla bir süre geçtikten sonra bir yorum yaparsam, "*n*" değerinin değişen hızlarda da olsa bütün dünyada küçülmekte olduğunu söyleyebilirim. "Karşılıklı bağımlılığın küreselleşmesinin bütün toprak üzerindeki egemenlikleri" ya da en azından ezici bir çoğunluğunu yavaş ama sürekli bir şekilde bir yanılsamaya dönüş-

türmesiyle birlikte, toprak temelli siyasal ayrılma hakkını teslim etmekte kullanılan kriterler de aynı şekilde yavaş ama sürekli bir şekilde gittikçe daha az talepkâr bir hal almıştır. Bu durum "kabileye dönüş" eğilimlerini güçlendiren en etkili faktörlerden biridir.

"Karma nüfus kuşakları"nm en bilinen örneği olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu alternatif seçeneğin ilk kez ilan edildiği ve siyasi yelpazenin bilhassa sosyal demokrat kanadında açıkça tartışıldığı yer oldu. Bu alternatif etnisitelerin toprak üzerindeki ya da devlet-siyasal özerkliğini değil, kültürel özerkliğini içeriyordu. Kısaca ifade edersek, bu seçenek "ulusal sorun" ile toprak sorununun karşılıklı olarak birbirinden ayrılması ve takiben "ulusal sorun"un "şahsilik ilkesi" (kendi ulusal kimliğini saptama bir kişisel seçim meselesidir, devletin idari olarak tayin edeceği bir şey değil) ile ilişkilendirilmesinden ibarettir. Bu seçeneği destekleyen neşriyatın en temsil edici nitelikte olanı muhtemelen Otto Bauer'in *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie* [Milliyetler Sorunu ve Sosyal Demokrasi] adlı kitabıdır.[22]

Bununla birlikte, toprağa dayalı olma bakımdan ayrı fakat "yabancılara karşı olma eğilimi"nde birleşen yeni bölgelerin çoğalması hiçbir şekilde yeni bir fenomen değildir; Hobsbawm'ın bize hatırlattığı gibi, aslında Georg Simmel buna daha önce dikkat çekmişti: "Üyeler arasındaki birliğin etkin bir birlik olabilmesi ve bu birliğin kendi (hayati) çıkarına olduğuna dair grup farkındalığının sürdürülebilmesi adına, bazı düşmanlar olduğundan emin olmakta bir parça siyasi akıl olduğu bile söylenebilir."[23] Gerçekten de, toprağa dayalı ulus-devletin siyasi egemenliğinin üzerinde yükseldiği üç egemenlik ayağının üçü de (askeri, ekonomik ve kültürel ayaklar) mali kaynakların, meta ticaretinin ve bilginin artan küreselleşmesi sonucunda sakatlanıp cansızlaşarak çöktüğü için, yabancı düş-

22 Bu kitapta kitabın *La question des nationalités et la social-démocratie* adlı Fransızca baskısı kullanılmıştır (Guérin Littérature 1987). Yukarıda ifade edilen iki ilke çoketnili Avusturya-Macaristan devleti içinde eşanlı olarak ulusal kimliklerin sürekliliğini ve bu kimliklerin kalıcı işbirliği ile bu devletin azaltılamaz "uluslar karışımı"m güvence altına almanın bir aracı olarak Bauer tarafından önerilmişti. Daha fazla ayrıntı için özellikle bkz. s. 250-364 ve devamı.

23 Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780*, s. 175.

manlığı giderek daha fazla siyasi liderin ve lider olmak için yanıp tutuşanların arayıp bulduğu ve uyguladığı yegâne "siyasi akıl" haline gelebilir. Bu politikacıların uzak ve karanlık bir geçmişten köklenen, fakat "onlar", yani kapımıza yığılmış ya da bizzat içimizdeki yabancılar tarafından tertiplenen kurnaz entrikalar ve sinsi komplolarla da adamakıllı şekilde doğrulanan "birlik şuuru" dışında seçmenlerine önerecek pek de bir şeyi yoktur. *New York Times*'ın "The Stone" forumu için Brad Evans tarafından gerçekleştirilen bir röportajda, "Size göre Avrupa'yı içine alan güncel mülteci krizi zulümden kaçış tarihindeki yeni bir sayfayı mı temsil ediyor, yoksa orada farklı bir şey mi oluyor?" sorusu üzerine açıklamaya çalışmıştım: Birbirini izleyen sayfalarda olageldiği gibi kendinden önceki sayfaların içeriğine bir şeyler eklenecekse de, gerçekte "zulümden kaçış tarihinde yeni bir sayfadır bu."

*

Modern dönemde kitlesel göç yeni görülen bir şey ya da bir kerelik olağanüstü koşullar dizisinin tetiklediği münferit bir olay değildir. Esasen her daim düzen kurma ve ekonomik ilerleme takıntısına sahip modern yaşam biçiminin sürekli ve istikrarlı bir sonucudur. Zira düzen kurma ve ekonomik ilerleme çabaları, etkileri itibarıyla "gereksiz insan" imalathanesi gibi işleyerek, bulundukları yerde istihdam edilemeyip bir fazlalık oluşturan, bundan dolayı da evlerinden uzakta bir sığınak ya da daha umut verici yaşam fırsatları aramaya zorlanan "gereksiz insanlar" üretir.

Doğru, en yaygın kullanılan göç güzergâhları modern yaşam biçiminin anavatanı olan Avrupa'dan dünyanın geri kalan kısmına doğru yayılmasını izleyerek yön değiştiriyor. Avrupa gezegenin yegâne "modern" kıtası olduğu süre boyunca, kendi gereksiz nüfusunu henüz "pre-modern" olan ülkelere boca edip durdu. Sömürgeci emperyalizmin altın çağında, sömürgeci yerleşimcilere, sömürge yönetiminin askerlerine ya da üyelerine dönüştürülüp Kuzey ve Güney Amerika, Afrika ya da Avustralya'ya göç eden Avrupalı sayısının 60 milyona vardığına inanılıyor. Ne var ki, 20.

yüzyılın ortasından başlayarak göçün yönünde bir U dönüşü gerçekleşti: Merkezden dışarı doğru göç yerini merkeze doğru göçe bıraktı. Fakat bu sefer göçmenler silahlı değildi, varmaya çalıştıkları ülkeyi fethetme amacı da gütmüyorlardı. Postkolonyal çağın göçmenleri miras aldıkları, fakat eski sömürgecilerinin teşvik ettiği muzaffer modernizasyon tarafından şimdilerde yıkıma uğratılmış olan 'varlıklarını idame ettirme yol ve yöntemlerini' bırakıp sömürgecilerin iç ekonomilerindeki boşluklarda yuvalanma fırsatlarının peşine düştüler, düşüyorlar.

Hepsinden önemlisi, sömürgecilerin ardında bıraktığı topraklarda yapay olarak kurulmuş lafzen bağımsız devletlerde (istikrar sağlama noktasında cüzi miktarda umut veren ama buna karşın –eski sömürgeci efendilerinin sağladığı, düşman arayan– devasa silah depolarına sahip devletler) süregiden onlarca iç savaş, etnik ve dinsel çatışmalar ve düpedüz eşkıyalık nedeniyle evlerini terk etmek zorunda kalmış çok sayıda insan var ve sayıları giderek artıyor. Batılı güçlerin yanlış hesaplanmış, ahmakçasına miyop ve hiç kuşkusuz ölü doğmuş politikalarının yarattığı yıkımın akabinde Ortadoğu bölgesinin görünüşe göre umutsuz bir şekilde istikrarsızlaştırılması, bu başlıkta en bilinen vaka olmakla birlikte, kesinlikle yegâne vaka değildir. Nitekim tropikal Yengeç ve Oğlak dönenceleri arasındaki kuşak, yani Afrika'nın büyük kısmı, bir kitle göçü kaynağına dönüşmüş durumda.

Kitlesel göçün doğası ve sonuçlarını inceleyenlerin önde gelenlerinden Michel Agier güncel hesaplamaların önümüzdeki 40 yıl içinde 1 milyar "yurdundan ayrılmış" insan öngördüğü uyarısında bulunuyor: "Sermayenin, metaların ve imgelerin küreselleşmesinden sonra, nihayet sıra *insanlığın* küreselleşmesine de geldi."[24] Fakat yurdundan ayrılanlar ne kendilerine ait ne de üzerinde meşru hak talebinde bulunabilecekleri bir yeri olan insanlardır; Agier'in ifade ettiği gibi, kesin bir varış noktası olmaksızın sürdürülen yolculuk "hiçbir yer"i [*no-place*] belirsiz bir süreliğine onların kalıcı

24 Michel Agier, *Le couloir des exilés: Être étranger dans un monde commun*, Éditions du Croquant 2011, s. 95, italik vurgusu bana ait.

yeri haline getirir: Deyim yerindeyse paylaşılmış bir dünyada yersiz kalmışlardır (s. 20-1). Fakat göçmenlerin bu "hiçbir yerleri" (örneğin Roma ve Milan'ın tren istasyonları, Belgrad'ın Central Park'ı) seyahatlerini feleğin sillesiyle değil de kendi tercihleriyle yapan biz şanslı "yerlilerin" muhitleri dahilindedir. TV ekranlarında güvenli bir mesafeden izlemek yerine bu "hiçbir yerler"le bizzat yüz yüze gelmek şok edici bir deneyimdir. Bu deneyim dünya çapındaki kargaşayı, bütün kötülükleriyle birlikte, kelimenin gerçek anlamıyla eve taşır. Küreselleşme, bütün o tatsız yan sonuçlarıyla birlikte, artık "dışarıda bir yerde" değil, tam burada, yaşadığımız caddede ya da işimize veya çocuklarımızın okuluna giderken geçmemiz gereken birçok diğer caddededir.

Mesele şu ki, kendi yöremizde güvenliği sağlama umuduyla kendimizi çitlerle çevreleyerek küresel felaketi etkili bir şekilde uzakta tutmak bir ev içi sığınakta saklanarak bir nükleer savaşın sonuçlarından kaçınmaktan daha olası değildir. Küresel sorunlar küresel çözümleri gerektirir; başka hiçbir şey bu sorunları çözemez. Sırf sizin arka bahçenizde değil de başka bir yer de kangrene dönüşüyor diye bir sorunu çözmeden bırakmak düpedüz yanlıştır. Ne kadar büyük ve güçlü olursa olsun tek bir ülkenin köklü ve nihai bir çözüme bağlayamayacağı bir sorundur bu. Hatta Avrupa Birliği gibi bir ülkeler grubunun bile tek başına çözemeyeceği bir sorundur; istediğimiz kadar "göçmenleri" Avrupa'da, Afrika'da ya da Asya'da kurulmuş kamplara kapatın ya da Akdeniz veya Pasifik sularında ölüme terk edin, sonuç değişmeyecektir.

Kabileler (ister tıpkı eski usul sosyalistlerin Karl Marx'a "ütopyacı", adamakıllı bir revizyondan geçirilip bilimsel bir eleştiri tarafından yeniden ele alınamayacak kadar vadesi geçmiş yüzlerce yıllık bir kendini aldatmanın ürünü olarak görünmesi gibi, ulusçu elitist-entelektüellere "tarih öncesine ait" ve "ilkel" olarak göründüğü haliyle, isterse de "akılcılaştırıldığından" beri "uluslar"ın "yeni ve geliştirilmiş" kılığına girmiş haliyle) son tahlilde insan ürünüdür, fazlasıyla insan ürünüdür – insanlığın ortak varoluş durumunun kavranamaz ve dolayısıyla da etkisizleştirici karmaşıklığını insani

duyularla kavranabilir ve anlaşılabilir bir hale sokmak "akla yatkın" bir iştir.

İnsan türünün ortaya çıkışından bu yana söz konusu indirgeme işi, insanların dünyasını "biz" ve "onlar", yani manevi yükümlülük kapsamında olanlar ve olmayanlar şeklinde bölmek suretiyle gerçekleştirilmiştir. Levinas'ın ifade ettiği gibi, böyle bir bölünme, "öteki *için* duyulan mutlak sorumluluk"la desteklenmiş "toplum halinde olma" biçimini, *her* insani birlikteliğin altında yatan temel ilke ve dürtü haline getirme yönünde gösterilen aralıksız çabanın zorunlu ve ayrılmaz bir parçasıydı, bu şekilde kalmaya da devam edebilir. Herkes ve her bir insan evladı için mutlak ve koşulsuz bir sorumluluk hissetmek, azizlikten çok uzak ve büyük olasılıkla uzun bir süre için de öyle kalmaya mahkûm biz sıradan kullara değil, azizlere mahsus bir iş olarak görüldüğü ölçüde, bölünmeler bunu gerçekleştirmede gerekli araçlardır.

Bu bölme işinin bugüne kadarki gelişim seyrini etkileyen iki paralel gelişme yaşandı. Bunlardan birisi avcı-toplayıcı sürülerinden günümüz ulus-devletlerinin "muhayyel bütünlüklerine", "biz"in niceliksel büyümesidir. Diğeri ise, "uygarlaşma süreci", yani sürekli genişleyen "biz"in yaşam alanındaki "âdetlerinin yumuşaması", bu sürecin "biz"i sayısı durdurulamaz bir şekilde artan yabancıları kabul etmeye, benimsemeye ve özümsemeye zorlaması, yani reddetme dürtüsünün, içgüdüsel kavgacılığın, yabancılara karşı azalmak bilmez düşmanlığın yerini "uygar ilgisizliğin" ve/veya yalnızca sözle yürütülen sembolik savaşın alması. Fakat bu gelişmeler binlerce yıllık "bize karşı onlar" oyununun kurallarını değiştirmeye yaklaşamadı bile. Hâlâ bitmekten çok uzak, azalmak bir yana gittikçe artacağı kesin gibi olan günümüzdeki kitlesel yabancı akını, bizi, dönmeye çalıştığımız o kabilelerin başına geldiği kadar hazırlıksız yakaladı.

Roger Cohen, 14 Ocak 2016 tarihli *New York Times*'ta yayınlanan makalesinde,[25] 1880'ler ile 1945 arasında ABD'nin 4 milyon İtalyan göçmeni kabul ettiğini hatırlatıyor. Cohen Bro-

25 https://www.nytimes.com/2016/01/15/opinion/fermi-sinatra-dimaggio-and-capone-american-immigration.html-_r=0.

okings Institution'dan Leon Wieseltier'den şu alıntıyı yapıyor: "Al Capone'u aldık, ama Enrico Fermi'yi, Frank Sinatra'yı, Joe DiMaggio'yu, Antonin Scalia'yı da aldık. Hangi aklı başında insan İtalyan göçünün memleketimiz için büyük bir nimet olduğunu reddedebilir?" Cohen şöyle devam ediyor:

> Başkan Obama, Ulusa Sesleniş konuşmasında, Suriyeli göçmen Refaai Hamo'yu "çeşitliliğimizin ve açıklığımızın kanıtı" olarak vitrine çıkardı... Fakat çeyrek milyon insanın öldürüldüğü yaklaşık 5 yıllık savaş boyunca Amerika'nın Suriyeli mültecilere sunduğu açıklığın derecesine bakıldığında, bu siyasi şov ağır bir yüzsüzlük olarak nitelendirilebilir.

Amerika 5 yıllık savaş dönemi boyunca yaklaşık 2.500 Suriyeli mülteciyi kabul etti ki bu rakam "ülkeden kaçan toplam 4,4 milyon Suriyelinin kabaca %0.06'sına" tekabül ediyor. Dolayısıyla Hamo'yu "Amerikan darkafalılığının bir sembolü olarak sunmak daha doğru olabilirdi." Bu sözlere, bahse konu darkafalılığın koşar adım ve artan hızla kabileye dönüşün kanıtı olarak teşhir edilmeye son derece uygun olduğunu ekleyebilirim.

Aynı gazetenin birkaç gün önceki (8 Ocak 2016) sayısında yayınlanan başyazı ise bize şu bilgiyi veriyordu:

> Yılbaşından bu yana yönetim, ibreti alem için ve sınır güvenliği ilkesini savunmak adına, kolluk görevlilerini ev baskınlarına gönderiyor. Bu ülkede silahla vurulup ölen çocuklara dair dokunaklı konuşmalar yapan bir başkan annelerin ve çocukların yarımküremizde ölümün kol gezdiği ülkelere (Honduras, Guatemala ve El Salvador) tek yönlü postalanması işine girişmiş durumda. Oysa bu anneler ve çocuklar güvenliğimiz için ne fiili ne de olası bir tehdit oluşturabilir.[26]

Uzakta ve erişilemez durumdaki ya da erişim dahilindeki insanları "biz" ve "onlar" şeklinde bölme eğilimi ve itkisi her türden

26 https://www.nytimes.com/2016/01/08/opinion/a-shameful-round-up-of-refugees.html?_r=0.

tarihsel kopuşların içinden zarar görmeden çıktı; bu eğilim ve itkilerin dizayn ve teşvik ettiği davranış kalıpları değişmiş olabilir yalnızca. "İnsanlık" bir hayalet, anlaşılamaz bir varlık, zihinsel ve pratik olarak özümsenemez olarak kaldığı sürece (günümüz hayatının kozmopolit gerçekliklerinin çok gerisinde kalan kozmopolit şuurumuzun durumuna dair Ulrich Beck'in iğneleyici değerlendirmesini anımsayın), kimlik arayışı (yani ötekilerle meskûn dünyada kişinin kendi konumunu belirleyip oturtmak için iç ve dış baskılarla mücadele etmesi, keza kişinin seçimini ötekilerin tanımasına ve onayına tabi kılma zorunluluğu), bir referans noktasını gerektirmeye devam edecektir; "benzer-benzemez", "ait olma-yabancı olma" türünden *biz-onlar* karşıtlıkları kendi kimliğini tanımlamada vazgeçilmez araçlardır ve muhtemelen uzunca bir süre de öyle kalacaktır. Zira "biz"in var olması için "onlar", yani "biz olmayanlar" da olmalı ya da icat edilmeli, olmadı son çare olarak tahayyül edilmelidir (nitekim "onlar" icra edilen her bir öz-kimliklendirme türünde ve evresinde icat edilmiş, kararlaştırılmış ya da tasavvur edilmiş halde mevcuttur). İnsanların özdeşleşme eğilimine girdiği ve karşıtlık ilişkisi içinde olduğu grupların (en azından bir kısmının) ölçeklerinin büyümesi, keza grup içinde yer alanlar (ya da en azından bazıları) arasındaki etkileşimlerin yumuşaması ("uygarlaşması") yalnızca nicel ve biçimsel değişikliklerdir, nitel ve işlevsel değişiklikler değil.

*

Hem kabilelerde hem de uluslarda, ister bilinçli olarak seçilmiş isterse de kişinin aktif bir çabasının ürünü olmaksızın zımnen bahşedilmiş ya da doğuştan edinilmiş olsun, kimliğin katı talepleri olmuştur: "ait olmak" müzakere edilemez, sınırlanmamış, tam ve gerçek bir "ölüm kalım meselesi" hüviyetine bürünme eğilimine girmiştir. "Grup için hayatını feda etmek", kabiledeki yaşam biçiminin ayrılmaz bir parçası olduğu gibi, ulus-devletlerin "muhayyel bütünlüğü" vakasında ait olmanın kabul edilmiş nihai sınaması haline de gelmiştir. Modern formasyonlar olarak ulus-devletler,

toptan reddettiği kabile geçmişinin mirasından çok sayıdaki unsuru reddedip ıskartaya çıkarırken, bu şiarı muhafaza etmiştir. Bu tüyler ürpertici ve acımasız şiar da gereksiz, hatta rahatsız edici ve zarar verici hale gelir gelmez hemen tümüyle geri çekilmiş ya da kaybolmaya yüz tutmuştur. Söz konusu gereksizleşme zorunlu askerliğe ve kitlesel seferberliğe dayalı savaşın yerini küçük ve profesyonel ordular tarafından gerçekleştirilen teknolojik bakımdan sofistike operasyonların almasının ve ekonomik sömürünün geçmişteki toprak temelli fetihle olan yakın ilişkisinden kurtulmasının bir sonucudur ve bu gelişmelerin hemen ardından, neredeyse eşanlı olarak gerçekleşmiştir.

Bununla birlikte, şayet şu son bilişimsel/dijital kültürel devrim o hikâyelerin bir parçası olmayı başaramasaydı, "kabileden uzaklaşma" faslının hikâyesi de, bilhassa halen devam eden "kabileye dönüş" hikâyesi de fazlasıyla eksik kalırdı. Dijital bilişimin insanlığın büyük ve gittikçe de büyüyen bir bölümünün günlük hayatına girmesi tek başına teknoloji tarihindeki yeni bir sayfadan ibarettir. Fakat yine de bu dijital bilişimin neredeyse evrensel olarak erişilebilirliği ve mekândan tam ve gerçek anlamda bağımsızlaşmış ve bedenlerimizin hareketiyle senkronize edilmemiş hareketliliği ve çoğumuz için fiilen bedenlerimizin bağımlı ve her bakımdan ayrılmaz bir uzantısı haline gelmesi (ki başka bir teknik aygıtın, ne erişebildiği, hatta ne de –bırakalım girişmeyi– niyetlenebildiği bir niteliktir bu) seçenekler setimizi tümüyle değiştirmiş, bilindik uyarıcılara karşı dehşetli sayıda –daha önce görülmemiş fakat bu şartlar altında gerçekçi– bir tepkiler çokluğu yaratmış, aynı zamanda daha önce karşılaşılmamış tamamen yeni bir sürü uyarıcı yaratma kapasitesine de erişerek yine daha önce denenmemiş ve sınanmamış dürtü ve edimleri ortaya çıkarmıştır. Araçsal rasyonalitenin tam tersi yöndeki mantığına ("bana bu aletin ne işe yaradığını söyleyin" ve "aletin yapabildiği bu olduğu için bunu yapacağım!") göre ise, yeni imkânlar, olasılıklar ve fırsatlar tercihli davranış kalıplarının göreli çekiciliğinin yeniden değerlendirilmesine neden olup, diğer alternatifler arasından seçilen davranış tarzları yerine bunların olasılıklarını vekâleten devrimcileştirir.

Bununla birlikte elektronik kitle iletişim araçları, kullanıcılarının araçsal aklı ne şekilde kullanması gerektiği, kullanmak zorunda olduğu ya da kullanacağı hususunda tarafsızdır. Yeni medya –en yaygın üç işlevi/kullanım biçimi olan– bilgi toplamada, şebeke inşasında ve iletişimde katı ama maymun iştahlı bir seçici olduğu kadar, kültürel omnivorluk seçimini de kolaylaştırır ve ayrıca destekler. Bu medya açıklığı ve –Hans Gadamer'in ifadesiyle– "ufukların kaynaşması"nı teşvik eder, fakat hantal, uygunsuz ve rahatsız edici bulunduğundan küçümsenerek kapı dışarı edilmiş her şeye kendisini sıkı sıkıya kapatmayı teşvik ettiğinden daha fazla değil (daha az da değil). Girdilerin çoğaltılması da, katı bir şekilde sınırlandırılması da daha önce (ve çevrimdışı ortamda hâlâ) olmadığı kadar kolaylaşır. Elektronik medya insani seçimleri *kolaylaştırma* ve bu seçimlerin olasılıklarını manipüle etme kapasitesine sahiptir; fakat, bırakalım –uygulanmalarına ve orijinal tasarımlarıyla uyumlu bir şekle bürünmelerine kadar bütün bir süreç boyunca izlemek suretiyle– bu seçimlerin sürekli ve kararlı bir takibini garanti etmeyi, onları *belirleme* kapasitesine bile kesinlikle sahip değildir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Eşitsizliğe Dönüş

Disraeli 1845'te yayınlanan *Sybil, or the Two Nations* romanında bir işçi sınıfı radikali olan Walter Gerard'a şunu söyletir:

> İki ulus: aralarında münasebet ve duygudaşlık olmayan iki ulus, adeta farklı bölgelerde ya da farklı gezegenlerde yaşıyormuşçasına birbirlerinin alışkanlıklarından, düşüncelerinden ve hislerinden bihaber iki ulus; farklı terbiyeler almış, farklı yiyeceklerle beslenmiş, farklı törelerle düzenlenmiş ve aynı yasalarla yönetilmeyen iki ulus.

Romanın ana karakterlerinden birisi olan Charles Egremont bu iki ulusu şöyle yorumluyor: "zenginler ve yoksullar."[1]

Bu romanın yayınlanmasından neredeyse 160 yıl sonra, 28 Haziran 2004'te düzenlenen Demokratik Parti Ulusal Kongresi'nde başkan yardımcısı adayı olarak konuşan senatör John Edwards "iki ulus" tezini yeniden ifade ederken onlara yeni bir isim de veriyordu: *sahip olanlar ve sahip olamayanlar.*[2] Şöyle diyordu Edwards: "İki farklı Amerika'nın olduğu bir ülkede yaşıyoruz hâlâ... Bunlardan biri, Amerikan rüyasını yaşayan ve hiçbir şey için endişelenmek zorunda olmayanların Amerika'sı; diğeri ise, bu birincilerin dışında kalıp her Allah'ın günü iki yakasını bir araya getirmek için

1 Benjamin Disraeli, *Sybil: Or the Two Nations*, Oxford University Press 1998, s. 66.

2 Erişim: http://usatoday30.usatoday.com/news/opinion/columnist/raasch/2004-07-28-raasch_x.htm.

didinen bütün (ve çoğunluktaki) Amerikalıların Amerika'sı. Bu böyle olmak zorunda değil."[3]

Toplumun halihazırdaki durumuna ve gelecek için gerçekçi beklentilere dair aktardığımız değerlendirmeler, keza bu değerlendirmelerin yapıldığı zamanlarda toplumun karşı karşıya olduğu zorluklar üzerine yapılan değerlendirmeler, ortaklaşa bir şekilde, retrotopya fenomeninin aydınlatılmasına büyük katkıda bulunur. Aktardığımız iki değerlendirmeyi birbirinden ayıran yaklaşık 160 yılın büyük kısmı Disraeli'nin hükmünü geçersiz kılma, yani yoksulluğu yok etme çabalarıyla geçmiştir. Savaş sonrasındaki "şanlı otuz yıl"da, toplumu iki ulusa ayıran yaygın eşitsizliğin yok oluşun eşiğinde olduğuna dair genel bir görüş birliği vardı; yoksulluktan miras kalan ne varsa geçici bir rahatsızlık olarak görülüyordu. Michal Kalecki, *Political Quarterly* dergisinin 1943 tarihinde, yani "sosyal devlet" çağının eşiğindeyken basılan bir sayısında yer alan "Political Aspects of Full Employment"[4] [Tam İstihdamın Siyasi Boyutları] başlıklı denemesinde[5] bunu şöyle ifade etmişti: "[A]rtık iktisatçıların büyük çoğunluğu kapitalist bir sistemde bile kamu harcamaları programı yoluyla tam istihdama ulaşılabileceği kanaatindedir."[6] Benzer bir bilgili ve eğitimli çoğunluk kanaatine göre, kabul edilemez seviyedeki eşitsizlikten (yani ardında tortu olarak yoksulluk sınırının altında yaşayan büyük bir nüfus grubunu

3 Erişim: https://en.wikipedia.org/wiki/Two_Americas.

4 Erişim: https://mronline.org/2010/05/22/kalecki220510-html/.

5 Deneme ana hatları itibarıyla Cambridge Üniversitesi'ndeki The Marshall Society isimli iktisat topluluğunda 1942 baharında verilen bir konferansa dayanıyordu.

6 Bununla birlikte Kalecki –adeta bir kâhin gibi– "kapitalist patronlar"ın hâkimiyetlerinin tam da temellerine yönelik böylesine büyük hükümet müdahalelerine tüm güçleriyle karşı koyacaklarını öngörerek, bizi şöyle uyarmıştı:
Tam istihdamın idamesi sosyal ve siyasi değişimlere neden olacak, bu değişimler de iş dünyası liderlerinin muhalefetine yeni bir ivme kazandıracaktır. Nitekim daimi tam istihdam rejiminde "işten sepetleme"nin "disipline edici" rolü son bulacaktır. Patronun toplumsal konumu sarsılacak, işçi sınıfının kendine güveni ve sınıf bilinci artacaktır... "Fabrikalardaki disiplin" ve "siyasi istikrar" iş dünyası liderleri için kârdan daha değerlidir. Sınıf içgüdüleri patronlara kalıcı tam istihdamın kendi çıkarları için sağlıksız bir şey, işsizliğin ise "normal" kapitalist sistemin ayrılmaz bir parçası olduğunu söyler.

bırakmasıyla bilinen eşitsizlik türünden) çıkış yolu herkese yeterli geçimlik ücret sağlayabilecek bir iş vermekten geçiyordu. Ayrıca, toplumu zenginlerin ulusu ve yoksulların ulusu olmak üzere ikiye bölen raydan çıkmış bir eşitsizlik belasına karşı yürütülen nihai savaştaki öncü, projeci ve yönetici rolü hükümetlerin oynayacağı noktasında da yaygın bir kanaat vardı. Devlet denetimi ve gözetimi olmaksızın ekonominin tek başına arzu edilen sonuçları yaratması mümkün değildi. Yoksulluğa karşı savaşın siyasi silahlar kullanan siyasi organlar tarafından yürütülmesi ve yönetilmesi gerekiyordu.

Bu kanaat zamanın siyasi yelpazesindeki tüm akımlar tarafından paylaşıldığından, 20-30 yıl içinde doğruluğu neredeyse herkesçe kabul edilen bir önerme haline geldi; onun gerçekten de "sağ-sol" bölünmesinin ötesinde bir yere konumlandığı söylenebilirdi. Bununla birlikte siyasi yelpazenin farklı kanatlarının bu kanaate varmasının ardındaki saikler farklıydı: Kapitalistleri bu kanaate sevk eden saik emek ile sermaye arasındaki yıkılmaz karşılıklı bağımlılık ilişkisiydi. Buna göre emek geçimini sağlamak için sermayeye bağımlıydı, fakat sermaye de modernitenin "katı" halinin* geçerli olduğu o günlerde, yeniden-üretiminin devamı ve zenginlik üretme kapasitesinin muhafazası için emeğe –çoğunlukla da yerel emeğe– aynı derecede bağımlıydı. Emeği aynı kanaate sevk eden saik ise, öngörülebilir bir gelecekte, sermayeyle gerçekleştirdiği [emeğin] alım-satım işlemine devam etmeye mahkûm olması, bu nedenle de müstakbel kapitalist alıcıları için değerini ve çekiciliğini artırması muhtemel koşulları yaratma ve sürdürme isteğiydi. Son olarak aynı kanaat devlet tarafından da paylaşılıyordu. Onun işlevi ise, Jürgen Habermas'ın 1973 yılında, yani sermaye ile emeğin "karşılıklı bağımlılık" döneminin sonunda (demek ki Minerva'nın Baykuşu –hep yapageldiği gibi– kanatlarını günbatımına açtıktan sonra)** yayınlanan *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*

* Katı, sıvı ve gaz olmak üzere maddenin üç haline gönderme yapılarak, "katı" modernite ile "akışkan" modernite karşı karşıya konuluyor. (ç.n.)

** Hegel'in, "Hukuk Felsefesi" eserinin girişinde yaptığı metafora gönderme yapılıyor. Metafor, olaylara dair bilginin, ancak olaylar olduktan ve belli bir olgunluğa ulaştıktan sonra edinilebileceğini ifade eder: "Felsefenin soluk rengi solgun zemine vurduğu zaman,

[Geç Kapitalizmde Meşruiyet Sorunları] adlı eserinde açıkladığı gibi, emek ile sermaye arasındaki alım satım ilişkisinin idamesini sağlamaktı. Bu da devlete eğitim, sağlık hizmetleri, düzgün barınma olanaklarının temini gibi, bu iş için gerekli tüm maliyetleri üstlenmek suretiyle emeği müstakbel alıcıları için çekici bir meta halinde tutma, başka bir ifadeyle, kapitalistin piyasa fiyatını ödemesini mümkün kılacak kalitede bir emeğin yeniden-üretim maliyetlerini paylaşma görevini yüklüyordu. Emeği satın almaya istekli sermaye ile kendisini satmaya hevesli emeğin –bu şekilde teminat altına alınmış– başarılı ve düzenli buluşmalarını içeren düzen her üç oyuncuya da iyi bir çözüm, en azından makul alternatiflerinden daha iyi bir çözüm olarak gözüktü. Bu üçlüye bu çözüm hakkındaki fikirleri sorulsaydı, muhtemelen Winston Churchill'in bir siyasi rejim olarak demokrasi hakkında söylediği iddia edilen şeyi söylerlerdi: Bütün diğer alternatifleri saymazsak, en kötüsü. Sermaye ile emek arasındaki –kapitalist devlet tarafından sağlanan ve nezaret edilen– bu balayı havasının ya da duruma daha uygun bir ifadeyle bu ateşkesin nasıl olup da sona erdiği sorusu toplumsal hafızada göreli tazeliğini koruyor (fakat bu daha ne kadar sürer?) ve kesin bir bilançoya olanak verecek tartışmalar için fazlasıyla sıcak. Bu çöküşün nedeni olarak birçok şey söylendi, söylenmeye devam ediliyor; çöküşün sorumlusu olarak birçok isim zikredildi, fakat sermaye ve emeğin karşılıklı bağımlılığını tek taraflı olarak ilga eden patronlar (bu ilga küreselleşme tarafından tetiklenmiştir, fakat kapitalistlerin açgözlülüğüne konulan sınırlamaları ve bu açgözlülüğün kurbanlarının savunma hatlarının çerçevesini ve dokusunu birer birer parçalayan devletin cansiperane yardımları ve suç ortaklığı da söz konusudur), çöküşün baş müsebbibi olma gururunu yaşamaya en yakın adaydır.

*

hayatın tezahürü ihtiyarlık günlerini tamamlıyor demektir. Felsefenin soluk rengiyle o gençleştirilemez, sadece bilenebilir. Minerva'nın baykuşu ancak gün batarken uçmaya başlar." (Georg W. F. Hegel, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, çev. Cenap Karakaya, İstanbul: Sosyal, 2004, s. 30.) Alıntı bu Türkçe basımdan doğrudan yapıldı. (ç.n.)

Émile Durkheim'ın gayet ikna edici bir şekilde ortaya koyduğu gibi, en üst düzey otoriteye, etkili yaptırımlara, dolayısıyla da bir bağlayıcı güce sahip olup toplumsal olarak inşa edilmiş ve sistemleştirilmiş normların insani seçimler üzerindeki hâkimiyetlerini yitirmeye ya da insanlar tarafından açıkça reddedilmeye başlaması, bir zamanlar bu normların zorlayıcı etkisine maruz kalmış insanların kendilerini gerçekleştirme özgürlüğüne kavuştukları anlamına gelmez. Zira bu sefer de kendi içgüdü ve dürtülerinin köleleri haline gelirler (Hobbes'un Leviathan'ının izinden gidersek, toplum tarafından dayatılan normlar kendi temel ve yıkıcı, neredeyse intihar anlamına gelen tercihlerine ve dizginsiz duygularına karşı insanların yegâne etkili savunmasıdır). Durkheim'ın karanlık önsezisi en azından Ronald Reagan, Margaret Thatcher ve bunların sayısız takipçilerinin ve taklitçilerinin yönetimleri altında sermayenin tasmalarının çözülmesi örneklerinde doğru çıkmış görünmektedir; bu liderlerin ebeliğine soyunduğu yeni düzenin, çıkar çatışması içindeki farklı tarafları tamamen farklı şekillerde etkilediği hakikati bu haklı çıkma durumu daha da belirginleştirir. Normatif düzenleme kapsamından çıkmak, en hafif ifadesiyle, tek taraflı olarak gerçekleşmişti; siyasi olarak tasarlanmış ve dayatılmış normlardan kurtulmuş sermaye yeni özgürlüklerini ilk olarak emeği –sermaye ve emeğin karşılıklı bağımlılığı yıllarında edinmeyi başardığı– her türlü karar verme kapasitesinden mahrum bırakıp, yeni yürürlüğe konulmuş yoğun bir yasal kısıtlamalar ağıyla sıkı sıkıya kuşatmakta kullandı. Sermaye-devlet ilişkilerinin devam eden revizyonuyla ilgili olarak ise, borsaların birbirini izleyen kitlesel işten çıkarmalar karşısında yaşadığı coşkuyu ve vergilerde ve/veya –neden olunan toplumsal hasarı azaltmak amacıyla– sosyal harcamalarda gerçekleşen bir artışı görünce yaşadığı dehşet duygusunu not etmek yeterli olsa gerektir. Dünya çapında at oynatan finans sermayesinin yaşadığı dehşet karşısında hızlıca gösterdiği tepki –eğer bir suçun değilse– sözümona bir düşüncesizliğin sonucu olarak yoldan çıkmaya cüret eden suçlu devletin tekrar kendisine itaat etmesi için ona şantaj yapmaktır. En son yaratılan Yunanistan cehennemi (ki ben bu satırları yazarken hâlâ öyleydi) bu yeni düzeni, dünya çapın-

daki kitlesel medyanın ateşli desteği eşliğinde, olağanüstü bir gösteri şeklinde sergiliyor. Fakat bu gösteri tek seferlik, hatta istisnai bir kendi felaketini yaratma örneği olarak değil, basiretli olmak için can atan "kafası karışıklar için bir rehber" niyetine izlenmelidir.

Dünyadaki eşitsizliğin siyasi olarak kabul edilemez olduğu, çünkü yabani ya da sosyalist veya öyle bir şey gibi göründüğü dönemlere kadar giderek, *New York Magazine*'in tabiriyle,[7] "gelir eşitsizliğini incelemeye on yıllarını veren" Branko Milanovic vardığı sonucu en özlü şekilde şöyle ortaya koyuyor: "O [gelir eşitsizliği] bir kusursuz fırtına... Zengin ülkelerdeki müesses nizam kaybedenlere ilgi göstermek zorunda olduğunu unutmuş durumda." "En tepedeki yüzde 1'e dahil gittikçe daha fazla sayıda insan, hem gelir elde ettikleri sermaye *hem de* kendi emekleri temelinde elde ettikleri gelir bağlamında zengindir. Bu tamamıyla yeni bir durumdur. Bir tarafta kapitalistlerin bir tarafta da işçilerin olduğu eski moda bir durumla karşı karşıya değiliz artık. Bugün en zengin insanlar her iki gelir türünün de sahibi durumunda." Bu da bize gösteriyor ki, "en zenginler" tabakasından olmayan insanlar iki yönden bir mahrumiyet içinde, hem sermaye hem de emek gelirleri bakımından gittikçe daha azına talim ediyor, her ikisini de kaybetme tehlikesi yaşıyorlar. Bunun siyasi anlamı ise "bir kişi-bir oy prensibine dayalı katılımcı demokrasi yerine, bir dolar-bir oy sistemine geçtiğimizdir."

Bu sorun artık tartışmalı bir mevzu olmaktan bile çıktı. Şu ya da bu ekole mensup ekonomistler, hangi eşitsizlik ölçütünü seçerlerse seçsinler, çarpıcı bir şekilde aynı sonuca varıyorlar: Eşitsizlik büyüyor, yeni yüzyılın başından itibaren ekonomiye eklenen her katma değer neredeyse tümüyle en zengin yüzde 1'e (bazıları yüzde 0,5'ten, hatta binde 1'den bahsetmeye başladı bile) giderken, toplumun geri kalanının gelir ve servet seviyesi ya zaten düşüyor ya da düşmesi bekleniyor. Tam da yeni binyılın başında şiddetli bir tırmanışa geçtikten sonra, 2007-2008 yıllarında yaşanan kredi sisteminin çökü-

7 http://nymag.com/daily/intelligencer/2016/03/milanovic-millennial-on-millennial-war-is-next.html.

şüyle birlikte gittikçe ivme kazanmış olan bu süreç, bugün itibarıyla, bizi Kuzey Yarımküre'nin "gelişmiş" denilen ülkelerinin 1920'lerden beri yaşamadığı bir duruma geri götürmüş durumda.

Günümüzde yükselen toplumsal ve küresel eşitsizliğin "kariyer raporu"ndan birkaç rakam verelim: dünyanın en zengin ülkesinde, yani ABD'deki en zengin 160 bin hane daha yoksul 145 milyon hanenin sahip olduğuna eşit bir sermayeyi kontrol ediyor. Amerikalıların en tepedeki yüzde 10'luk kesimi, ülkedeki toplam servetin yüzde 86'sına sahipken, geri kalan yüzde 90'lık nüfus kesimi ulusal servetin yalnızca yüzde 14'ünü paylaşıyor. Soruna küresel ölçekte bakarsak, Credit Suisse'in* son raporuna göre, insanlığın altta kalan yarısı (3,5 milyar) dünyadaki toplam servetin yaklaşık yüzde 1'ine sahip – ve bu da dünyadaki en zengin 85 kişinin servetine tekabül ediyor.

*

Bir başka "geri dönüş" mü söz konusu öyleyse? Evet, fakat bu sefer planlanmamış, siyasi kavgalarda açıkça dillendirilmemiş, savaş bayraklarına yazılmamış, ne herhangi bir partinin siyasi programında öne sürülmüş ne de siyasi ya da ekonomik söylemde açıkça savunulup kavgası verilmiş, tersine beklenmeyen ya da en azından üzerinde uzun uzadıya düşünülmemiş, teşhis ve öngörülerde kendisine yer bulamamış, zincirlerinden boşalmış çok sayıda kontrolsüz gücün tesadüfi bir türevi niteliğindeki bir geri dönüş söz konusu.

Eşitsizliğin tırmanışa geçtiğinin saptanması için oldukça uzun bir zaman geçmesi gerekirken, bu saptamanın gazetelerin ilk sayfalarında ve en önemli ana akım siyasetçilerinin ve toplumda önde gelen kişilerin konuşmalarında yer bulması için daha da uzun bir zamanın geçmesi gerekti. Toplumun bütün (ya da neredeyse bütün) kesimleri yaşam standartlarında –işlerin iyi gittiği yıllarda büyük, işlerin kötü gittiği yıllarda ise en azından ortalama ya da küçük ama yine de elle tutulur– bir ilerleme beklentisiyle eğitilmiş gibi görünmesine rağmen, zengin ve yoksul olmak üzere iki

* Zürih merkezli bir banka ve finans kuruluşu. (ç.n.)

ulus arasındaki mesafenin olağanüstü bir hızla büyümeye başlaması sorunun bu şekilde toplumun ve kamuoyunun gündemine gelmesi için yeterli olmadı. "Orada bir yerlerdeki" bazı insanların durumunun, geri kalan "buradaki" insanlara göre, çok daha hızlı bir şekilde iyiye gittiğinin fark edilmesi eşitsizlik meselesini "bir numaralı" (ya da ona yakın bir düzeyde) ekonomik, siyasi ve sosyal sorun haline getirmeye yetmedi. Bunun başarılabilmesi için ihtiyaç duyulan şey nüfus içindeki oranı gittikçe azalan en tepedeki kesimin serveti ve geliri ile nüfus oranı içindeki oranı hızla artan geri kalan toplum kesiminin gönencinin, son birkaç yılda olduğu gibi, karşılıklı olarak zıt yönlerde ilerlemeye başlamasıydı. Yalnızca *bu* değişim yoksunluğun neden olduğu ve içten içe yaşanan kederi, bu yoksunluğun göreceli karakterinin gittikçe gözle görülür hale gelmesiyle alevlenen ateşli bir öfkeye dönüştürmek suretiyle alışılmış örüntüyü parçalayabilmiştir.

Eli kulağında çatışmaların uyarısını yapan dağınık sesler derhal marjinalize edilip, (ölümünden sonra revize edilmiş haliyle) Friedrich Hayek, Milton Friedman ya da Keith Joseph türünden (yani "her bir grubun diğer grupların talepleriyle açık çatışma içinde olan talepleri için kendi savaşını vermek zorunda olduğu"[8] sahneyi yöneten piyasanın hatasız "görünmez eli"ne bir heves güzellemeler döktüren türden) kanaat önderi ekonomistler korosu tarafından etkili bir şekilde bastırılıp uyuşturuldu. Reagan/Thatcher ikilisinin iktisadi politika revizyonunun yarattığı şamatanın ortasında, örneğin Frank Parkin ("Büyüyen iştahların şu ya da bu nedenle büyütülemeyen bir pastayla tatmin edilmesi gerektiğinde, işte o tuhaf an gelir. Bu noktada, beklentiler ancak bir gruptan diğerine kaynak transferiyle karşılanabilir.")[9] ya da Robert Heilbroner ("Geçmişte emeğin talepleriyle mülkiyet arasındaki derin gerilimi düşüren emniyet valfinin kaldırılmasıyla" birlikte, genişlemesi durmuş kapitalizm "tehlikeli sonuçlara gebe olan ve genişleyen kapitalizmin bir şekilde muaf olduğu gelir dağılımı meselesiyle yüzleşmeye

8 Bkz. Vic George and Roger Lawson (der.), *Poverty and Inequality in Common Market Countries*, Routledge & Kegan Paul 1980, s. 241.

9 Frank Parkin, *Marxism and Class Theory*, Tavistock 1979, s. 83.

zorlandı.")[10] gibilerinden gelen ilk uyarılar, halkın ilgisini çekmek ve bu ilgiyi muhafaza etmek bir yana, zar zor duyulabiliyordu.

*

İnsanların yaşadığı zorluklar genellikle iki gruba ayrılır: Gündelik yaşamın bir parçası haline gelecek kadar uzun süredir yaşanan, insanların genellikle artık haksız yere çekilen sıkıntılar olarak görmediği, dolayısıyla intikam ya da başkaldırı çağrısında bulunmadığı alışılmış zorluklar birinci grubu oluşturur. Diğer grup ise alışılmış zorluk yığınına yapılan yeni ve ani ilavelerden meydana gelir; bu kategoriye giren zorluklar çekilen ıstırapların "normal", her zamanki hacmi ve yoğunluğuyla karşılaştırıldığında bazen önemsiz çapta olmalarına karşın, bir haksızlık olarak algılanır ve bu nedenle de bir eyleme geçme çağrısı olarak işlev görürler.

"Göreli yoksunluk" kavramı ve bununla yakından alakalı psiko-sosyal sonuçlar ilk kez –başka başka yollardan ve şekillerde– Robert K. Merton,[11] Walter Garrison Runciman[12] ve Barrington Moore Jr.[13] tarafından dillendirilmiş ve geliştirilmiştir. Bu düşünürlerin "göreli yoksunluk" tanımları ve değerlendirmeleri birbirinden farklıydı, fakat birlikte sosyoloji uygulamalarında artık kabul edilmiş şu düşüncenin geliştirilmesine büyük katkıda bulunmuşlardır: Yoksunluk hissi görelidir, zira ne mutlak ne de evrenseldir, zamana ve mekâna göre farklılaşan toplumsal normların karşılaştırılmasından doğar.[14] Söz konusu zorlukları yaşayanların hoşnutsuzluğunu ve reddini (ki bunlar er geç protesto ve isyanla sonuçlanır) belirleyen şey yaşanılan zorlukların mutlak, "nesnel"

10 Robert L. Heilbroner, *Business Civilization in Decline*, W.W. Norton 1976, s. 109.

11 Robert K. Merton, "Social Structure and Anomie," *American Sociological Review*, 3, 1938, 672-82.

12 Walter Garrison Runciman, *Relative Deprivation and Social Justice: A Study of Attitudes to Social Inequality in Twentieth-century England*, University of California Press 1966.

13 Barrington Moore Jr., *Injustice: The Social Bases of Obedience and Revolt*, M.E. Sharpe 1978.

14 Bkz. https://www. boundless.com/ sociology/textbooks/boundless-sociology-textbook/social-change-21/social-movements-140/relative-deprivation-approach-771-1936.

hacmi ve şiddeti değil, katlanmaya zorlandıkları zorlukların hacim ve yoğunluğunun, bu zorlukların farklı toplum kesimler arasında zımnen "normal" ve dolayısıyla meşru olarak kabul edilmiş, alışılmış dağılımından sapmasıdır.

Birkaç örnek verelim: Ortaçağ'ın serflerini isyana sevk eden şey, ağır ve ezici bir görev olarak ne kadar zor ve rahatsız edici olursa olsun, toprak sahiplerinin köylüleri kendi mülklerinde karşılıksız çalıştırması değil, bu yöndeki taleplerini alışılmış seviyelerin üstüne çıkarmalarıydı. Modern zamanlarda sendikalar, aynı işkolundaki bir başka fabrikada çalışan aynı ustalık derecesindeki işçilerin aldığı ücret artışı kendi üyeleri için reddedildiğinde, greve çıkmayı alışkanlık edinmişlerdi. Zamanımızda ise toplumun üst tabakalarından varlıklı ailelere mensup gençler, miras aldıkları ayrıcalıklarına rağmen, emek piyasasına girerken ballı börekli işlerin ve dolayısıyla aldıkları eğitime, ihtiraslarına ve beklentilere uygun yüksek sosyal mevkilerin kaybolmakta olduğunu anladıklarında, kendilerini başkaldırmak zorunda hissediyorlar.

Göreli yoksunluk perspektifinin ve bu perspektifin vesile olduğu çalışmaların genel mesajı şudur: Kurbanları isyana kışkırtan şey soyut adalet standartları ve filozofların icat ettiği aynı ölçüde soyut adalet tanımları değil, yakındaki insanlarla yapılan bir kıyaslamadır: "aynı zaman"da yaşayan, görülebilir, dokunulabilir, tanıdık ya da duyulduk akranlarla, yani kişinin *Lebenswelt*'ini dolduran insanlarla yapılan bir kıyaslama. Eşitsizliğe karşı meşru direniş bayrağı altında yürütülen muhalefet ve isyan örneklerinin -genellikle- yan yana eklemlendiği "referans gruplarını" oluşturanlar bu insanlardır; ya da daha doğrusu, incinmiş ve kırılmış insanların telafi taleplerini ya da intikam arzularını yönelttikleri grupları içinden seçtiği havuz bu insanlardan oluşur.

Runciman'ın ifadesiyle, "göreli yoksunluk daima bir yoksunluk 'hissi' olarak anlaşılmalıdır; 'görece yoksun' birinin alışıldık anlamıyla 'nesnel olarak yoksun', yani açıkça belirli bir şeyden yoksun olması gerekmez" (s. 12). Runciman maddi varlıkların, gelirlerin, kazanılmış itibarın ve bunların beraberlerinde getirdiklerinin istatistiksel bir şekilde ifade edilebilir, nesnel, ölçülebilir dağılımı ola-

rak eşitsizlik ile endemik olarak öznel yoksunluk hissi arasındaki uyuşmazlık ile geniş kapsamlı karşılıklı bağlantısızlığı vurgulamak için Alexis de Tocqueville'e başvurur:

> Fransa'da en çok gelişmenin kaydedildiği yerler tam olarak genel hoşnutsuzluğun en yüksek olduğu yerler olmuştur... Telafi edilemeyecek kadar uzun gibi görünen bir süre boyunca sabırla katlanılmış bir haksızlık, onu ortadan kaldırma imkânı insanların bilincine düşer düşmez, artık katlanılmaz gibi geliyor... Gücünün zirvesindeki feodalizm çöküşünün arifesindeki feodalizm kadar nefret uyandırmamıştır. (s. 24)

Runciman yukarıda bahsettiğimiz uyuşmazlıktan sorumlu bir diğer faktörü sunmak için Leonard Riessmann'dan[15] yardım alır: "Aslında başarılı olanlar, başarıyla birlikte daha da büyümüş büyük amaçlara sahip olanlar gibiydi. Dolayısıyla başarı tek başına daha yüksektekilerle karşılaştırmalar yapılmasını sağlayan harici uyarıcı ihtiyacını karşılayabilir. Oysa kendilerini daha düşük başarılara alıştırmaya zorlananlar, amaçlarını beklentileriyle uyumlu bir noktaya çekeceklerdir."

Yukarıdaki mülahazalardan şu sonuç çıkar: Kişinin sosyal konumunu yükseltmede dün elde edilen bir başarı, bugün devamı ya da tekrarlanması engellendiğinde, paradoksal bir şekilde ayrımcılık algısının besleyip büyüttüğü bir sıkıntıyı doğurur ve yoğunlaştırır, bu sıkıntının telafisi arzusuna ayrıca bir de düşmanlık duygusu ekler. Bu fikir bir miktar yeniden işlendikten sonra, 1950'lerden bu yana devrim teorilerinde yaygın bir şekilde kullanılan ve 1969'dan beri de C. Davies'in "J eğrisi hipotezi"yle[16] ilişkilendirilen "yükselen beklentiler devrimi" konseptine esin vermiştir. Davies'e göre, şiddet yoluyla gerçekleştirilecek devrim olasılığı itici gücünü uzun

15 Leonard Riessmann, "Levels of Aspiration and Social Class", *American Sociological Review*, 18, 1953, s. 233-43.

16 J.C. Davies, "The J-Curve of Rising and Declining Satisfactions as a Cause of Some Great Revolutions and a Contained Rebellion," *Violence in America: Historical and Comparative Perspectives* içinde, Hugh Davis Graham ve Ted Robert Gurr (der.), Praeger 1969, s. 690-730.

bir yükselen beklentiler dönemini izleyen –ve beklentilerin tatmininde paralel bir düşüşün eşlik ettiği– gerileme dönemlerinden alır: "İhtiyaçların tatmin edildiğine dair algıların düşmesine karşın beklentiler yükselmeye devam ettiğinde, beklentiler ile realite arasında bir uçurum doğar. Bu uçurum er ya da geç tahammülfersa bir hal alır ve vaatlerini yerine getiremeyen sosyal sisteme karşı isyanın zeminini döşer."

*

Bu son alıntının bugünkü durumumuzu neredeyse birebir yansıttığı söylenebilir. Öyleyse, bir "devrimci durum"a mı tanıklık etmekteyiz? Bu noktada bugünkü durumumuzun Lenin'in "devrimci durum" formülüne (yönetenlerin eskisi gibi yönetememesi, yönetilenlerin de eskisi gibi yönetilmek istememesi durumu) dahi uyduğunu eklememe izin verin lütfen.

Fakat gerçek bir heterojenlik adına varsayımsal heterojenliğin üstünün örtüldüğü çok sayıdaki diğer örnekte olduğu gibi, o dönemdeki ve günümüzdeki –görünüşte benzer– varoluş koşullarını izlemesi muhtemel sonuçlar arasındaki bütün benzerliklerin bu durumda tesadüfi olduğunu söyleyebiliriz: Farklılıklar benzerlikleri ve çakışmaları bastırır ve gölgede bırakır. Özü itibarıyla amaca özel, dengesiz, geçici ve süreksiz, keza sürekli parçalanmaya eğilimli, kısa süreli ve vadesi giderek kısalan ittifaklar ve koalisyonların damgasını vurduğu tümüyle bireyselleşmiş ve kuralsızlaşmış toplumumuzda, sosyal politikanın görevlerinin kompartımanlara ayrılıp bireysel olarak yürütülen "hayat siyaseti"ne "devredilmesine" [*subsidiarizing*] bağımlı hale gelmiş bu toplumdaki teşebbüslerin yararlılığı ile zarar vericiliği arasındaki zamansal mesafenin sürekli kısaldığı koşullarda, baskın felsefe ve onun teşvik edip geliştirdiği yaşam biçimi, "en yakınlarımızla ve en sevdiklerimizle" kurduklarımız haricindeki her türlü insani dayanışmayı değersizleştirmeyi ve karalamayı amaçlayan bir tuzak olarak değerlendirilebilir. Varoluş koşulları ortaklığının sürekli bir amaç ve eylem ortaklığına dönüşme olasılığı asgari düzeydedir. Yeni yönetim felsefesi ve yeni

hâkimiyet stratejisinin destekleyip suç ortaklığı yaptığı günümüz varoluş koşulları, dayanışmayı besleyip büyütmek yerine, karşılıklı kuşku, çıkar çatışması, rekabet ve kavga üreten bir kaynaktır. Paul Verhaeghe bunu özlü bir şekilde şöyle ifade ediyor:

> Pahalı bir lüks haline gelen dayanışmanın yerini geçici ittifaklar alıyor, başlıca kaygı daima durumdan rakibinize göre daha fazla çıkar elde etmektir. Meslektaşlarla kurulan toplumsal bağlar zayıflıyor, işletmeye ya da organizasyona olan duygusal bağlılık da öyle. Zorbalık eskiden okullarla sınırlıydı; artık bütün işyerlerinde görülüyor. Bu aslında hayal kırıklıklarının acısını zayıflardan çıkarma acizliğinin tipik bir belirtisidir – psikolojide buna asıl hedefinden sapmış saldırganlık denir. Bu saldırganlığın altında yatan şey, performans kaygısından tehditkâr ötekiden duyulan toplumsal korkuya kadar değişen biçimler alan korkudur.[17]

(*Herhangi bir*) "öteki"nin ya açıkça, ya maskesi indirilmiş ya da henüz açığa çıkmamış (ve bu nedenle daha da korku ve dehşet verici) bir tehdit olarak görüldüğü bir toplumda, dayanışma (bilhassa da bir yemin ve ya da sözleşmeye bağlı olarak gerçekleştirilen türden dayanışma) naif, saf, aptal ve hafif birine haince bir tuzak gibi görünür. Bu tuzaktan kaçınmak için elden geleni arda koymamak "akla uygun" (daha doğrusu halen baskın olan felsefenin akılla ikame ettiği *doxa*'ya* uygun) görünür. Günümüz dünyasında artık geçer akçe olmaktan çıkan dayanışmayı güvenilir bir değer olmaktan çıkarıp bir handikap olarak değerlendiren marazi bir eğilim söz konusudur. "Yaşam politikası"nın borsasında Putnam'ın "sosyal sermaye"si değer kaybederken, kerameti kendinden menkullük, bencillik ve antisosyallik sınırlarında bir kendini dayatma prim yapar.

Ne var ki değerlerin hızla eskimesine, özelleşmiş, özelleştirilmiş ve bu haliyle büyük "P" ile Politikanın görevlerini bireysel olarak

17 Paul Verhaeghe, "Neoliberalism Has Brought Out the Worst in Us," *The Guardian*, 23 Nisan 2016, erişim: https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/sep/29/neoliberalism-economic-system-ethics-personality-psychopathicsthic.

* Antik Yunancada "yaygın kanaat" anlamına gelir. Platon ve Parmenides bu kavramı gerçekliğe dair çarpıtılmış ve yanlış bir kanaat anlamında kullanır. (ç.n.)

tasarlanan, idare edilen ve denetlenen "yaşam politikası"na devretmesiyle göze çarpan toplumumuzun icra ettiği bu köhne işe kurban giden yalnızca "sosyal sermaye" değildir. "Göreli yoksunluk" da onun kaderini paylaşıyor olabilir. "Bizim gibi" olan ama "biz"den esirgenen avantajlar bahşedilmiş –bizzat tanıklık ya da tasavvur edilen– grupların tetiklediği zaman ve mekâna bağlı yoksunluk hissinden, sürekli ve bir tür "yüzergezer" yoksunluk hissiyatına geçiyoruz. Artık kesin bir biçimde belirli bir "kıyaslama grubuna" sabitlenmeyen bu yeni hissiyat hayat yolculuğumuz boyunca karşılaştığımız sayısız limandan herhangi birine rastgele demir atıyor.

Gezegendeki her türden beşeri yaşam alanının ziyaretlere ve dikkatle irdeleyen gözlere açılmasıyla birlikte, her insan evladının ya da grubunun başarısını benim kendi yoksunluğumun bir diğer sinir bozan ve çileden çıkaran anımsatıcısı olarak algılayıp acılarımın ambarına eklemem mümkündür. Bireyselleştirilmiş bir toplumda, herkesçe arzulanan fakat inatla yeterince bulunmayan nimetler için yarış, ister istemez, sıfır toplamlı bir oyun hissi verir. Başkalarının başarısını kendi yenilgim gibi hisseder, bunun benim zaten zayıf olan "bu dünyada daha yukarılara çıkma" şansımı daha da azalttığını düşünürüm. Bundan dolayı insanlar "göreli yoksunluk" duygusu fikrini terk edip evrensel yoksunluk duygusu formunu benimseme eğilimindedir. Ne var ki yoksunluğun "evrenselliği" hissinin yan etkisi yoksunluğun çaresinin olmadığı hissidir: "Yaşam politikası" alanında ne yaparsam yapayım, yoksunluk durumu hiçbir yere gitmeyecektir. Muhtemel edimlerim bu alanın içiyle sınırlı kaldığı sürece, yoksunluk benim değiştirilemez kaderim olarak kalacaktır.

Bu durumun önceki bölümde tanımladığım "kabileye dönüş" fenomenini açıklamaya büyük katkıda bulunduğuna inanıyorum.

*

Bu kopuş iktidarların (en azından kaderimizi belirleme kapasitesine sahip en güçlü iktidarların) küreselleşme süreci ve bilginin (en azından hakikat, bütün hakikat, salt hakikat olarak bize sunulan ve kabul etmeye ve özümsemeye zorlandığımız her şeyi biçim-

lendirmede en etkili bilginin) küreselleşme süreci olmak üzere iki paralel sürecin birlikte ürettiği bir yan sonuçtur. Kısaca bu kopuş "ufukların genişlemesi", hatta (görüşü/vizyonu sınırlayan bir engel olarak) "ufukların ortadan kalkması" –eşanlı olarak karşılıklı bağımlılık ve karşılaştırılabilirlik ufuklarının ortadan kalkması– olarak adlandırılabilecek şeyin bir yan sonucudur. Ufukların böylesine genişlemesi, herkesin sağlam gerekçelere dayanarak üzerinde birleştiği gibi, günümüzde tam ve sahiden evrensel, yani herkes için erişilebilir olmaya yaklaşan yeni bilişim teknolojisinin başarısıdır.

Bilişsel ufukların video kameralarının ve akıllı telefonların (ve dolayısıyla da internetin) erişebildiği bütün mekânlara kadar uzanması fiziksel mesafe bağlamında tanımlanan "komşuluk" fikrinin sonunu getirmiş, "yakın olma"nın getirdiği ulaşılabilirliği ve aşinalığı "uzak"ın ulaşılamazlığından ve bilinemezliğinden ayırmıştır. Gerçekten de bu gelişme göreli yoksunluk fenomeninin ve kavramının dayandığı metonimik mantığı (ya da James George Fraser'ın *Golden Bough* kitabında verdiği isimle "sempatik büyü"yü) kullanım dışı bırakır.

"Erişim dahilindeki insanlar" (ya da George Herbert Mead'in analizindeki ifadelerle, "ben" [*I*] ile etkin ve sürekli bir diyalog/etkileşim içindeki "ben"i [*me*] oluşturan "anlamlı ötekiler")* anlamında "komşular"ın muhtevası, sonuç olarak, eskiden olduğu gibi aralıksız/bitişik bir mekâna nakşedilmemiştir; parçalı, yani yaygın ve dağınıktır. Bu parçalar bir coğrafi haritaya işaretlenseydi diasporalar takımadası gibi bir şey çıkardı ortaya: hem ortak kimlik tarafından idame ettirilen, hem de bu kimliği idame ettiren zihinsel/kültürel yakınlığın (ya da "anlamlı ötekiler" durumunda olduğu gibi, haritacının onlara atfettiği anlam, münasebet ve önemin) birbirine bağladığı fakat birbirinden ayrı ve birbirleri arasındaki mesafeyi muhafaza eden bir adalar topluluğu. Bunun pratikteki anlamı, katlanılan ayrımcılığın mihenk taşı olarak kullanılan "referans grubu"nun ar-

* George Herbert Mead'e göre "me" kişinin sosyalleşmiş boyutudur, "I" ise kişinin aktif boyutudur. Mead kendi analizindeki "me"yi Freud'un "denetçi"si (*censor*), "I"ı ise onun "ego"suyla eşleştirmiştir. (ç.n.)

tık tutarlı bir şekilde oluşturulmasının gerekmediğidir. Çoğu örnekte referans grubu heterojen, bağlantısız ve her halükârda mantıksal bakımdan kusurlu ve sürdürülemezdir. Referans grubunun ne devamlılığı amaçlaması gerekir ne de kendisini istikrar ve dayanıklılık varsayımıyla meşrulaştırması – en yaygın eğilim özel amaçlı geçici gruplar oluşturmak ve yeniden oluşturmaktır.

Benim fikrim şu: yoksunluk hissinin yeni varoluş biçimi, ne şekilde ölçülürse ölçülsün, hızla yükselen "nesnel" eşitsizliğin atalarımızın düşündüğü gibi bir "devrimci durumun" zuhuruna neden olup olmayacağı, olmayacaksa neden olmayacağı sorusuna bir yanıt, en azından yanıtın anlamlı bir kısmını teşkil etmektedir.

*

Nelson D. Schwartz 23 Nisan 2016 tarihli *New York Times*'ta[18] yayınlanan ve seyahat şirketlerinin –çok az kişiden oluşan ama durdurulamaz bir şekilde kendi kendine zenginleşen– "ultra zengin" sınıfa sunduğu yeni süper lüks ama aynı zamanda manidar bir şekilde gözlerden uzak, kuytu, gizli ve fevkalade kişisel ayrıcalıklı yerleşkelere dair araştırma-haberine "Ayrıcalık Çağında Herkes Aynı Gemide Değil" adını verdi. Habere göre söz konusu seyahat şirketleri, süper zenginlerin görülmemiş kârlılıkta yeni bir pazar olduğunu keşfettikten sonra, ilgilerini ve dikkatlerini bunların ihtiyaçlarını ve sıra dışı heveslerini tatmine, yani –maliyet-etki oranında hızlı ve etkileyici bir artış elde etmek için bugüne kadar tercih edilen yaygın metottan farklı olarak– büyük kişisel servetlere yöneltiyorlar. Schwartz'ı "aynı gemi" metaforunu (ki "tamamıyla farklı" gemi alternatifiyle bir karşıtlık ilişkisini ima ediyor) kullanmaya teşvik eden şey derin araştırması için seçtiği şirketlerin niteliğidir: Norveçli ve "Kuzey Karayipli" deniz turu şirketleri. Bununla birlikte deniz turlarında keşfettiği fenomenler, günümüzde görülmemiş bir güç kazanmış çok daha yaygın bir eğilimi temsil ediyor.

18 Erişim: https://www.nytimes.com/2016/04/24/business/economy/velvet-rope-economy.html?_r=0.

Schwartz mal ve hizmet sağlayıcılarının daima daha fazla ayrım ve ayrıcalığa aç en tepedeki yüzde 1'den sayılmanın anlamına dahil ettiği yeni boyutlarla sürekli olarak güçlendirilen eşitsizliğin bileylenip keskinleştiği ortamı ortaya koymak için önce Kaliforniya Berkeley Üniversitesi iktisat profesörü Emmanuel Saez'den bir alıntı yapar:

> Amerikan hanelerinin en tepedeki yüzde birinin ulusal servetin yüzde 42'sine sahip olduğu tahmin ediliyor, bu rakam 20 yıl önce yüzde 30'un altındaydı. En tepedeki binde 1 ise ulusal zenginliğin yüzde 22'sini kontrol ediyor ki, bu rakam da 1995'teki oranın neredeyse iki misline tekabül ediyor... Bazen halkın geri kalanına sunulan hizmetleri azaltmak pahasına, piramidin en tepesindekilerin oluşturduğu pazarı ele geçirmek için bugün her zamankinden daha fazla kaynak seferber ediliyor. Büyük durgunluğun sonundan bugüne geçen süre içinde orta sınıfın gelirleri yerinde sayarken, en zenginler ile onlara hizmet sunan işletmeler büyük bir patlama yaptı.

Süper kârlı yeni pazar keşiflerini kazanca dönüştürmek için yanıp tutuşan ve piyasa eğilimlerini belirleme gücüne sahip olanların azimli çabaları ile piyasa mantığının ortak ürünü olarak, en zenginlerin yalnızca evde geçirdikleri zamanları değil, bütün hayatları bir tür seyyar "kapalı/güvenlikli topluluk"ta [*gated community*], "1 milyon dolardan aşağı"lık kimseye içini göstermeyen sıkı, geçirimsiz bir kabuğun içindeki bir köpükte geçiyor. Bu yeni pazarın neden görülmedik derecede kârlı olduğunu şu rakamlardan da anlayabiliyoruz:

> Boston Consulting Group tarafından yürütülen bir araştırmaya göre, en az 1 milyon dolarlık finansal malvarlığına sahip Amerikan hanelerinin sayısı 2010 ile 2014 yılları arasında neredeyse üçte bir oranında artarak 7 milyona dayandı. 1 milyon dolardan fazla varlığa sahip olanların serveti ise aynı dönemde yılda yüzde 7,2 oranında büyüdü, ki bu rakam 1 milyon dolardan az varlığa sahip olan hanelerin servetlerindeki artış oranının 8 katıydı.

Bir milyon doların altındakiler ve üstündekiler olmak üzere bu iki nüfus kategorisinin bütün hayatlarını "1 milyon doların üstündekiler"in asla geçmeye ihtiyaç duymadığı, "1 milyon doların altındakiler"in ise asla geçmeye izinli olmadıkları kalın ve sağlam duvarların ardındaki kendi kapalı dünyalarında birbirleriyle hiçbir iletişim kurmadan geçirdikleri zannına kapılmamak elde değildir. En zenginlerdeki öz-yabancılaşma ve içe kapanma eğilimlerini dürtükleyerek kâr sağlamaya çalışan şirketlerin sunduğu hizmetler sayesinde, bu iki dünyanın sakinleri, bırakalım yaşam biçimlerini, hayat deneyimlerini ve bu ikisine kaynaklık eden hayat felsefesini paylaşmayı, birbirleriyle hiç karşılaşmadan bir ömür geçiyorlar. Bu iki kategorinin (1 milyon doların üstündekiler ve altındakiler) sakinleri tümüyle pratik amaçlarla birbirleri için tercümesi kabil olmayan bir dil geliştirir ve kullanır. Elitlerin dili ile geri kalan insanlığın dili arasındaki bu üzerinde çokça durulan uzaklaşma (aslında aşılamaz uçurum), Ortaçağ'dan bu yana, 21. yüzyılın başında başgösterdiği kadar büyük olmamıştır desek çok da yanılmış olmayız. Bu "iki ulus"tan üstün olanı, belirli bir konfor derecesine, belli büyüklükte ve etkide bir kapasiteye ve kendilerine has yaşam biçimine ek olarak, tamamen kendisine ait bir dile de kavuşmuştur. Aynı sebepten, toplumun iki ulusa bölünmesi artık tamamına ermiştir.

Schwartz'ın raporunda, kısaca ve ima yoluyla ifade edilmiş olsa da, önemli bir koşul daha vardır:

> Ekonomi sınıfı yolcuları sözgelimi dev 747'lere ve A380'lere doluşurken, "bir duşun ya da kişiye özel bir bölümün anlık görüntüsü insanların zihninde bir gösterge haline gelir," diyor, büyük havayolu şirketleriyle çalışan McKinsey'in direktörlerinden Alex Dichter. "Birçok marka bu tür ürünleri istek uyandıran bir araç olarak kullanır ve smıf ayrımı böylece insanların elde etmek için can atacağı bir şey yaratabilir."

"1 milyon doların üstündekiler"le meskûn dünyanın görkemli ve egzotik güzelliklerinin görmesi gereken bir işlev daha vardır.

Fakat bu işlev bu dünyanın, dışındakiler için şeffaf olmama/görünmez olma özelliğinden bir miktar taviz verilmesini gerektirir. Zira bu işlevin hakkıyla yerine getirilebilmesi için, "1 milyon doların üstündekiler"in her gün tadını çıkardığı, fakat bunların dışında kalanlardan esirgenen ve o ana kadar hiçbir türden erişimlerine de izin verilmeyen nefes kesici akıl almaz harikaların ara sıra yabancıların kısa süreli bakışlarına açılması gerekir. Tüketici piyasaları "göreli yoksunluk"un "göreli" kısmını ortadan kaldırmak için kurulur – bu girişimin yoksunluktan mustarip olanları çok daha telafi edici eylemlere teşvik edeceğine haklı olarak inanılır. *Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?*[19] isimli kitabımda servetin genel refah üzerindeki "damlama etkisi"nin genellikle bir mitten ibaret olduğunu anlatmaya çalışmıştım; fakat servetin genel yoksunluk duygusu ve dolayısıyla özlem düzeyi üzerindeki "damlama etkisi"nin katı bir gerçek olduğunu eklemem gerekiyor.

Farklı amaçlarla hayata geçirilmekle birlikte, sımsıkı kapanma vakaları da –nadiren ve kısmen gerçekleşse de– açıklık vakaları da kendince geçerli nedenlere sahiptir. Aşırı zengin olanlara mahsus haz kaynakları, sahip oldukları arzu artırma (ve dolayısıyla aynı zamanda –bir umut– pazar geliştirme) potansiyellerini harekete geçirmek üzere, "dışa kapalı/güvenlikli siteler" [*gated community*] kadar Bombay'ın gecekondularında da ellerde taşınan on binlerce kitlesel medya ekranında birden gösterimdedir; fakat, tıpkı ekrandaki diğer mesajlar gibi, bunlar da, "gerçek olaylara dayanma" garantisiyle sunuldukları zamanlarda bile, senaryo yazarının hayal gücünün ürünleri olarak görülme riskini taşırlar. Bir jumbo jetin tıklım tıklım "turist" bölümündeki sıkışık bir koltuğa giden yolda "bir duşun ya da kişiye özel bir bölümün anlık görüntü"sü bu nedenle çok önemli bir kanıtlayıcı destek edimi haline gelir: Neyse, hâlâ kuşkularım olsa bile, sonuçta şu filmde gösterdikleri şey bir peri masalı ya da fantastik bir hayal gücünün uydurması değil gerçekti, dolayısıyla da ciddiye alınmayı ve uğrunda çaba göstermeyi

19 Zygmunt Bauman, *Does the Richness of the Few Benefit Us All?*, Polity 2013 [Türkçesi: *Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?*, çev. Hakan Keser, İstanbul: Ayrıntı, 2015].

hak ediyordu. Ancak bu etki yaratılabilirse, bir sıçrama tahtası olarak arzu amaçlandığı kadar yükseltilebilecektir.

*

Daniel Raventós ve sayıları hızla artan mücadele arkadaşları "vatandaşlık geliri"nin [*basic income*] gelecekte kurulacak bir Eşitlik Ülkesi'nin köşe taşı olacağını düşünüyor. "Vatandaşlık geliri," diyor Raventós, "bir toplumun her bir asli ya da resmen tanınmış mensubuna ücretli bir işte çalışmak isteyip istemediğine, zengin veya yoksul olmasına, ya da başka bir ifadeyle sahip olabileceği başka gelir kaynaklarına ve hane içindeki ortak yaşam biçimlerine bakılmaksızın devlet tarafından ödenen bir gelir"dir.[20]

Raventós, bu noktada, Earth Network of Basic Income'ın [Vatandaşlık Geliri Dünya Ağı] koyutlarıyla aynı doğrultuda, yasalaştırıldığında vatandaşlık gelirinin topluma zarar vermesini değil

20 Daniel Raventós, *Basic Income: The Material Conditions of Freedom*, Pluto Press 2007 (İspanyolcadan çev. Julie Wark), s. 8. Raventós'un tanımı Phillip van Parijs'in daha önceki –ve çoklarınca hâlâ esas alınan– genel vatandaşlık geliri tanımından çok da uzaklaşmaz:
Bir hükümet tarafından toplumun her yetişkin üyesine aynı miktarda ve düzenli aralıklarla ödenen bir gelir. Kişinin zengin ya da yoksul olmasına, yalnız ya da başkalarıyla birlikte yaşamasına ya da çalışmaya istekli olup olmamasına bakılmaksızın verilen bir hibe. Birçok versiyonunda (ve kesinlikle benim versiyonumda da) yalnızca vatandaşlara değil ülkenin bütün daimi sakinlerine ödenecek bir gelir (Phillip van Parijs, *What's Wrong with a Free Lunch?*, Beacon Press 2001, s. 5).
Van Parijs bu fikrin ilk (her ikisi de 1848'deki) öncüleri olarak ikisi de Charles Fourier'in etkisinde kalmış olan Karl Marx ve Joseph Charlier'i gösterir.
"Genel vatandaşlık geliri" fikrini bulma onuru en sonunda her kime giderse gitsin, şu gerçeğin yerli yerinde durduğunu eklememe izin verin lütfen: Neil Howard, Bregman'ın *Gerçekçiler İçin Ütopya* eseri üzerine yazdığı eleştirisinin basıldığı (bkz. https://www.opendemocracy.net/neil-howard/utopia-for-realists-review)
Nisan 2016'da bile, "Herkese karşılıksız para. Kulağa çılgınca geliyor" diyerek şaşkınlığını ifade edebiliyordu. Ne var ki birkaç satır sonra şunu ekliyordu: "Fakat Bregman'ın büyük gücü onun düşüncelerini ve bu düşünceleri desteklemek için ortaya koyduğu kanıtları, bırakalım çılgınca gelmelerini, kulağa son derece mantıklı gelecek şekilde sunmasından gelir." Howard kapsamlı eleştirisini büyük övgülerle bitirir: "Müthiş derecede iyi araştırılmış ve alıp götürecek derecede iyi yazılmış bir eser bu; ayrıca son derece de kolay anlaşılır. Bregman'm gerçek kalitesi, devrimi adeta sıradan bir şeymiş gibi sunmasından geliyor."

yarar sağlamasını teminat altına almak için şu üç ilkeye dayanması gerektiğinde ısrar eder: Vatandaşlık geliri (1) hanelere değil bireylere, (2) başka kaynaklardan elde edebilecekleri gelire bakılmaksızın, ve (3) herhangi bir çalışma ya da olası bir iş teklifini kabul etmeye hazır olma şartı aranmaksızın ödenmelidir (s. 9). Bu üç ilkeye dair düşüncem şudur: Bunlar asıl "refah devleti" felsefesinden geriye kalanların günümüzdeki uygulamalarının içerdiği açık ya da zımni varsayımlardan farklı bir vatandaşlık geliri fikrini ortaya koymaktadır – zira bu uygulamalar, yukarıdaki üç ilkenin aksine, bireyler yerine hane halklarına odaklanmakta, sosyal yardımlara hak kazanmayı gelir testlerine bağlama eğilimi göstermekte, "sosyal yardım"ın [*welfare*] yerine "geçici istihdam programları"nı [*workfare*] koyma şeklindeki güncel eğilimi izlemektedir.

Hem Vatandaşlık Geliri Dünya Ağı hem de Daniel Raventós, sosyal yardım uygulamalarının bugünkü tasarımcılarına ve yöneticilerine takılıp kalmadan, refah devletinin tarihi köklerine iner: William Beveridge'in *sosyal güvenlik ve bağlantılı hizmetler* üzerine raporu yayınlandığı 1942 yılı İngiltere'sinde kamuoyunun ve başlıca kanaat önderi kurumların neredeyse firesiz onayını almıştı (birkaç muhalif sesten birisi dönemin Muhafazakâr Parti-İşçi Partisi koalisyon hükümetinin Maliye Bakanı olarak Beveridge Raporu'nun öngördüğü mali taahhütlerin uygulanabilir olmadığında ısrar eden Kingsley Wood'du). Raventós'un çalışmasının/manifestosunun alt başlığında, Beveridge Raporu'nun dayandığı varsayımların (sonraki dönemde birbirini takip eden Muhafazakâr Parti ve İşçi Partisi hükümetlerinin yavaş ama istikrarlı bir şekilde terk edip neredeyse tümüyle unuttuğu temel önermelerin) gözden geçirilmesi ve geliştirilmesi niyeti okunabiliyor. (Bilahare Lord) William Beveridge ne bir muhafazakâr ne de bir sosyalistti; liberal ideolojinin amentülerini mantıksal sonuçlarıyla birlikte savunan birisi olarak, kendisini liberal sayma hakkını kendinde görüyordu. Liberal ideoloji tarafından en yüksek değer, temel buyruk ve ayrıca siyasi pratiğin en başta gelen amacı (aslında bir üst-amacı) olarak konulan bireysel özgürlük yalnızca "özgürlüğün maddi koşulları" karşılanırsa işlevini hakkıyla yerine getirebilirdi. Gelgelelim

söz konusu maddi koşullar İngiliz toplumunun büyük bir kesimi için yerine getirilmedi; ne o gün getirilmişti ne de bugün getirilmiş durumda. İngiliz toplumunun bahsettiğimiz büyük kesimi şu beş "büyük şeytanın" altında ezilmiş ve birçok yönden de ezilmeye devam etmektedir ya da ezilmekten korkmak için haklı gerekçelere sahiptir: sefalet, cehalet, yokluk, aylaklık ve hastalık. Bu şeytanlarla açıkça yüzleşip onları geri çekilmeye zorlamadıkça, "özgürlük" İngiliz toplumunun büyük kısmı için içi boş bir slogan ve ne niyetle ortaya atılırsa atılsın, zaten fena halde can yakan açık bir yaraya bir de yakıcı bir aşağılama tuzu basan bir yanılsama olarak kalacaktır. Liberallerin deklare edilmiş bu amacı, yani özgürlüğün maddi koşullarını yerine getirmek bugün William Beveridge'in raporunu yazmaya koyulduğu zamankinden daha gerçekleşmesi yakın bir amaç değildir – hatta bugün gerçekleşmesi daha uzak bir amaç olmasın sakın?

"Vatandaşlık geliri fikri"nin (elbette ki siyasi yelpazenin solunda) "bir yoksulluğu azaltma yöntemi" olarak görüldüğünü kabul eden Paul Mason[21] bu fikre onun zorunluluğunu doğrulayacak güçlü bir argüman sağlar: Vatandaşlık Geliri "çok daha büyük bir probleme, bizzat işin ortadan kaybolmasına bir çözüm sunar." Mason'ın görüşleri kabaca şöyle özetlenebilir: bu dünyanın Pangloss'ları ile Cassandra'ları* çok yakın zamanlara kadar –siyasi yelpazenin bütün renklerini aynı şekilde hazırlıksız yakalayıp eşit derecede çarpan darbe [işin kendisinin ortadan kaybolması], bu ütopyanın üzerinde yükseldiği zemini altından çekip alıncaya kadar– André Gorz'un isimlendirmesiyle "işe dayalı ütopya"da birlikte yaşıyordu. Bu darbeyi ortaya koyan birçok bulgu mevcuttur: Oxford Martin School'un bulgularına göre, önümüzdeki yirmi

21 Bkz. https://www.theguardian.com/commentisfree/2015/feb/01/paying-everyone-a-basic-income-would-kill-off-low-paid-menial-jobs.

* Pangloss Voltaire'in *Candide*'inin her durumda iyimser olan filozof kahramanıdır. Cassandra ise Yunan mitolojisinde Priam'ın kehanet yeteneği bahşedilen kızıdır ve daha çok "sürekli felaket haberleri veren" anlamında kullanılır. Dolayısıyla "bu dünyanın Pangloss'ları ile Cassandra'ları" ile kastedilen "bu dünyanın iyimserleri ve kötümserleri"dir. (ç.n.)

yılda ABD'deki işlerin yüzde 47'si otomasyon nedeniyle ortadan kalkma tehlikesi altındadır; McKinsey Global Institute'a göre, 140 milyon bilgi işçisi aynı kaderle karşı karşıya; keza geçmişte yaşanan "vasıfsızlaşma ve işlerin yok olması [dalgaları] yeni, yüksek vasıflı işlerin ve daha yüksek ücretlere dayalı tüketim kültürünün yaratılmasıyla" el ele ilerlemişse de, bugünkü otomasyonun "bir sektördeki iş ihtiyacını bir diğer sektörde ille de yeni bir iş ihtiyacı yaratmaksızın düşürdüğü" noktasındaki yeni farkındalığımızı da bunlara ekleyebiliriz.

*

Diğer yandan "vatandaşlık geliri"nin yakın zamanda "Cockaigne Ülkesi"* tarzı soylu fakat ütopyacı bir fikir olmaktan mükemmel halini almamış olsa da pratikte uygulanan bir gerçekliğe dönüşmesi yönündeki kamuoyu baskısının başarı şansı, her halükârda, en hafif ifadeyle umut ve cesaret kırıcı bir seviyededir – Raventós'un dillendirdiği koşullardan üçüncüsü, yani 'ücretli bir işte çalışan insanların vatandaşlık gelirini kesme uygulamasına son verilmesiyle *birlikte* gelir testlerinin son bulması' koşulu söz konusu olduğunda, bu özellikle böyledir. "Vatandaşlık Geliri" projesinin hayata geçirilmesine gösterilen muhtemelen en güçlü direnç –bu direnç çoğunlukla idrak eksikliğine ve değerlerin birbirine karıştırılmasına dayansa da (ya da daha doğrusu, dayandığı için)– bu iki bağlantılı önerme üzerinden gerçekleşen dirençtir. Üstelik "vatandaşlık geliri"nin hayata geçirilmesi yolunda elde edilen peş peşe kazanımların yalnızca geçici nitelikte oldukları ortaya çıkıyor, ve refah devletinin temelinde yatan devlet güdümlü sosyal hizmetlerin temel prensiplerinde olduğu gibi, baskı altında teker teker geri alınma eğilimindeler.

Joseph Rowntree Vakfı'mn, Philippe van Parijs'in vatandaşlık geliri projesine yaptığı temel katkıyı tartışmak amacıyla, New York

* Ortaçağ söylencelerindeki hayali bolluk ülkesi. Aşırı lüksün söz konusu olduğu bu ülkede her türlü fiziksel konfor ve zevk her an herkesin elinin altındadır. (ç.n.)

Üniversitesi Siyaset Okulu'nun desteğiyle 11 Mart 2009'da düzenlediği sempozyumun resmi özeti refah devletinin dolambaçlı ve tartışmalı tarihinin günümüzde geldiği aşamanın teşhisiyle başlar:

> İngiliz hükümetleri, 30 yıldan fazla süredir, bir zamanlar refah devletini desteklemiş olan evrenselci felsefeden uzaklaşıyor. Sosyal yardımlar ve hizmetler istisnai bir hal alırken, hedefleme ve seçme hızla bir norm haline geliyor. Parlamentodan yakın zamanda geçen ve başka hususların yanı sıra, zihinsel rahatsızlığı bulunan insanlarla henüz 3 yaşında çocuğu olan bekâr annelerin yardımlara hak kazanmak için çalışmaya hazır durumda olmasını dayatan sosyal yardım reformu yasası bu eğilimin bir göstergesidir.

Sempozyum özeti bu eğilimin İngiltere'yle sınırlı olmadığına, ABD Kongresi'nin 1996 yılında kabul ettiği "Kişisel Sorumluluk ve Çalışma Fırsatı Uzlaşı Yasası"nın "en yoksul kategorisine uygunluk şartlarını ağırlaştırdığına, yardım alma süresini 5 yılla sınırlandırdığına ve yardım alan herkesin çalışma ya da iş eğitimi alma taahhüdünde bulunmasını şart koştuğuna" işaret ediyor.

Vatandaşlık geliri mutlak bir yurttaşlık hakkı ve toplumun kendisini oluşturan her bir üyesine karşı vazifesinin tasdiki olarak alan "evrenselci felsefe" ile "en yoksul olanlara" ve "en can yakıcı sorunlara" odaklanmak arasında büyük bir fark vardır. İlki "insan hakları"nı kabul ve tesis etme çağının doğal bir parçasıyken, bu ikincisi toplumu Victoria dönemi yoksul evleri ile çalışma temelli ıslahevlerine, buraların yoksulların doğal mekânı olarak görüldüğü zamanlara geri götürür. Buralarda Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nin ilan ettiği özgül, kökleşmiş insanlık onuru kavramı ile "mutluluk peşinde koşma" hakkına yer yoktur. Bu evler amaç çıtasını çok daha aşağı koyar: gözetim altındakilerin biyolojik hayatlarının devamı (yüksek ölüm oranı söz konusu çıtayı aşağı çekme ediminin önceden planlanmış ve ilan edilmiş bir öncülü değil, bir yan sonucuydu). Öyleyse güdülen amaç iki yönlü olmak zorundaydı: mahkûmların ölümünü geciktirmek ve onları diğer lekelenmemiş, "normal" (çünkü onlar kendilerini çekip çevirebiliyor ve

dolayısıyla "kendine yeterli" olarak kalmaları umut ediliyordu) insanların hayatlarına karışmaktan alıkoymak. Yoksullar evine ya da çalışma temelli ıslahevine kabul edilmek toptan bir utanç paketini, tam gelişmiş insanlık eşiğinin altında kalmanın ayıbını ve utancını beraberinde getiriyordu. İşin ve askerliğin bir yaşam normu, çalışmanın ve askerlik yapmanın toplumsal aidiyet ve sosyal statü kazanmanın gerek ve yeter şartı addedildiği bir dünyada, işi olmayan, dolayısıyla da yaşamını idame ettirmek için gerekli güvenceli araçlardan yoksun insanların "toplum dışı" olarak yaftalanmaktan kurtuluşu yoktur. Gelir testlerinin iptalini ve sosyal statü hakkının ücretli çalışmanın varlığı ya da yokluğundan bağımsız olarak tanınmasını talep etmek yoksul evlerini ve çalışma esaslı ıslah evlerini yaratan zihniyetin gittikçe zayıflayan (ve eski/yeni gelir testleri ile devlet yardımı almak için katılımın şart koşulduğu geçici istihdam programlarının diriltmeye ve eski saygınlığına kavuşturmaya çalıştığı) mirasından köklü bir kopuş anlamına gelir.

Gittikçe daha çok araştırmacı şu gerçeğin ampirik kanıtlarını bir araya getiriyor: bir yandan insanları kendilerini ifade etmeye teşvik ederken, eşanlı olarak bunu mümkün ve herkes için erişilebilir kılan bir strateji olarak hiçbir koşula bağlamaksızın insanlara para vermek, sayısı en az savunucuları kadar çok olan eleştirmenlerinin iddia ettiğinin aksine, devlet bütçeleri ve ulusal servet bağlamında "kârlı bir iş"tir de. Zira bu, ulusal servet ve gelir düzeylerini azaltan bir yük değil, artıran bir kazanımdır. Bu araştırmacılardan biri ve muhtemelen bu alanda en geniş ve (devasa içeriğini burada yansıtamayacağım kadar) kapsamlı eseri yazmış olanı, genel vatandaşlık gelirinin ateşli taraftarlarının kürsüsü olduğu pek de söylenemeyecek *The Economist*'in bile bu mesele üzerinde zuhur eden mutabakatı ("evsizler için para harcamanın en etkili yolu, o parayı onlara vermektir.")[22] kanıtlamak için atıfta bulunduğu, daha önce de alıntılar yaptığım Rutger Bregman'dır.

Bregman bizi, olduğu haliyle "çalışma toplumu" zamanlarında şekillenmiş fakat bu çalışmanın farkında bile olmadan kalıba

22 Rutger Bregman, "Cutting out the Middleman," *The Economist*, 4 Kasım 2010.

döküp devreye soktuğu günümüz koşullarında değerini kaybetmiş "refah devleti" zihniyetinin mirası üzerinde yeniden ve köklü bir şekilde düşünmeye çağırır: "İnsanlarda güvenlik ve onur duygusu uyandıran refah devleti yozlaşarak bir kuşku ve utanç sistemine dönüşmüş durumda." (s. 69) Bu sözlere şunu eklemek isterim: Doğasının gereği olarak refaha katkı sunması beklenecek "refah devleti", bugün itibarıyla, "sosyal yardım alma"nın bir toplumsal yüz karası olarak damgalanmasının, böylece kamu vicdanının normalde yürek parçalayıcı çağrılara konu olması gereken toplumsal eşitsizliğin hoşgörülmesindeki (ve şiddetlendirilmesindeki) rolü nedeniyle hissettiği suçluluk duygusundan arındırılmasının sorumlusu durumundadır. Yaygın bir şekilde "asalak olmak", "hiçbir şey vermeden bir şeyler talep etmek" (ve almak) olarak anlaşılan "sosyal yardım almak", böylesine bozulmuş ve yozlaşmış bir refah devleti zihniyeti tarafından, bir utanç vesikasına, keza "sosyal yardım alan insanların" insan hakları bağlamında tam hak sahibi olmadığının, bu insanların karakter bozukluğunun, toplumsal bakımdan fazlalık ve gereksiz insanlar olduklarının bir kanıtına (aslında *tek başına* bunu kanıtlamaya yeterli kanıta) dönüştürülür.

"Vatandaşlık geliri"ni destekleyen felsefe, "refah devleti"nin günümüz versiyonunun altında yatan felsefenin aksine (daha doğrusu onunla tam bir zıtlık içinde), dışlama yerine kapsamayı, dayanışma bağlarının parçalanması ve toplumsal bölünmüşlük yerine toplumsal bütünleşmeyi öngörür ve destekler.

Bu mülahazalar vatandaşlık gelirinin muazzam bir toplumsal ve ahlaki kazanım olarak görülmesini haklı çıkarır, ki görünüşe göre eşitsizlik sorununa dair başka hiçbir çözüm önerisi böyle bir statüye ulaşamamıştır. Fakat vatandaşlık gelirinin vaat ettiği kazanımlar aslında göründüğünden bile daha fazla ve türlü türlüdür. Bizi "yeni şeyler söylemeye ve yeni şeyler düşünmeye" çağıran Bregman, örneğin Manchester Üniversitesi'nden Armando Barrientos ve David Hulme öncülüğündeki bir grup bilim insanının yazdığı ve 2001 yılında yayınlanan *Just Give Money to the Poor*[23] [Yoksul-

23 Erişim: http://www.oecd.org/dev/pgd/46240619.pdf.

lara Yalnızca Para Verin] isimli kitapta vatandaşlık geliri türünden programların ekstra yararları olarak sayılan şu hususları aktarır: "(1) Hane halkları parayı iyi değerlendirir, (2) yoksulluk azalır, ... gelir, sağlık ve vergi gelirleri alanlarında uzun vadeli ve çok çeşitli faydalar sağlanır ve (3) bu programlar bütün alternatiflerinden daha az maliyetlidir" (s. 59). Bregman bu bağlamda Duke Üniversitesi profesörü Jane Costello'nun 2003 tarihli araştırmasına[24] da başvurur. Bregman "öyleyse yoksullar arasındaki akıl sağlığı problemlerinin sebebi nedir? Doğal sebepler mi, kültürel sebepler mi?" diye sorduktan sonra, Costello'nun bu soruya ulaştığı bulgulara dayanarak "her ikisi de" yanıtım verdiğini bildirir ve devam eder: "Zira yoksulluğun neden olduğu stres bir hastalığa ya da bozukluğa genetik yatkınlığı olan insanların o rahatsızlığa yakalanma riskini artırmaktadır. Fakat bu çalışmanın ortaya koyduğu bundan daha önemli bir sonuç daha var: Genler geri alınamaz, ama yoksulluk alınabilir." (s. 99)

"Genel vatandaşlık gelirinin ana argümanı," der Philippe van Parijs, "adalet fikri üzerine kuruludur."[25] Ona göre, "adalet herkese gerçek özgürlüğü en iyi şekilde sağlamak üzere dizayn edilmiş" kurumlar yaratmaktan başka bir şey değildir. Şu hususu not edelim: Burada söz konusu olan yalnızca özgür olma hakkı değil, özgürlüğün *hakiki bir özgürlük olması*dır (John Rawls buna "özgürlük kıymeti" derken, Isaiah Berlin maalesef baştan yanlış bir niyetle hor gördüğü bu özgürlüğe, asıl savunduğu -kısıtlamalardan özgürlük anlamındaki- "negatif özgürlük"ten ayrıştırmak üzere, "pozitif özgürlük" der). Bununla birlikte genel vatandaşlık geliri savunucuları, en az öncelleri, yani refah devletini dizayn edenler kadar kararlı bir şekilde, pozitif özgürlüğün, yani kendini gerçekleştirme ve kendi seçimlerini yapma kapasitesinin, bunlar bir kez negatif özgürlüğü çok büyük sayıdaki toplum üyesinin yoksulluğuna neden olmaktan alıkoyan bir araç olarak kurgulandı mı, "negatif özgürlüğe" kaçınılmaz bir şekilde eşlik ettiğini savunur. Özgürlük,

24 Erişim: http://jamanetwork.com/journals/jama/fullarticle/197482.

25 Van Parijs, *What's Wrong with a Free Lunch?*, s. 14.

kendisi ve kendisinin önündeki engelleri kaldıracağı varsayılan insani potansiyel bir gerçeklik halini aldığında bir değer taşır; ne var ki genel vatandaşlık geliri ya da aynı fonksiyonu yerine getirecek bir muadili tarafından eşlik edilmedikçe, özgürlük o seviyeye ulaşamaz. Van Parijs'in ısrarla belirttiği gibi, "kişinin özgürlüğünün gerçek kıymeti, özgürlüğünden istifade etmek için o kişinin kullanabileceği kaynaklara göre değerlendirilir"; bu bağlamda sosyal adalet davası uğruna yapılanların yerini bulması için, "fırsat dağılımı (insanların yapmak isteyebilecekleri şeyleri yapabilmek için ihtiyaç duydukları araçlara erişim olarak anlaşılır) en az fırsat sahibi olanlara mümkün olan en fazla gerçek fırsatı sunacak şekilde tasarlan[malıd]ır."

Van Parijs'in alıntıladığımız kitabı, fikri pozisyonunun derli toplu ve özlü bir yeniden ifadelendirilmesi olmasının yanında, savunduğu vatandaşlık geliri planındaki çeşitli unsurlara dair eleştirel değerlendirmelerin bir derlemesi niteliğindedir de. Bu değerlendirmeler hep birlikte genel vatandaşlık geliri fikrinin göreli kısa fakat fırtınalı tarihinin ve bugünkü durumunun aşağı yukarı tam bir panoramasını sunduğu gibi, bu fikrin olası gerçekleşme fırsatlarına ve bu fırsatlardan hakkıyla yararlanmanın önündeki engellere de ışık tutar. Söz konusu değerlendirmeler arasında, Claus Offe'ninki kapsamı ve hem bu fikrin yükselen popülerliğinin hem de yürürlüğe sokulmasını zora sokan şartların gerçek temellerine inme girişiminde bulunması (ki bir bütün olarak bakıldığında bu girişimde başarılı olmuştur) ile ayrılır.

Offe'nin giriştiği iş aslında Parijs'in teorisini, her iyi teorinin becerebilmesi gerektiği gibi, "kendi kendisinin teorisini" sunması için dürtüklemekten başka bir şey değildir. "Bir teorisyenin yanıtlaması gereken sorulardan birisi şudur: Neden bu kadar insan benim teorime karşı çıkıyor?"[26] Bu önemli bir sorudur, hatta en önemli sorudur, şu gerçek göz önüne alındığında: "Genel vatandaşlık geliri planlarına gittikçe daha fazla ilgi gösterilir ve olumlu yaklaşılırken, üstelik bu durum yalnızca gelişmiş ekonomilerle sınırlı da değil-

26 *Agy*, s. 111.

ken, hiç kimse ciddi ciddi vatandaşlık gelirinin hayat bulmasının eli kulağında olduğunu iddia edemez. Peki ama neden?" (s. 112)

Bu soruya verilen ilk yanıtların bir muhasebesi yapılırsa, başlıca olağan şüpheli olarak özgürlük beklentisinin neden olduğu korku ("tutkulu ve abartılı [olsa da], ille de büsbütün paranoyakça olmayan" bir korku) doğal olarak listenin başında yer alır. Fakat "genel vatandaşlık gelirinin peşinden gelecek özgürlükten kim, hangi nedenle korkmaktadır?" Kuşkusuz listenin başında işverenler yer almaktadır; özgürlükten korkmak için bir değil, iki nedene sahiptirler: Birincisi, "işçiler sürdürülebilir nitelikte bir [emek sürecinden] geri çekilme seçeneğine sahip olacaklarından, işçiler üzerindeki kontrollerinin zayıflayacağı" korkusudur; ikincisi ise, "genel vatandaşlık gelirinin sonuçta net gelir skalasının alt taraflarına doğru bir baskılamaya neden olacak ... bir vergileme oranına ihtiyaç duyacağı" kuşkusu. (s. 113)*

Bu ve farklı çevrelerde başgösteren diğer korkular, Offe'nin bizi uyarıp haklı olarak talep ettiği gibi, ciddiye alınmalıdır. Offe aynı zamanda bu korkuların en azından bazılarını ortadan kaldıracak ya da hiç olmazsa azaltıp az çok üstesinden gelinmelerini kolaylaştıracak yöntemler önerir. Bunlar arasındaki en temel ve yenilikçi olanları, "*tedricilik* ve *tersine çevrilebilirlik*tir. Bu yöntemlerin ardında yatan fikir, iştah (zorla tıkıştırmaktan ziyade) yedikçe açılır derken

* Yazar burada Van Parijs'in *What's Wrong with a Free Lunch?* isimli kitabından alıntılar yaparken küçük bir hata yapmış, bu hata bir anlam sorununa neden olmuştur. Bauman'm Van Parijs'e atfen "işverenler... özgürlükten korkmak için bir değil, iki nedene sahiptir," ifadesi Parijs'in görüşlerini tam olarak yansıtmamaktadır. Van Parijs söz konusu çalışmasında, Bauman'ın burada yanlışlıkla ikisini de işverenlere mal ettiği korkulardan ilkini ("işçiler sürdürülebilir nitelikte bir [emek sürecinden] geri çekilme seçeneğine sahip olacaklarından, işçiler üzerindeki kontrollerinin zayıflayacağı" korkusunu) gerçekten işverenler için kullanırken, ikincisini ("genel vatandaşlık gelirinin sonuçta net gelir skalasının alt taraflarına doğru bir baskılamaya neden olacak... bir vergileme oranına ihtiyaç duyacağı" korkusunu) işçi sınıfına atfetmiştir. Zaten işverenlerin, "net gelir skalasının alt taraflarına doğru baskılamaya neden olacak bir vergileme oranı"ndan korkması için bir neden de yoktur. Bauman kitabın Türkçe çevirisi devam ederken hayatını kaybetmiş olduğundan, orijinal metindeki bu hatanın yazar onaylı bir düzeltmesi mümkün olmamıştır. (ç.n.)

kastettiğimiz duruma benzer bir şekilde, insanların öğrenme yoluyla önceliklerini değiştirebileceği bir durum yaratmaktır" (s. 114). Offe'nin önerdiği yöntemler arasında en ilginç ve muhtemelen en umut verici olanı onun "ücretli izin hesabı" dediği şeydir. "Diyelim ki 10 yılda bir her yetişkine tanınan bu hak en az altı ay sürecek, herkes için aynı (sabit) gelire tabi olacak, istenilen amaçla ve istenilen zamanda kullanabilecektir." Offe'nin öngörüsüne göre, bu yolla özgürlüğün tüm hakiki evrensel temellerini güçlendirmenin en arzulanan ve aynı zamanda gerçekleşmesi en olası etkisi, alıştığımız ifadeyle, "çalışmanın insanileştirilmesi" ve bilhassa "kötü" işlerin tedricen tasfiyesi üzerinde yarattığı etki olacaktır. (s. 117)

Bununla birlikte, genel vatandaşlık gelirinin Offe tarafından çizilmiş ve başka bakımlardan pratik olarak makul "yol haritası"nın önüne yığılmış en ciddi engellerden biri ("uzlaşmaz sınıf çıkarları"ndan doğan bir engel değil de, teknik/idari türden bir engel olsa bile) bu fikrin uygulanması yönünde gerçekleştirilecek bir pratik girişimin, genel vatandaşlık geliri rejimine ya evrensel bir şekilde geçilebileceğini ya da hiç geçilemeyeceğini oldukça hızlı bir şekilde teyit etme olasılığıdır. Offe, son tahlilde, temel bir niteliğe sahip bu engel konusunda nettir: En azından Avrupa Birliği topraklarında genel vatandaşlık geliri "münhasıran tek ülkede uygulanamaz." Bu hususu detaylandırırsak, bir bütün olarak AB bölgesine hizmet için kurulmuş bir siyasi kurumlar şebekesi çoğu bakımdan namevcut ya da siyasi olarak parçalanmış olduğu sürece, genel vatandaşlık geliri uygulanamaz. Üstelik bu durum bir açıdan AB'ye özgüyken, başka açılardan hangi işlerin yapılması gerektiği ve yapılmak zorunda olduğuna karar verme kapasitesi ile bu işleri oldurma kapasitesi arasında dünya çapında yaşanan kurumsal ayrışmanın bir tezahürüdür.

Yine de bu mülahazalar genel vatandaşlık geliri rejiminin insani pratik içinde kökleştirilmesinin aleyhinde değerlendirilmek zorunda değildir; tam tersine bunlar genel vatandaşlık gelirinin çekiciliğinde ve popülaritesinde yaşanacak olası bir yükselmeden, şu an boşanma sürecinde olan iktidar ve siyaseti yeniden evlen-

dirmek adına faydalanmak için kullanılabilir ve kullanılmalıdır: Sözgelimi yine çok daha büyük bir ölçekte olsa da, "Avrupa bütünleşme projesine çok ihtiyaç duyduğu anlamı ve cazibeyi kazandırması mümkün olan 'sosyal' Avrupa fikrinin hayata geçirilmesi" için kullanılabilir ve kullanılmalıdır (s. 118). Yaygın, hatta belki de ezici bir "eşitsizliğe dönüş" eğilimine işaret eden ve iyi belgelenmiş günümüz gerçeklerinden mütevellit, genel vatandaşlık geliri projesinin bir geleceğinin olmadığını düşünmek vahim bir yanlış olacaktır. Bu argüman tersine çevrilebilir, çevrilmelidir de: Çağdaş "gerçekçiler için ütopya"mn birkaç ana unsurundan birisi olarak genel vatandaşlık gelirinin gücünden, bu korkunç ve tehlikeli, feci sonuçlara gebe eğilimi tersine çevirme mücadelesinde eşsiz güçte bir silah olarak faydalanılabilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Ana Rahmine Dönüş

"Benliğe dönüş" kabile tutsaklığının yarattığı korkulardan kurtuluş savaşının bir sloganı olarak doğmuş, kabile toplumunun sözde kozmopolit alternatifinin ölü doğması üzerine yeniden dirilmiştir – tıpkı "kabilelere dönüş" düsturunun özgürleşme-sonrası çağda öksüz bırakılmış kederli bireylerin yalnızlığın zilletinden kaçıp kurtulacakları bir sığınak bulma çabasının ürünü olduğu, olmaya da devam ettiği gibi. Bu her iki çağrı da, tuhaf bir şekilde birbirinin panzehri olarak işlev gören birer zehirden başka bir şey değildir.

Ronald Aronson 26 Nisan 2016'da *Boston Review*'da yayınlanan ve genellikle bireylerin aklına, müzmin şekilde yetersiz kaynaklarına ve kaygılarının, inisiyatiflerinin ve girişimlerinin özgönderimsel [*self-referential*] doğasına bırakılmalarının bir sonucu olarak parçalara ayrılan insani bağların kısa ama yine de keskin ve zekice, her şeyden önemlisi de samimi (arsızcasına samimi desek yeridir) bir canlı otopsisi niteliğindeki "The Privatization of Hope" [Umudun Özelleştirilmesi][1] isimli makalesinde şöyle söylüyor:

> Umut özelleştiriliyor. Dünya çapında, ama bilhassa da ABD ve Birleşik Krallık'ta bir sismik kayma yaşanıyor: büyük amaçların ve sorumlulukların zemini büyük ölçekli toplumdan, kendi bireysel evrenlerimize doğru kayıyor. Kişisel beklentilerin geniş dünyadan kopuşu hem beklentilerimizi hem de dünyayı dönüşüme uğratıyor.

1 Bkz. http://bostonreview.net/us-books-ideas/ronald-aronson-privatization-hope.

> (...) Bir önceki kuşaktan umudumuzu tamamen kesmiş değiliz; çıldırtıcı boyutlarda bir kişisel umut bolluğu söz konusu. Toplumsal bir nitelik taşıyan umut türü, yani dünyayı daha özgür, daha eşit, daha demokratik ve daha yaşanılır kılma amaçlı hareketlerin ardındaki motivasyon saldırı altında.

Ezcümle:

> Bir zamanlar işçiler, hayat şartlarını, kendilerini kolektif bir şekilde ortaya koyarak geliştirebileceklerini anlamışlardı; şimdilerde ise anladıkları şey en iyi seçeneğin *kendi kendilerini* korumak olduğu. Kendi menfaatlerinin peşinde koşanlar arasında sınıf ve dayanışma pratikleri geliştirmek olanaksız ve yersizdir. [Steve] Fraser'ın ifade ettiği gibi, benlik yegâne geçerli iyileşme alanı olduğunda, kolektif eylemin hiçbir olası getirisi olmadığında, kolektif bilinç "aptalca, safiyane, bir kafa karışıklığının ürünü ya da hatta günah ve fitne" gibi görünür.

Metalaşmış insanlar, satıcı ve satılık meta olarak iki ayrı ehliyetle bir parçası olmak dışında pek seçeneklerinin bulunmadığı piyasa oyununun eline bırakıldıklarında, o dünyadaki varlıklarını bir alış-satış işlemleri yığını ve dizisi, o dünyanın ahalisini ise her biri şahsen sahip olup işlettiği kişisel pazar tezgâhında sergilediği malları gururla teşhir edip sıkı pazarlık yapan bir işportacılar yığını olarak algılamaya zorlanır ve/veya ayartılırlar.

O dünyaya ilk kez adım attığınızda ve sonrasında o dünyanın her bir farklı bölmesine peş peşe yaptığınız girişlerde tekrar tekrar karşılaştığınız insanlar büyük ihtimalle sizi hasım ya da rakip olarak çağıracak [*interpellate*][2] ve yine büyük ihtimalle sizin tara-

2 Louis Althusser'in *Lenin and Philosophy and Other Essays*, NLB 1971 kitabındaki "Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes towards an Investigation)" makalesinde ortaya attığı bir kavramdır bu. [Althusser'in bu makalesi İngilizcede ilk defa referans verilen derleme kitapta yayınlanırken, Fransızca orijinaliyse "Idéologie et appareils idéologiques d'État (Notes pour une recherche)" başlığıyla *La Pensée* dergisinin Haziran 1970 tarihli 151. sayısında yayınlanmıştır ve Türkçede *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (çev. Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki, 2017) kitabında yer almaktadır. (e.n.)] Bir insana önceden düşünülmüş, varsayılmış/dayatılmış ka-

fınızdan da aynı şekilde çağırılacaklardır – ya zaten öylesinizdir (öyledirler) ya da öyle olmaya yazgılısınızdır (yazgılıdırlar). Zaman zaman, bir ihtimal, tesadüfi ve özel bir amaca dönük müttefik adayları olarak da kodlanabilirsiniz (kodlanabilirler), fakat hemen hiçbir zaman doğal silah arkadaşları olarak kodlanmazsınız (kodlanmazlar). Mevcut durumda, 19. yüzyılın başlarına, yani birçok Avrupa ülkesindeki köylülerin ve bütün Avrupa ülkelerindeki usta ve zanaatkârların artan bir hızla üretim araçlarından ve dolayısıyla aynı zamanda sosyal statülerinden ve sosyal sermayelerinden koparıldığı bir döneme dönmeye zorlanıyoruz; üstelik bu zorlamanın bizim cephemizde ciddi bir direnişle karşılaştığı da söylenemez. Bu köylüler ve zanaatkârlar, ta o zamandan beri, "çirkin, hayvani ve kısa bir hayat" uzamına tıkıştırılmış durumdalar. Çirkin, hayvani ve kısa, çünkü bu hayat "herkesin herkesle savaşı"na batmış bir dünyada yaşanıyor: onlar gibi sefil, onlar gibi yüzden yoksun ve tam bir insan olamamış, onlar gibi yeni ortamlarını düşmanca olduğu kadar yabancılaştırıcı da bulan insanlarla meskûn bir dünyada. İlk kapitalist fabrikalarda işe başlama ya da iş çıkış saatlerinde bir araya gelen anonim kalabalıkların ortak bir çıkarları olduğunu keşfetmeleri ve bu keşfi kendilerini bir denemeler, akamete uğramış ya da ölü doğmuş girişimler, yanlış başlangıçlar, yenilgiler ve kısa ömürlü ama uzun dönem hafızalarında saklanan zaferler çağına sokan "dayanışma" fikriyle taçlandırmaları onlarca yıllarını aldı; özgürleşmeyi kölelikle ikame etmeyi amaçlayan sistemik ve sistematik bir dayanışma pratiği yaratmak, kurumsallaştırmak ve hayata geçirmek için daha da fazla zamana ihtiyaç var.

Atmosfer bakımından benzer bir çağdayız. Bazılarımız dayanma güçlerini yeni ve herkes için daha ümit verici başlangıçların yakında zuhur edeceği umudundan devşiriyor. Hüsrana abone umutlardan gına gelip gözleri açılmış diğer bazılarımız ise umutlarını ve özlemlerini geçmişe dönüşe bağlamış durumda. Buna karşın, öyle görünüyor ki, büyük çoğunluğumuz, gerçekleşmeleri

tegorik görevini ona hatırlatarak çağrıda bulunmak anlamına gelir. Hem çağıranlar hem de çağrılanlar, bu "çağrıda bulunma" edimi sırasında, statülerine ve karşılıklı ilişkilerine yapılan atfı tanımak üzere ideolojik eğitimden geçirilmişlerdir.

durumunda çok ağır sonuçlar doğuracak olasılıkları bertaraf etmenin bir yolunu bulmak yerine, kendilerini, hangi yolla gerçekleştiğine (ya da geçmişle mi yoksa gelecekle mi ilgili olduğuna) aldırmaksızın, küçük fakat sürekli tatminler sağlaması muhtemel ıvır zıvır şeylerle meşgul ediyor. Yani ilkin kendi derdine düşmenin ve kerameti kendinde aramanın aldatıcı bir şekilde güvenli barınağına geri çekiliyor, sonra da ihtiraslarını ve beklentilerini aşağı çekiyorlar. Gelgelelim o barınaklardaki güvenliğin sahteliğinden ve kerameti kendinde aramanın samimiyetsizliğinden sonuçlar çıkarmayı bir kenara bırakalım, henüz bu durumun farkına varmaya başlamış bile değiliz. Çoğumuz, yanan parmaklarımıza üfleyip, Fraser'ın ifade ettiği gibi, kolektif bilincin (kolektif eylemin sözünü bile etmiyorum) ya bir fitne ya da naiflik olduğuna inanmaya devam ediyoruz.

Hüsran ve yanan parmakların acısı neredeyse elle tutulacak kadar gerçek olmasına karşın, çoğu insanın -teoride her zaman olmasa da- pratikte bunlardan çıkardığı sonuçlar, "kaçınılmaz" ya da önceden belirlenmiş olmayı bir kenara bırakalım, münhasıran akla yatkın ya da hatta tek başına inandırıcı bile olmayıp, hiçbirinin iler tutar yanı olmayan birkaç zımni ve hayali varsayıma dayalı sonuçlardır. Surrey Üniversitesi'nde sürdürülebilir kalkınma alanında çalışmalar yapan Profesör Jim Jackson bu varsayımların tamamını tek bir kısa ama özlü cümlede ifade etmeyi başarmıştır: "*Umursamadıkları insanların üzerinde uzun sürmeyecek bir etki yaratmak için, sahip olmadıkları parayı ihtiyaç duymadıkları şeylere harcamaya ikna edilen* insanların, yani bizim hikâyemizdir bu."[3] Fazlalıklarını atarsak, bu cümle şu anlama gelir: *Bir yanılsama niteliğindeki* statülerimizin onaylanmasının *dört dörtlük* bir formülü olarak bel bağlama noktasına geldiğimiz anlamsız kaygıların ve rutinlerin içine çekilmekteyiz.

Robert Merton'ın toplumsal düzenlemelerin ve bu düzenlemelerin ima ve talep ettiği davranış kalıplarının açık işlevleri ile gizli işlevleri arasında yaptığı hatırlanmaya değer ayrıma başvurursak,

3 Erişim: https://www.ted.com/talks/tim_jackson_s_economic_reality_check.

tüketim kültürünün empoze ettiği yaşam biçiminin açık işlevi müşterilerin ihtiyaçlarına ve tercihlerine hizmet etmek ve tatminlerini kolaylaştırmak iken, gizli işlevi (ki Merton'ın ifade ettiği gibi, bütün düzenlemenin asıl motor gücü bu işlevden gelir) kullanıcıların, hakiki ihtiyaçlarına yönelik –kronik bir hal almış olan– hizmet yokluğunun hayali ihtiyaçların aldatıcı tatmini stratejisi yoluyla katlanılabilir kılındığı bir yaşamla uzlaşmalarına ve kendilerini ona göre ayarlamalarına olanak vermektir.

Umberto Eco 1991 yılında yazdığı denemelerinden birinde,[4] yürürlükteki bu kuralın günümüzde çok yaygın ve bu nedenle de bilindik tezahürlerini ortaya koyarken, onun işleyiş mekanizmasının mükemmel ve eşsiz bir analizini sunar:

> Güç sahibi adam her aramaya cevap vermesi gerekmeyen adamdır; bilakis, o daima, hani derler ya, toplantıdadır...
> Buna karşılık bir güç sembolü olarak mobil telefonuyla caka satan birisi, aslında, arayan CEO ise sevişirken bile dikkat kesilmek zorunda olduğu zavallı ve ikincil konumunu bütün âleme ilan etmektedir... Mobil telefonunu –gösteriş amacıyla– kullanması bu işleri bilmediğinin kanıtı ve sosyal sürgününün bizzat kendisi tarafından itirazsız onaylanmasıdır.

Steve Fraser'ın elbirliğiyle böylesi "güçlü adamlar"ı geri çekildikleri o kalelerin içinde destekleyen ve erişimi engellenmiş olanlar tarafından gerçekleştirilen muhalefet ve protesto edimlerine karşı onlara bağışıklık kazandıran faktörlerin gerçek bir dökümü niteliğinde olup, kendi isimlendirmesiyle Uysallık Çağı'nı[5] titizlikle ve derinlemesine incelediği ufuk açıcı çalışmasının alt başlığı *The Life and Death of American Resistance to Organized Wealth and Power*'dır [Organize Zenginlik ve Güce karşı Amerikan Direnişinin Yaşamı ve Ölümü]. Fraser "Occupy Wall Street" [Wall Street'i İşgal Et] eylemi niye *oldu* diye sormaz (ki 500 sayfalık bir

4 Umberto Eco, "How Not to Use the Cellular Phone," *How to Travel with Salmon and Other Essays* içinde, çev. William Weaver, Mariner Books 1995 [Türkçesi: *Somon Balığıyla Yolculuk*, çev. İlknur Özdemir, İstanbul: Can, 2016].

5 Steve Fraser, *The Age of Acquiescence*, Little, Brown and Company 2015.

çalışmayı gerektirmeyecek kadar aşikâr bir yanıtı olan bir sorudur bu), neden "çok daha önce *olmadı*," diye sorar. Matbaa baskısına son verilmesinden iki yıl sonra bu kitabı yeniden okurken, tecrübelerime dayanarak şunu ekleyebilirim: bu eylem neden bu kadar çabuk soldu, güçten düştü, Wall Street'te yapılıp edilenler üzerinde yok denecek kadar az iz bırakıp, "güçlü adamların" ulusun geri kalan yüzde 99'unun düşünce ve eylemlerine karşı sahip oldukları güvenlik hissini neredeyse hiç sarsamadan bitti? Özellikle de "siyasilerin reçete diye sunduğu yeni bir kemer sıkma paketine ve ayrıca Amerikalıların yüzde 99'u için bir göz yanılmasından başka bir şey olamayacak bilgiye dayanmayan bir 'düzelme' inancına insanların çoktandır karınlarının tok olmasına" ve bu yıllarda "sıradan insanların güzel bir gelecek umudunun solup üzerlerine bir karamsarlık çökmüş olmasına" rağmen bu nasıl böyle olabildi?

*

Erken modernite döneminin olumlu, taşkın, iddialı ve özgüvenli ütopyalarından günümüzün pısırık, meyus ve yılgın retrotopyasına giden yolun bir yerinde, kendi yaptığı fildişi kadın heykelinin, yani Galatea'nın büyüsüne kapılıp aşık olmasıyla hatırlanan (bunun için Ovidius'un* *Dönüşümler*'ine teşekkür borçluyuz) Pygmalion** kendi güzelliğine aşık olmuş Narkissos'la karşı karşıya gelmiştir. Her ikisi de, aslında son tahlilde, güzelliğin onu yansıtma kapasitesine sahip yüzeylerdeki yansımasına aşık olmuştur; üstelik, Narkissos vakasındaki nehir suları örneğinde olduğu gibi, yansıtanın bu yansımayı kalıcı şekilde muhafaza etmesi de şart değildir.

Christopher Lasch, çağdaş narsisizm üzerine çığır açıcı çalışmasında,[6] kapitalist toplumun geleneksel tipik kişiliği olan "iktisadi insan"ın yerini burjuva bireyciliğinin son ürünü olan "psikolojik insan"ın almakta olduğunu bildirir. Günümüzde tüketimci ve nar-

* Romalı şair. (ç.n.)

** Ovidius'un şiirinde bahsi geçen Kıbrıslı heykeltıraş. (ç.n.)

6 Christopher Lasch, *The Culture of Narcissism: American Life in An Age of Diminishing Expectations*, Warner Books 1979 [Türkçesi: *Narsisizm Kültürü*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal ve Suzan Öztürk, İstanbul: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2006].

sistik aşamaya ulaşmış kapitalist toplumun işleyip parlattığı bu ikinci kişilik şimdilerde yerini aldığı önceliyle keskin bir karşıtlık içindedir:

> Ona musallat olan şey suçluluk duygusu değil, endişedir. Kendi kesinliklerini diğerlerinin üzerine boca etmek değil, hayatta bir anlam bulma derdindedir... Topluluk sadakatinin sağladığı güvenlikten yoksun kalmıştır, zira herkesi korumacı devletin bahşettiği ihsanlar için yarışan rakibi olarak görür... Kabul görme ve beğenilme talebiyle şiddetli bir rekabetçilik sergileyen [psikolojik insan] rekabete güvenmez, çünkü onu farkında olmadan dizginsiz bir yok etme dürtüsüyle ilişkilendirir... İhtiraslarının bir sınırı olmaması bakımından haris niteliğini haiz olan bu tip derhal tatmin ister ve huzursuz edici daimi bir tatminsizlik duygusu içinde yaşar... Anı yaşamak (kendisinden öncekiler ya da sonrakiler için değil, kendisi için yaşamak) baskın tutkusudur. (s. 222-223, 230)

Lasch'ın vardığı sonuç şudur: "Günümüz narsistinin" yalnızca kendisiyle meşgul olması ve büyüklük yanılsaması yönleriyle –19. yüzyıl Amerikan yazınında sıklıkla yüceltilen– "emperyal benlik"e olan benzerliği yalnızca yüzeyseldir (s. 35) – buna şunu eklemek isterim: Pygmalion/üretici ile Narkissos/tüketici arasındaki benzerlik gibi. Fakat hemen ardından bu benzerliğin tesadüfi ya da zorunsuz diye kodlanıp önemsiz görülemeyeceğini de belirtmeliyim. Zira eski zamanların "emperyal benlik"inin canlandırılması girişimi kapsamında narsist benlik modeline geri dönmek, tam olarak, sayısız alışveriş rafını öz-kimliklendirme/tanımlama kitleriyle ve bunların montaj talimatnameleriyle dolduran bir toplum vaadi demekti. Sonuç olarak ortaya çıkan durumun "benliğe dönüş"ün yalnızca bir boyutu olduğu "geçmişe dönüş" fenomeninin diğer veçheleriyle hiç de "yüzeysel" olmayan bir benzerlik taşıdığı bir neden-sonuç ilişkisi söz konusudur burada.

Bu noktada sorulması gereken birkaç temel sorudan birisi şudur: Narsist eğilimler "*kişilik* bozuklukları" olarak görülmeli, muamele edilmeli ve tabii bu durumda tıbbi bir vaka olarak mı değerlendirilmelidir (ki çoğunlukla böyle konuluyor, sunuluyor ve tartışılıyor), yoksa "*toplumsal* bir bozukluk" olarak mı? Bu eğilimler

sayısı çok artmış ama yine de marjinal (ve öyle kalmaya mahkûm/öyle kalması umut edilen) bireysel anormallikler midir, yoksa nevzuhur bir normalliğin semptomları mı? İnsanlığın önündeki seçeneklerin insanlık durumunun değişmesiyle gündeme gelen yenilenmesinin bir tezahürü müdür bu, yoksa üzerlerine yükümlülük ve ödev yüklenmiş karakterlerin gösterdiği yeni eğilimlerin bir tezahürü mü? Ezcümle, narsist eğilim sosyolojinin mi konusudur, yoksa psikolojinin mi? Narsist fenomenin rahmine düşüp peyda olduğu alt türün bir mikroskop altına konulması yoluyla kesin bir yanıt aramanın boşuna olacağı zor sorulardır bunlar; kesin cevap için Anthony Elliott'ın doğru bir şekilde gözlemlediği, kayda geçirdiği ve betimlediği toplumsal panoramaya bakmak gerekir:

> İnsanların cinsel alışkanlıklardaki değişikliklerle boğuştuğu, ilişkilerin huzursuz ediciliğine karşı savaş verdiği, farklı benlik tanımlarını deneyimlediği ve günlük hayatta diğer insanlarla yürüttüğü toplumsal taleplerin müzakeresinde anlam aradığı bir dünyada yaşıyoruz bugün. Kültürün iç dünya için anlamı bağlamında, daha geniş kültür çatısı amacıyla verilen bu tür uğraşlar tercihi tanımayı gerektirir. Bu bağlamda tercih bir benlik anlayışının şekillendirildiği ve yeniden şekillendirildiği aktif ve yaratıcı yolları anlamak, ama aynı zamanda diğer insanların ve kültürün özel alana dair düşüncelerimiz üzerindeki derin etkisini kabul etmek demektir.[7]

Lasch'ın geniş ve yoğun bir şekilde tartışılan, sağlam temellere dayalı görüşüne göre, narsist tepkiyi tetikleyen "içsel boşluk ile yalnızlık ve sıradanlık hisleri... Amerikan toplumunu saran ve bir savaşı andıran koşullardan, bizi çevreleyen tehlike ve belirsizliklerden ve geleceğe dair güven kaybından doğar" (s. 64). Bu hipotez insanda güçlü bir hakikat, bir salt hakikat duygusu yaratır; ne var ki, bütün hakikatin bundan ibaret olduğu duygusunu yaratmaz. Bu hipotezin atladığı şey, yönetilemez bir risk kütlesini deneyimlemek

7 Anthony Elliott, *Concepts of the Self*, gözden geçirilip güncellenmiş 2. baskı, Polity 2007, s. 85.

ile bu risk kütlesinin yarattığı sürekli endişe, keza narsist sendrom arasındaki bağlantıdır. Bu bağlantının hayattaki başarısızlıkların sorumluluğunun toptan o hayatları yaşayanların omuzlarına yıkılmasının bir sonucu olarak doğduğunu iddia ediyorum.

Ovidius'un *Dönüşümler*'inin üçüncü kitabında Narkissos'un annesi su perisi Liriope ona oğlunun kaderini sorduğunda, kâhin Tiresias –ki geleceği görme yetisini bütünüyle körlüğüne borçludur– "asla kendisini tanımaması" koşuluyla uzun yaşayacağını söyler. Aslına bakılırsa içine doğdukları kültür günümüz narsistlerine ellerinden geldiği kadar "kendilerini tamma"ya çalışmaktan başka bir seçenek bırakmaz: her bir kadın ya da erkek kendisini tanımalıdır. Aslında birer narsiste dönüşmelerinin sebebi budur; çok küçük yaşlardan itibaren bütün yaşamları boyunca kendilerini tanımak üzere yetiştirilir, eğitilir ve talimden geçirilirler.

Sigmund Freud[8] insanlık durumuna ve insan ruhuna bakarken dikkatli, ihtiyatlı ve sağduyuluydu – aksi yönlü uyarılara rağmen harekete geçen "kendini tanıma" dürtüsünün bir bozukluk belirtisi mi yoksa insan ruhunun genel ve yaygın bir eğilimi mi olduğuna bir karar verme noktasına geldiğinde, kendisini bağlayıcı kesin ifadelerden kaçındı. Freud, bu ikilemin doğrudan ve kesin bir çözümünün fıtri zorluğunu göstermek için, narsisizmin o dönem geçerli tıbbi tanımını genişletti (o dönem bu alanda bir otorite olarak kabul edilen Paul Näcke'nin 1899 yılında ortaya koyduğu narsisizm tanımında, "kendi bedenine cinsel obje olarak yaklaşan birinin bu tutumuna sıradan bir durummuş gibi yaklaşılır"). Freud'un bunu yapmaktaki amacı narsisizm nosyonunun "insan cinselliğinin olağan gelişme seyri içinde kendisine bir yer bulabilmesidir... Bu bağlamda narsisizm bir sapıklık değil, fakat –haklı olarak her canlıya atfedilebilecek– korunma içgüdüsünün neden olduğu egoizmin libidinal tamamlayıcısı olacaktır" (s. 3-4). "Narsisizm", Freud'un genişletilmiş versiyonunda, "iki temel karakteristiğe sahiptir: Birincisi megalomani, ikincisi ise ilginin dış dünyadan, yani

8 Bkz. Sigmund Freud, *On Narcissism: An Introduction*, Read Books 2013 (1914) [Türkçesi: *Narsizm Üzerine ve Schreber Vakası*, çev. M. Banu Büyükkal ve Saffet Murat Tura, İstanbul: Metis, 5. baskı, 2015].

insanlardan ve nesnelerden uzaklaşmasıdır" (s. 4). Ne var ki bu karakteristikler birbirleriyle yakından bağlantılı değildir: "Dış dünyadan uzaklaştırılmış libido egoya yönlendirilmiştir" (s. 5). Libido ile ego arasında, deyim yerindeyse, sentetik/aykırı bir *Haßliebe* [sevgi-nefret] ilişkisi söz konusudur: "Genel anlamda alırsak, egoya yönelmiş libido ile objeye yönelmiş libido arasında bir zıtlık ilişkisiyle de karşılaşırız. Bunlardan biri ne kadar çok kullanılırsa, öbürü o kadar tükenir" (s. 7). Freud'un yaklaşımında "narsisizm" yine de doğal insan eğilimlerinden bir sapma olarak görülebilir, fakat bundan mustarip olanların "tıbbi vaka" olarak nitelendirilebileceği bir hastalık olarak görülemez. Freud "İnsanlar birbirinden tamamen farklılaşmış iki gruba ayrılır..." sonucuna varmayı reddeder; "[b]unun yerine her iki türden [yani anaklitik *ve* narsistik] obje seçiminin de her bireye açık olduğunu varsayabiliriz, fakat bireyler birine ya da ötekine teveccüh gösterebilir." "Herhangi birinde baş gösteren birincil narsisizm baskın tarz olarak zuhur edebilir" (s. 23-24). Freud'un 1914 yılında öngördüğü bu olabilirliğin 2014 yılında davranışlarımızı düzenleyen bir norm haline geldiğini iddia ediyorum.

*

Freud'un önsezisinin psiko-sosyal bir norma dönüşmesinin etkileri Rutger Bregman tarafından ortaya konuldu: "Burada önemli olan... yalnızca kendin olmak" ve "kendi işine bakmak"tır. Dolayısıyla görünüşte en yüksel idealimiz olan özgürlüğün "içi boşalmıştır."[9] En acı veren yoksunluğumuz "sabahları yataktan kalkmak için bir gerekçe"dir. "[H]iç olmadığı kadar çok sayıda genç yetişkinin psikiyatriste gitmesinde" şaşılacak bir şey yoktur, bu kadar çok sayıda gencin kariyerinin daha baştan bitmesinde ya da bu kadar çok antidepresan yutmalarında da öyle. Fakat Bregman bu kendine has dumanlı havada bir umut ışığı da görür: "Bu yaygın nostalji, asla gerçekte var olmamış bir geçmişe duyulan bu

9 Rutger Bregman, *Utopia for Realists: The Case for a Universal Basic Income, Open Borders, and a 15-hour Workweek*, The Correspondent 2016, s. 22-23 [Türkçesi: *Gerçekçiler İçin Ütopya*, çev. Duygu Akın, İstanbul: Domingo, 2016].

özlem, onları diri diri gömmüş olsak bile, hâlâ ideallerimizin olduğunu gösterir."[10]

Geleceği, şayet "şimdikinden daha kötüsü" ile değilse, en azından şimdikinin "aynısıyla" (yeni bir zam, yeni bir terfi, yeni bir alet, yeni bir tatil, giyim, araba, duvar kâğıdı modalarında yeni bir değişiklik) ilişkilendirerek alternatif ve daha iyi bir toplumsal geleceğe dair bütün vizyonlarımızı kaybettikten (ya da onlara sırtımızı döndükten) sonra, gerçekten anlamlı fikir arayışına girdiğimizde, nostaljik bir tutumla geçmişin –(vaktinden önce?) gömdüğümüz– büyük fikirlerine dönmemiz kimseyi şaşırtmamalıdır. "Daha iyi bir hayat" vizyonunun gelecekle yaptığı kutsal evliliği bitirdiğini söylememizde bir sakınca yok. Bu vizyon ayrıca söz konusu boşanma sürecinde metalaştırılmış, sorumluluğu tüketici piyasalarına devredilmiş ve etik içeriğinden arındırılarak tiksindirici bir şekilde yoksullaştırılmıştır.

Peki ya bizzat "daha iyi" ve "iyileşme" fikirleri? Bütün çabalarımızın bu adeta ölümsüz kaynaklarına aşıladığımız ve öyle anlamaya hem teşvik edildiğimiz hem de eğilimli olduğumuz anlamlar süregiden kültürel devrimden bağışık mı? Cederström ve André Spicer, çalışmalarında,[11] yeni bir anlamın –"sağlıklı olma"nın yeni bir anlamının– şimdilerde hâlâ görece yakın geçmişten anımsanan anlamları kovup onların yerini alma eğiliminde olduğu sonucuna vardılar. "Sağlıklı olma"nın kendisi "ahlaki bir gereklilik haline geldi... Tüketiciler olarak bizden iyiliğimizi [açıklamama izin verin, yani kişisel sağlığımızı ve formumuzu] en üst seviyelere çıkarma amaçlı bir yaşam biçimini benimsememiz talep ediliyor." "Sağlık bir ideoloji halini aldığında, bu alanda genelden kopmak da bir utanç kaynağı haline gelir." "Bedenlerine iyi bakmayanlar tembel, dayanıksız ve zayıf iradeli insanlar olarak, her makul kişinin direnmesi gereken şeylerin kanunsuzca ve arsızca tadını çıkaran müstehcen sapkınlar olarak şeytanlaştırılır" (s. 3-4). Yazarlar, yemeğin günümüz ideolojisi haline gelmesi hakkında ve ayrıca yanıtlar aramaya başladığı-

10 *Agy*, s. 25.

11 Cederström Spicer and André Spicer, *The Wellness Syndrome*, Polity 2015, s. 3.

mızda –inancımızı yitirdiğimiz– politikacılar ve rahiplerden ünlü şeflere ve beslenme uzmanlarına kadar herkesin bizi "büyük (varoluşsal) sorular" olarak kabul etmeye teşvik ettiği sorulara bel bağlamamız hakkında Steven Poole'un[12] görüşlerine başvurur. Bu değişim tam ve gerçek bir ufuk açıcı değişimdir: Mahrem hayatımızı ve anlam arayışını *dış kaynak olarak* uzmanların eline bıraktığımızda, "uzman yönlendirmesi sorumluluğun *iç kaynağa yüklenmesine* götürür" (vurgular bana ait); "Akla gelebilecek her türlü problemden dolayı artık kendimizi suçlamak zorundayızdır." (s. 13)

Şu kadarını söyleyeyim: Sorumluluk üstlenme edimi ve bir kere sorumluluk üstlenildi mi, buna bağlı kalma edimi insanlar arasında yeni bir ahlaki tutumun merkezini oluşturduğu ölçüde, bu yeni "benliğe dönüş" ahlakı sorumluluğun (en azından onun ilgimizi ve merakımızı en çok hak eden başlıca unsurunun) "dışarıda bir yer"den (yani Öteki'den, yakınlarımızdan ve sevdiklerimizden, "biz"den, topluluktan, toplumdan, insanlıktan, paylaştığımız dünyadan) beden*ime*, yani bedenimin ustalığına, onun "iyi olma" noktasındaki tatmin sağlama kapasitesine yönlendirilmesinden temellenir. Bahse konu değişimin neden olduğu yan hasar ahlaki yükümlülüğün özelleştirilmesi ve özünde kerameti kendinden menkul [*self-referential*] bir hal almasıdır. Bu yeni ahlak, eskiden olduğu gibi merkezkaç değil, merkeze doğru yönelme eğilimi göstermektedir: Bir zamanlar kişiler arasında köprü kurmaya, mesafeleri azaltmaya ve bütünleşmeye hizmet eden başlıca yapıştırıcı, şimdilerde bölünmenin, ayrılmanın, ayrışmanın, yabancılaşmanın ve parçalanmanın büyük ve büyümeye devam eden alet çantasına dahil oluyor.

*

Anaakım akademik felsefenin ve buyurgan edebiyat eleştirisinin kötülediği ya da hatta düpedüz reddedip görmezden geldiği romancı ve felsefeci Ayn Rand'ın (1905-1982) eserlerine halihazırda gösterilen yaygın ilgiye dair Wikipedia şu bilgiyi veriyor:

12 Steven Poole, *You Aren't What You Eat*, London 2012.

> Kongre Kütüphanesi ve Ayın Kitabı Kulübü için 1991 yılında gerçekleştirilen bir araştırmada kulüp üyelerine hayatlarında en büyük etkiyi yaratan kitabın hangisi olduğu soruldu. Rand'ın *Atlas Vazgeçti*'si yanıtlarda İncil'den sonra ikinci sırayı alıyordu. 2013 itibarıyla 29 milyon kopya satan (bunun yaklaşık yüzde onu Ayn Rand Vakfı'nın okullara yaptığı ücretsiz dağıtımdı) Rand'ın kitapları çokça okunmaya ve satılmaya devam ediyor. 1998'de Modern Library okurları *Atlas Vazgeçti*'yi 20. yüzyılın en iyi kitabı seçerken, yazarın diğer kitaplarından *Hayatın Kaynağı* ikinci, *Ego: Hayatın Kaynağı, Manası ve Haysiyeti* yedinci, *Yaşamak İstiyorum* ise sekizinci sırayı alıyordu.[13]

Satış rakamlarının kayda geçirip belgelediği halkın görüşüne göre, yazarın başyapıtı olan *Atlas Vazgeçti*, Wikipedia'ya göre çok sayıda olumsuz eleştiri almasına karşın uluslararası çoksatan haline geldi. Aynı şey genel olarak Rand'ın geri kalan roman ve felsefi değerlendirmeleri için de geçerli. Ayn Rand'm hikâyesi onun yazılarıyla destekleyip teşvik ettiği fikirlere olan şaşırtıcı derecede büyük ve neredeyse doyumsuz halk talebinin canlı tanıklığı niteliğindedir. Rand, çağdaşlarımızın *Lebenswelt*'inde, felsefe ve edebiyat elitlerinin gözden kaçırıp ekmeden bıraktığı –ya da değerini anlayamadığı veya ciddiyetle irdelemek bir yana ziyaret etmeyi bile reddettiği– bir araziyi tespit edip sürmüş olmalıdır. Bu tuhaf ve oldukça sıra dışı uyumsuzluk ve uyuşmazlık Narkissos'un dirilişinin karmaşıklığını, daha doğrusu fıtri müphemliğini ve ayrıca çağdaş kültürdeki bütün o "benliğe dönüş" hareketinin statüsünü ima eder. (Tam da bu nedenle, "Ayn Rand fenomeni"nin felsefeciler ve konuyla ilgili oldukları kadarıyla sosyologlar tarafından sürekli görmezden gelinmesi vahim bir değerlendirme hatasından başka bir şey değildir.)

Rand bahse konu araziyi –"insanın hayatta kalması için nesnel bir gereklilik" şeklinde açıkladığı– "nesnel etik" olarak, ektiği tarladan toplamayı amaçladığı ürünü ise –"insanın hayatta kalması için

13 Erişim: https://en.wikipedia.org/wiki/Ayn_Rand#Popular_interest.

gerek duyulan değer" şeklinde açıkladığı– "rasyonel bencillik" olarak tanımlamıştır.[14] "İnsan toplumu" denilen varlığın bu tanımsal zemin döşemede hiçbir rol oynamadığına dikkat edin.

Rand kavram seçimlerinin ardında yatan saikler hakkında oldukça açıksözlüdür. "'Bencillik' sözcüğü ondan senin anladığın şeyi anlamayan çok sayıda insanı kışkırtıp kızdırdığı bir dönemde, neden erdemli karakter niteliklerini ifade etmek için bu kelimeyi kullanıyorsun?" sorusuyla "arada bir" karşılaştığını itiraf eden Rand bu soruya "sizin o kelimeden korkmanızı sağlamak için" (s. vii) yanıtını verdiğini kabul ederek, bunu şöyle açıklar: "Diğerkâmlık [haksız bir şekilde] diğerlerinin yararına olarak addedilen her eylemin iyi, kişinin kendi yararına olarak addedilen her eylemin ise kötü olduğunu ilan eder" (s. viii). Rand kendi "nesnel etik" vizyonunun özgün yapısıyla karşıtlık içindeki bu mantığın "tarih boyunca yaşa(n)mış insan ilişkilerini ve insan toplumlarını karakterize eden çözülemez çatışmaların ve çelişkilerin" sorumluluğunu taşıdığını en baştan itibaren ısrarla vurgular.

Ezcümle, Rand'ın peşinde olduğu şey değerlerin en radikal şekilde yeniden değerlendirilmesinden, yani insanlık durumunda ve insani varoluşun temel ikileminde sırasıyla iyi ve kötüye atanmış yerleri değiştirmekten başka bir şey değildir. Rand insani birlikteliğin herkesin herkesle savaşı şeklindeki Hobbesçu tanımının "nesnel gerçeği" ifade etmeye devam ettiğini, buna karşın Hobbes'un barış umudunu bağladığı Leviathan'a ise bir yalanla bu gerçeğin üzerini kapatma (ve bu yalanın bütün o korkunç sonuçlarının sorumlusu olma) suçunun kaldığını ima eder. Ayrıca Rand'ın iddiasına göre, etiğin insanın bencilliğini gerektirdiği gerçeği pişman olmuş ya da olmamış günahkârlar olarak çoğumuz tarafından kaçınılmaz bir şekilde bir müjde olarak algılanır: egoizm için toptan bir af, sapkın modern felsefenin haksız yere ona atfettiği suç, utanç ve günahtan

14 Bkz. Ayn Rand'ın 1964 yılındaki ilk baskısından bu yana 1,3 milyon kopya satılan ve Penguin tarafından Signet Book etiketiyle basılan kitabı *The Virtues of Selfishness* [Türkçesi: *Bencilliğin Erdemi*, çev. Nejat Kandemir, İstanbul: Plato Film Yayınları, 2010].

temize çıkma. Günah işlemek isteyen ama buna cesareti olmayan daha da büyük bir kısmımız bu affı gelecekteki tüm günahlar için peşinen kazanılmış bir endüljans olarak memnuniyetle karşılayabilir. Ne var ki bu aynı zamanda ayrımsız hepimize hitap eden açık bir uyarı gibi de görünecektir: "akla uygun" bir uyarı, çünkü tam da "nesnel etik"in sunduğu affın ve endüljansın toptancı doğasından gelmektedir. "Nesnel etik"in beraberinde getirdiği iyi ve kötü haberler birlikte muhtemelen "rasyonel bencillik"i yalnızca bir kendini gerçekleştirme hipotezi haline getirecektir.

Bu haberlerin bu sonucu üretmesi yalnızca bir ihtimal değildir; buna neden olduklarına ve bu işi oldukça enerjik bir şekilde yaptıklarına çoktandır tanıklık ediyoruz. Ve bekleneceği gibi, (eşanlı olarak iyi ve kötü kehanetlerde bulunan, vaat eden ve uyaran, cesaretlendiren ve cesaret kıran) mesajın bu giderilemez düalizmi nedeniyle, kendi kendine öğren, kendin yap, nasıl yapılır türü bir neşriyat selinin (ki tamamı okuyucularını, bu işleri yapmak için para alan elemanların aksine, bunun için bir de para ödeyen müşteri haline getirmek derdindedir) önündeki setler çoktan ardına kadar açılmış durumda.

Bununla birlikte bu sel birbirinden ayrı (fakat her zaman net bir ayrılık değildir bu) iki nehir yatağına akıyor: Bunlardan birisi nasıl bir narsist hale geleceğine ve vicdan azabı çekmeden bunun keyfini sürebileceğine dair talimatnameler arayan insanları hedeflerken, diğeri ötekilerin narsist takıntılarına ve tutumlarına karşı kendilerini nasıl savunacaklarını ve bu ötekileri düşünce ve eylemlerinden dolayı nasıl pişman edeceklerini bilmek isteyenler içindir. Yine muhtemelen aynı kaynaktan doğan bir diğer dere de iki dereciğe bölünür: Biri yaratıcılığa gebe bir yalnızlık dönemi için yanıp tutuşanlara, diğeri ise yalnızlık acısı çekenlere doğru akar. Bundan sonrası ise akıntının sürüklediği bereketli dökünütüden gelişigüzel birkaç örnek alınmasıdır yalnızca.

Wilson Cooper'ın teselli edici sözleriyle, "Yalnızlık insanlar arasında, bir sahildeki deniz kabukları kadar yaygın ve olağan bir

durumdur."[15] Neyse ki yalnızlık "yalnızca bir histir. Şayet hisler seni çok fazla etkiliyorsa, değiştirilebilecek olan şey budur" (s. 13). Hislerin insanı etkilemesi durumu nasıl değiştirilebilir? Unutmayın: "Siz kendinizi sevmedikçe hiç kimse sizi sevemez... Başka birinin hislerinin, kendiniz için hissetmediğiniz şeyin yerini doldurmasını bekleyemezsiniz. Kendiyle barışık olmakta zaten zorlanıyorsanız, ötekilerden gelen hiçbir övgü bu sorunu çözmenize yetmez" (s. 15). Çevrenizdeki insanların sizde değerli bulduğu ya da eleştirdiği şeyin çok da önemi yoktur. Öyleyse "cesur olmayı öğrenin" (s. 19). Herkesin içinde yalnızlığınızı açığa vurmaktan utanmayın: "Gidip denemek istediğiniz bir yeni restorana ya da hatta gitmeye can attığınız bir konsere, sizinle gelecek kimseniz olmadığı için asla gitmezsiniz... Halk içine tek başına çıkmanızda bir sorun olmadığını idrak etmeyi öğrenin" (s. 20). Ne söylenebilir, nasihat basit ve apaçık, tavsiyeler uyması kolay türden. Peki ama ya bu tavsiyeleri beklediğiniz kadar işe yarar bulmuyorsanız ve kendi icraatlarınızın yetersizliği de kanıtlandıysa? Hissettiklerinizi başka birine anlatmaya can atıyorsanız, yine de "sizin için yapılabilecek bir şey var mı?" Bereket versin ki evet. Terapistler var. Ayrıca onların yazdığı ilaçlar da var. (s. 26-27)

Tam da bütün öteki kusurlu benlik çeşitleri gibi yalnızlıktan mustarip benliklere de artık –Russell Hochschild[16] olsa sorunu böyle koyardı– "ihtiyaçlarını dış kaynaklardan karşılamaları" tavsiye/tembih ediliyor, buna mecbur bırakılıyorlar. Şu bizim hisleri dönüştürebilecek kadar güçlü, sözde kadirimutlak benliğimize,

15 Wilson Cooper, *Love Yourself - Your Life Depends on It: How to Transform your Life and Overcome the Loneliness*, 2015, s. 7.

16 Bkz. Arlie Russell Hochschild, *The Outsourced Self: Intimate Life in Market Times*, Henry Holt and Company 2012. Hochschild'a göre, "Eskiden piyasaya karşı daha korunaklı olan duygusal hayatlarımızın tam merkezine hitap eden bu hizmetlerin" ücretli uzmanlar yoluyla dışarıdan karşılanması "günümüz dünyasının en büyük ticari yeniliğidir." Daha önceleri korumalı tıraş bıçaklarında, kendiliğinden kurmalı otomatik saatlerde ya da fastfood yiyeceklerde denenen model, nasıl başa çıkacaklarını bilmedikleri dertler için dışarıdan hizmet alabilecekleri bir yer arayışındaki durmadan büyüyen sayıda insanın mustarip olduğu yalnızlıktan nemalanan yeni ve yüksek kâr potansiyeli taşıyan piyasa için de kullanışlı olduğunu kanıtlamıştır.

kala kala, o küçültücü utanç hissini bastırıp işlerin ters gitme olasılığını da göze alarak, o yeni açılmış restorana ya da o harika konsere tek başına gitmek kalır.

Hayatlarımızın alet kutusunda pek bir şey kalmadı. İçinde bulunduğumuz fastfood ve cep telefonu çağında eski usul sosyalleşme becerileri günlük hayatta kendilerine yeterince yer bulamadıklarından ya unutuluyor ya da köreliyor. Kişisel seçimlerimizin ürünü olan kimliklerimizin toplumca tanınıp onaylanması ve özsaygının toplumca desteklenmesi için müzakere yürütme sanatları aynı hızla harap oluyor – günümüzde yürümenin, yüzmenin, akrobatik atlamanın ve tüplü dalışın yerini alan [internette] sörf sağolsun. Ötekilerin önemli hale gelmeyi beceremeden ve daha biz verdikleri kararların şaşmazlığını onaylama fırsatını bulamadan görüş ve temas alanımızdan kaybolma eğiliminde oldukları günümüz koşullarında, "önemli ötekiler"in verdiği kararların otoritesine güvenmemiz artık söz konusu değildir. Cooper bu kadarını kabul ediyor gibi görünür, fakat bu sorunun köklerini ve verdiği zararın izini sürmeyi ihmal eder: "Kişi bir arkadaşınız, bir aile üyeniz ya da hatta [metinde aynen böyle] bir sevgiliniz olabilir, fakat bu insanlar hayatınıza kendilerinden beklenecek şekilde zenginlik katıyormuş *gibi gelmez* [yine şu aynı lanet his!]" (s. 22, italik vurgusu bana ait) – ekstradan kendi kendisini mahkûm ettiği bir yalnızlığı da yüklenmiş bir narsiste, bu insanların hayatına kattığı zenginlik daha da az "gibi gelir." Yalnıza önerilen yegâne eşlikçi, danışmanlar ve terapistler piyasasından parayla satın alınarak erişilebilen türden eşlikçidir.

Bu piyasada satılan mallardan alıcılarına iki cephede yürütülen savaşlar için cephane sağlaması beklenir. Bencillik ve özgönderimselliğin kabaran dalgalarıyla karşı karşıya kalan çağdaşlarımız iki güçlükle başa çıkmak için (danışmanlar ve terapistlerin hizmet teklif ederken önerdiği türden) yardım arar.

İlk güçlük salık verilen "rasyonel bencillik"in narsist duruşunun değerli bir nitelikten bir handikaba, takdire şayan bir "norm"dan kınanacak bir sapkınlığa dönüştüğü eşiğe en azından az kala durma gerekliliğidir; körpe, hevesli ve geleceği parlak bir narsistin sahip olduğu –olduğu kadarıyla insani bağların günbegün çöküşüyle kış-

kırtılıp, piyasaların ve medyanın ortak çabalarıyla beslenen, güçlendirilen ve pekiştirilen– narsist eğilimlerin onu diğer insanlara itici gelmekle, böylece ötekilerle (bırakalım cazip ve tatminkâr bir ilişkiyi) anlamlı bir ilişkiyi (bırakalım tamamına erdirmeyi) başlatma şansını sıfıra indirmekle tehdit ettiği sınıra gelmeden durma gerekliliğidir. Satışı yapılan bu birinci yardım kategorisine dair örnekleri, mesela Ted Dawson'ın *Selfishness and Self Absorption: How to Stop It from Ruining Your Relationships*'inde [Bencillik ve Kendiyle Meşgul Olma: Bunların İlişkilerinizi Mahvetmesini Nasıl Engellersiniz] ya da Carol Franklin'in *Narcissism: The Narcissist Laid Bare*'ında [Narsisizm: İfşa Olmuş Narsist] bulabilirsiniz.

İkinci güçlük, narsist aşırılıkların kurbanı olma durumuna düşürülmekten gelir. Bu güçlüğe gösterilen tepkilere bir örnek Eva Delano'nun adı bile her şeyi anlatan *Narcissism Problem Solution: What to Do if Your Partner, Parent, Friend or Work Colleague is a Narcissist?* [Narsisizm Sorununun Çözümü: Partneriniz, Ebeveynleriniz, Arkadaşınız ya da İş Arkadaşınız Bir Narsistse Ne Yapmalısınız?] kitapçığında bulunabilir. Fakat iki uzman tavsiyesi kategorisi arasındaki sınırın hiç de açık ve katı olmadığı hususunda sizi uyarmalıyım. Danışmanlar ve terapistler, mevzularının doğası gereği, müşteri/hastalarının taleplerine cevaben, aynı fenomene odaklanmış ve fakat açıkça birbiriyle çelişen talepler arasında nahoş ve sıkıntılı bir şekilde gidip gelmeye mecburdur: etkili bir narsist olma talebi ile bir narsisti tesirsiz kılma talebi arasında.

*

Eric Gandini'nin son belgesel filmi *The Swedish Theory of Love* yalnızca odaklandığı İsveç'te değil, İsveç sınırlarının ötesinde de büyük ilgi görüyor.[17] Gandini filminde altını çizerek şunu vurguluyor: İsveç toplumu "zengindir ve bu zenginlik bize serbest zaman sağlar. Bu serbest zamanı kendimizi geliştirmeye ya da tefekküre

17 http://weekend.gazeta.pl/weekend/1,150913,20064106,sztokholm-europejska-stolica-samotnych-jak-szwedzi-stali.html.

harcayabiliriz." Fakat hemen arkasından ekler: Daha yakından bakarsak, bu mutluluk ve refah görüntüsünün altında gittikçe ön plana çıkan bir yalnızlık olgusu olduğunu görürüz. Stockholm'de oturanların yüzde 58'i tek başına yaşıyor, dört Stockholmlüden birisi yalnız ölüyor, diğer yandan antidepresan tüketimi son 20 yılda yüzde 25 artmış durumda.

Tony Jeton Selimi'nin *Loneliness: The Virus of the Modern Age* [Yalnızlık: Bir Modern Çağ Virüsü][18] isimli çalışmasının ön kapağının üst kısmına boydan boya –Wikipedia'ya göre "28 dile çevrilmiş, dünya çapında satış rekorları kıran 9 kitabın yazarı"–[19] Dr. John Demartini'nin şu sözü yazılmış: "Hiçliğin çölünde irtibat, özgürlük ve sevginin hasretini çeken huzursuz ruhlar için ilaç gibi." Bunu kitabın iç sayfalarında en az 30 saygın akademisyen ile yaşam koçu ve terapistin coşkun tezahüratı ve övgüsü izliyor. *Loneliness: The Virus of the Modern Age* gerçekten de çok okunan ve etki yaratmış bir kitap olarak ciddi bir çalışma (Selimi özgeçmişinde kendisini iş dünyasının önde gelenlerine, CEO'lara ve girişimcilere hizmet veren, uluslararası bir üne sahip insan davranışları ve biliş uzmanı olarak tanıtıyor). Selimi kitabını kendi ifadeleriyle "reddedilmenin ıstırabını hisseden ya da genel kabul gördüğü değerlendirilebilecek normlardan ayrı düşmüş ve farklı hisseden ruhlara" adıyor (s. xvii).

Selimi'nin kitabının konusunu hepimizin günlük deneyimlerimizden gayet iyi bildiği, bir yandan hepimizin zoruna giden, fakat bir yandan da paradoksal bir şekilde (aslında o kadar da paradoksal değil) günlük hevesli katkılarımızla güç verip devamını sağladığımız bir fenomen oluşturuyor. Selimi bu fenomeni Giriş'te şöyle ifade ediyor:

> [A]yrılma, tecrit, yalnızlık ve bağlantısızlık sizi hayatınızın her alanında takip eder. Her gün işe gelip giderken, keza havaalanlarında ya da restoranlarda, umutsuz bir bağlantı, bir iletişim kurma ve duyulma çabasıyla cep telefonlarına, tabletlerine, bilgisayarlarına ya da laptoplarına mıhlanmış insanlar görürsünüz. Gelgelelim etrafınızı şöyle bir kolaçan ederseniz, hemen yanı başında duran

18 Selimi, *Loneliness: The Virus of the Modern Age*, Balboa Press 2016.

19 Erişim: https://en.wikipedia.org/wiki/John_Frederick_Demartini.

> diğer insanların varlığını görmezden gelen, onlarla kişisel bir bağlantı yaratmaktan aciz, basit bir sohbetten bile imtina eden çok sayıda insan göreceksiniz. (s. xxx)

İlk bakışta eklenip çıkarılacak hiçbir şeyi olmayan, kısa fakat yine de hem aydınlatıcı hem de uyarıcı olmayı becermiş bir paragraf gibi görünüyor. Fakat bu paragraf özgülünde eksikliği affedilebilecek olan şeyin kitabın genelinde affı olmayabilir. Nihayet konuya dair tam bir bilginin yanı sıra yukarıda bahsedilen alarm durumuna ne şekilde makul bir yanıt verebileceğinize ve bu yanıtı nerede bulabileceğinize dair bir fikir oluşturacak kadar bilgi bulmayı umarak kitabın içinde bir sayfadan ötekine ilerlemeye başladığınızda, muhtemelen eksik kalan çok şeyin olduğunu, konuya dair en önemli hususların değinilmeden bırakıldığını hissedeceksiniz. Kitabın isminin işaretini verdiği mevzuya bir *giriş* niyetine yazılanlar şimdi size amaçlanan ve vaat edilen güzergâhtan bir *sapma* gibi görünecektir.

Yirminci yüzyılın başlarında, o dönemlerde sık sık baş gösteren tifo salgınlarında hastalığı hastalardaki çok yüksek (40 derece ya da daha fazla) ateş semptomuna dayanarak teşhis eden sağlık görevlileri hastayı soğuk su dolu bir küvet ya da tekneye sokarak tedavi etmeye çalışırlardı. Toplumsal hastalıkların ve rahatsızlıkların teşhisinde ve tedavisinde kullanılan yukarıda açıklanan yöntem de buna benzer bir mantığa dayanıyor. "Sorumluluğun iç kaynağa ya da dış kaynaklara devredilme" işi –ki bu işte sosyal bilim ile kişisel danışmanlık arasındaki arayüzün oluşturduğu gri bölgeye bugünlerde pek de iyi gözle bakılmamaktadır– bu modele göre yapıldığında, bu modelle tifo hastalığının tedavisinde kullanılan yöntem arasında etkinlik derecesi bakımından da bir benzerlik durumu ortaya çıkıyor: Her iki yöntem de hem besbelli bir şekilde canlı, yerinde ve cesur hem de tamamen ve gerçekten evde uygulanıyor. "Modern çağın virüsü" olan yalnızlığın teşhisi, belirtileri ve önerilen tedavisi bu mantığın varlığını sürdürdüğünün çok sayıdaki kanıtları arasındadır.

*

Yalnızlık ve yalnızlık korkusu yalnızca yaygın *hisler* değildir, aynı zamanda zamanımızın –akışkan modern hayat deneyimine sağlamca kök salmış– acı *gerçekleridir*. Fakat bunların kişiye musallat olmasını engelleyebilecek köklü bir çözüme ya da hatta bu ikisinin insana aşıladığı sinsi zehrin tek seferlik panzehri olma potansiyeline sahip şeye karşı duyulan nefret ve antipati hisleri de aynı şekilde çağımız gerçeklerindendir. Burada söz konusu olan yalnızlık ve yalnızlık korkusunun uzun bir süre, hatta sonsuz bir süre boyunca iş başında olmalarını engelleyecek aynı şekilde köklü bir çözümdür. Bir fanilik havası yayan ve bariz geçici statüsünü çekinmeden sergileyen türden yaşam koşullarından dolayı, karşılıklı taahhütler içeren görünüşte bağlayıcı sözleşmelere dayansalar bile uzun dönemli planlamalara çok az güven duyulur; bu planlar –şayet girişilmişse– her türlü kazanç-kayıp, başarı-başarısızlık olasılıkları hesabındaki bilinmeyen değişken sayısını önemli ölçüde artırarak risk alanını genişletecektir. Her türden ortaklığın güvenilirliğinin sorgulamaya açılması ve her türlü ittifakın *ad hoc* [amaca özel ve geçici] bir ittifak statüsüne indirgenmesi neticesinde, şebekeler, birlikler ya da gizli ittifaklar yalnızlık hayaletini kovalamayı kesinlikle başaramaz. Bu hayalet en tepeden en alta kadar her seviyeden insani birlikteliğin tepesinde dolanarak, halihazırda sevilen ve keyif alınan her türden insanlar arası bağı, ne kadar binbir zahmetle inşa edilmiş olursa olsunlar, yaşam ortamının devamlılığının beraberinde getirdiği güvenceden yoksun bırakır.

En alt seviyedeki en basit ve temel[20] insani birliktelikten, yani aşk ilişkisinden ya da bir başka ifadeyle "iki kişinin manevi birliği"nden başlayalım. Dikkat çekici Belçikalı psikanalist Paul Verhaeghe'in[21] ifade ettiği gibi, bu ilişkinin güncel durumunun anlatısına, onun olağan ve –sayısal üstünlüğünü hızla yitirse de– hâlâ hâkim mekânı

20 Bkz. "Morality Begins at Home: Or the Rocky Road to Justice" isimli denemem, Zygmunt Bauman, *Postmodernity and Its Discontents* içinde, Polity 1997 [Türkçesi: *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları*, çev. İsmail Türkmen, İstanbul: Ayrıntı, 2013].

21 Bkz. Paul Verhaeghe, *Love in a Time of Loneliness: Three Essays on Drive and Desire*, Karnac Books Ltd 2011, çev. Plym Peters and Tony Langham [Türkçesi: *Yalnızlık Zamanında Aşk: Dürtü ve Arzu Üzerine Üç Deneme*, çev. Mehmet Öznur, Ece Cihan Ertem, İstanbul: Encore, 2003].

olan hanenin günümüzdeki durumuna içeriden bir bakış atmakla başlanır. Verhaeghe'e göre "Bir dünya yok olmuş durumda,", "tırnak işaretlerinin her yerde kullanımı bu yok oluşu simgeler: 'Evin hanımı', 'en iyi arkadaşı'nın kocasını 'bir içki içmek için' evine davet etti. Bu cümlenin bugün ifade ettiği anlamın geçmişteki anlamıyla yakından uzaktan ilişkisi yoktur... Aile hayatı şiddetli bir değişime uğramış durumda, eski zamanın çiftleri artık neredeyse tarih oldu." Verhaeghe devamla bu durumun sonuçlarını (ya da sebeplerini?) sorgular: "Eski usul romantik aşk ilanları ya hiç duyulmuyor ya da oluyorsa da içleri oldukça boş oluyor. Eskinin ölümsüz aşk beklentileri artık geçerli değil; aşklar artık yalnızca 'kısa bir süre için', 'gittiği yere kadar'. Yeni nesil bırakalım 'kocam/karım'ı, 'aşkım' gibi ifadeleri bile nadiren kullanıyor, ille de 'partnerim'." (s. 1)

"Aşk ilişkileri"nin günümüzdeki durumu geçici düzenlemelerin uçuculuğunun bütün işaretlerini taşıyor; her şey olabilirler ama kesinlikle dolambaçsız ve kesin değiller. Gelgelelim paradoksal bir şekilde "ömürlük aşk ilişkisi hâlâ hem gençlerin hem de yaşlıların düşünü kurduğu bir şey durumunda. Ona ulaşamamak gerçekte bu düşü yalnızca daha da canlı ve çekici kılıyor" (s. 2). Bu paradoksun gizemini çözme doğrultusunda atılması gereken belirleyici adım şunu idrak etmektir: "[E]skiden [uzun süreli bir aşk ilişkisinde] belirleyici unsur seks iken, artık odak noktası güvenliğe kaymıştır. *Bu yalnızlık asrında aşk bir dermandır*" (İtalik vurgusu bana ait).

Bana göre aşk, insanlık durumu tarafından oynanan ve "güvenlik ve özgürlüğün karşı karşıya geldiği" bitmek bilmez oyundaki piyonlardan birisi haline gelmiştir; hepimiz, bütün hayat pratisyenleri (yani hayatın esas ya da yan ürünleri, hayatı inşa edenler, onun yaratıcıları ve aktörleri) bu oyunun bazı zamanlarda coşkulu, diğer bazı zamanlarda ise küskün olmak üzere aktif ve adanmış katılımcılarıyız. Verhaeghe'in ifadesiyle, "sınırları hiçbir kuşkuya her bırakmayacak şekilde açıkça tanımlanmış" güvenlik eğilimi "kadınlar ile erkekler arasında yeni ve aydınlık bir ilişkinin" getireceği özgürlüğe kapıları açmak üzere, yirminci yüzyılın ikinci yarısında (duvarları yıkma ve yıkılan duvarlar dönemi) ortadan kaldırıldı. Ne var ki, yıkılan duvarların gürültüsünün eşlik ettiği

karmakarışık, fakat düş kırıcı bir şekilde kısa dönemde yükselen büyük beklentiler, duvarların öte yanında bir boşluğun bulunduğu anlaşılır anlaşılmaz, zayıflamaya ve solmaya başladı. Oysa tatmin edici olduğu kadar keyif verici de olacak şekilde, o duvarların ardında bütün kuşkuları giderecek koca bir gerçek yanıtlar yığınının olduğu, o yanıtların ortaya dökülüp özümseneceği ve uygulamaya konulacağı umuluyor, bekleniyor ve şiddetle arzu ediliyordu.

Aşk gittikçe büyüyen münzeviler ordusu için güvenlik hizmeti sunanların boşluğunu doldurmakta gönülsüz ve kendisini bu görevin gerektirdiği seviyeye çıkarma çabalarına karşı şu ana kadar dirençli olduğundan, özgürlük ve güvenliğin taraflarını oluşturduğu bu pata durumundan bir çıkış şu an itibarıyla ufukta görünmüyor. Birinin desteklediğine öbürü itiraz ediyor. Güvenlik ve özgürlük dürtüleri arasında ince bir denge kurulmuş durumda, birbiriyle çelişen amaçlara sahip daha fazla güvenlik dürtüsü ile daha fazla özgürlük arzusu şimdilerde hiç olmadığı kadar teorik bakımdan uzlaştırılamaz gibi görünüyor – pratikte ise eşanlı olarak birbirlerinin çekiciliğine ve yapma ve yerine getirme gücüne elkoyuyorlar. Özgürlük ve güvenlik arzularının eşanlı yükselişi neredeyse akıl almaz bir durumdur, zira bunlardan yalnızca birinin yükselişinin başlıca etkisi diğerinin karşı koyuş şiddetini kesin bir şekilde artırmaktır. Bu rekabetin yalnızlığın kaderi üzerindeki etkisine gelince, yazı mı yoksa tura mı geleceğine dair bahse girmek fazlasıyla kırk katır ile kırk satır arasında bir tercih yapmaya benzer.

*

Melissa Broder'ın hem bedensel hem de ruhsal striptiz niteliğindeki çalışması[22] –birinden diğerine sürüklenip durduğumuz, bizim ne olduğumuza dair fikir veren bu dünyadaki yaşam biçimimizin ve dünya görüşümüzün ikiye bölündüğü– online ve offline evrenlerin her ikisinde de bir gecede çoksatan haline geldi. Edebiyat eleştirmenleri ve kitabın okurları bu kez –pek görülmedik şekilde– tam bir fikir birliği içindeydiler, zira okurlar Broder'ın

22 Melissa Broder, *So Sad Today*, Scribe 2016.

aleni günah çıkarmasında eleştirmenlerin bulacaklarına söz verdiği şeyi *bulmuşlardı*: sürekli akıllara takılan bir soruya, yani okuyucuların kendi deneyimlerini (*Erlebnisse*) –dışa yansıttıkları ve yansıtmadıkları duygularını kendileri için daha anlaşılır, ötekiler için ise daha iletişime uygun kılacak bir ambalaja sarmaya çabalarken umutsuzca aradıkları– kelimelere nasıl dökecekleri sorusuna bir cevap. 14 Mart 2016 tarihli *Elle* dergisi "Twitter'ın halihazırdaki endişe, güvensizlik, cinsel takıntı ve –ikinci kişiliğinin neden olduğu– varoluşsal dehşet kraliçesi"ni yere göğe koyamamaktadır: "Şoku atlatmış gibi görünmüyor, fakat atlatacak gibi." Roxane Gay'in sözleriyle, "bu denemeler üzücü ve rahatsız edici, fakat kendine has bir görkeme sahipler. Bugün bu dünyada nelerin yaşandığına dair bize çok şey söylüyorlar." Broder'ın coşkulu ve (kesinlikle) memnun okurlarının karşı karşıya kalacağı ikilem yazar tarafından daha ilk sayfalarda açıkça ifade ediliyor: "Dış sebeplere dayandırma [*external attribution*] denen nesnenin varlık nedeni size kendinizi bok gibi hissettirmektir. Bu kullanışlı araç başınıza gelen her güzel şeyi bir hata, asla sahip olduğunuz faziletlerin bir sonucu olmayan öznel bir şey olarak algılamanızı sağlar. Buna karşın yaşadığınız her kötü şey ise nesnel gerçektir ve daima kendi yanlışlarınızın sonucudurlar." (s. 1-2)

Doğumunuzla birlikte kaçınılmaz ve kesin olarak, sakinlerinin "dış sebeplere" dayanarak gerçek benliklerini oluşturmak gibi nahoş bir görevle yüz yüze oldukları bir dünyaya atıldığınızı düşünürsek, kitaptaki ilk ifadenin (ama aynı zamanda kitabın tamamından çıkan sonucun) şu olmasında şaşılacak bir şey yoktur: "Kendi rızası olmadan dünyaya bir çocuk getirmek etik bir davranış gibi görünmemektedir. Ana rahminden çıkmak pek de akıllıca bir iş değildir. Rahim, nirvanadır." Bu söylenenlerden sonra Melissa Broder'ın şu sanısı hiç tuhaf görünmez, hatta "kaçınılmaz sonuç" gibi görünür: "Ana rahminden çıkmayı istemezdim." Şu önemli ve kesin itiraf da öyle: "Ana rahminden çıktığımdan beri oraya dönmeye çalışıyorum." Neden? Çünkü "dünyadaki ilk günümde, nasıl yetersiz olunur, onu keşfettim." Ve bu keşif günbegün mükemmelleşmeye devam eder.

Melissa Broder'ın geri dönüş hayali kurduğu rahim, kendisinin de ifade ettiği gibi, bir nirvana örneğidir. Kavramın kaynağı olan Budizmde, nirvana ihtirasların, iştahın, şehvetin ve özlemin, sıkıntılar, kızgınlıklar, kusur bulmalar ve tacizlerle birlikte *sönüp gitmesini*, ister olumlu olsun ister olumsuz, ister keyif verici olsun ister acı verici, ister memnuniyet verici olsun ister rahatsız edici, *bütün* uyarıcı ve tutkuların (tıpkı bir mumun üfleyip söndürülmesi gibi) gerçekten "sönmesini" ifade eder. Yine Budist öğretide bu sönmeyle vaat edilen ise bir "egosuzluk" durumudur: Broder'ın ebedi "yetersizlik" hali dediği şeyin tam zıttı, yani sürekli kovalanıp asla ulaşılamayan, Tantalos* cezası gibi çıldırtıcı bir şekilde asla varılamayan bir nihai uğrak;ve kaderin seçimlerini özgürce yapanlardan kıldığı bizlerin yaşamaya mahkûm olduğu hayatın açık ki tam tersi. "Ana rahmine dönüş" ve dolayısıyla yeniden nirvanaya ulaşma arzusu geri döndürülemez ve dolayısıyla hiçbir umut kalmayacak şekilde kaybedilmiş cennete duyulan –ve Adem ve Havva'nın torunlarına musallat olmuş– nostaljik özlemin bireyselleşmiş münzevi versiyonudur. Kişinin kendi hatalarının, gaflarının ve kabahatlerinin sorumluluğunu tek başına üstlenmesinin getirdiği tükenmişlik haline tek bir hamlede aniden ve kökünden son verme doğrultusundaki büyük arzu, tekrar tekrar ve kaçınılmaz bir şekilde, özgür seçim hakkına biçilmiş değerin yanında devede kulak kalacağı bir büyüklüğe ulaşır.

Günlük otopsiden –acı verici bir şekilde– fazlasıyla aşina olduğumuz dünyadan farklı ve fazlasıyla aşina olmaktan artık bıktığımız sıkıntılardan arındırılmış bir dünya için beslenen nostalji, özlem ve düşler (ki aslında alternatif bir var oluş durumu düşlerinden başka bir şey değildir bunlar) daha iyi (yani daha rahat, daha az sıkıntılı, halihazırdaki dünyanın sunmakta başarısız olduğu malları sunan ve bugünkü dünyanın dolup taştığı fenalıklardan esirgeyen) bir hayat doğrultusundaki kolektif arayışımızın yolu üzerindeki tabelalardır

* Yunan mitolojisinde tanrıların, çenesine kadar içine battığı sudan içmeksizin ve başının üzerinde sallanan binbir çeşit meyveden yemeksizin aç susuz bir hayata mahkûm ettiği Frigya kralı. (ç.n.)

yalnızca. Broder'ın rahim/nirvanası ise modern tarih serüvenimizin sonunda vardığımız yeri gösteren bir tabelaymış gibi görünüyor. Ortaçağ'ın Cockaigne ülkesi bu serüvenin başlangıcına işaret ediyordu: "Bir düş ülkesi hayal edin: Kızarmış domuzlar sırtlarına batırılmış bıçaklarla kolayca doğranmaya hazır vaziyette ortalıkta dolanıyor, ızgara kazlar uçup doğrudan ağızlara konuyor, pişmiş balıklar sudan fırlayıp insanların ayaklarının dibine düşüyor. Havalar her daim ılıman, şarap bedava, seks her istediğinde elinin altında ve bütün insanlar sonsuz bir gençliğin keyfini sürüyor."

Amsterdam Üniversitesi Flemenk Dili Edebiyatı onursal profesörü Herman Pleij, zihin açıcı çalışması *Dreaming of Cockaigne*'de[23] [Cockaigne'i Düşlemek], "ortaçağ köylülerinin iki lokma ekmek için günlük mücadele ve ağır çalışma koşullarında bir rahatlama sağlayan düşü" böyle kurgular.[24] Bir özgürlük ve bolluk dünyası düşüdür bu; bütün toplumsal kısıtlamalara "başkaldırılan (keşişleri tarafından dövülen başrahipler), cinsel özgürlüğün (kalçalarını kıvıra kıvıra yürüyen rahibeler) ve gani gani yiyeceğin (peynir yağan gökler) olduğu bir dünyanın düşü." Bana göre bu düş modern serüvene kapıları ardına kadar açtı ve sonrasında da tarih sahnesinin arkasından doğru ona sufle verip dürtükleyerek tüm güzergâh boyunca ilerlemesini sağladı ve böylece (fark ettirmeden ve istemeden de olsa) onu rahim/nirvananın muhteşem girişi için alan açma noktasına getirdi. Rahim/nirvana; sürdürülebilir özkimliklendirme/tanımlama, daha önce gerçekleştirilmiş tercihler sonucu oluşan hasarı onarmak için daha fazla tercihlerde bulunma ve bu tercihleri hayatın anlam(lar?)ının inşa edildiği inşaat malzemesi olarak kullanma şeklindeki üç bunaltıcı ve zorlu işin neden olduğu sıkıntıdan ferahlama sağlayan bir akışkan-modern prekarya düşüdür. Cockaigne tasavvuru bir harekete geçme çağrısıydı, ana rahminde erişilen nirvananın düşünü kurmak ise bir dinlenme yakarışıdır.

23 Herman Pleij, *Dreaming of Cockaigne: Medieval Fantasies of the Perfect Life*, Columbia University Press 2001 (çev. Diane Webb). Ayrıca bkz. http://cup.columbia.edu/book/dreaming-of-cockaigne/9780231117029.

24 https://en.wikipedia.org/wiki/Cockaigne.

Cockaigne tasavvuru yokluğun pençesindeki insanların mustarip olduğu kıtlık ve acziyete göre tasarlanmış bir ütopyaydı. Rahme/nirvanaya dönüş ise sevinç ve neşe veren fakat aynı zamanda zorlu külfetler de getiren bir aşırı bolluğa –fırsatların, seçeneklerin, seçimlerin, baştan çıkarıcı heyecanların, hoş ve cazibeli şeylerin ve olası hamlelerin ve fakat aynı zamanda bunların her birinin fazlasıyla taşıdığı (oynanan kumarı) kaybetme risklerinin bolluğuna– göre tasarlanmış bir ütopyadır – bolca bulunan bütün bu şeylerin ceremesini çekmeye mahkûm edilmiş, bu nedenle de bütün bu bolluğun yarattığı efsundan kurtulmuş, yorgun ve bezgin insanlar için, hayata geçirilmesi dehşet verici ve uyarıcı bir şekilde yaklaşan Cockaigne'de fark ettikleri şeyle moralleri bozulup yılgınlığa sürüklenen insanlar için tasarlanmış bir ütopyadır.

*

Umberto Eco,[25] George Herbert Mead'in "I" karşısında "Me" diyalektiği üzerine analizinin tetiklediği uzun tartışmaları adeta yeniden kurgulayarak özetlerken, "benlik içinde bir ötekine sahip olmak insan olmanın 'temel koşulu'dur" der:

> Bizi tanımlayan ve biçimlendiren [bu içimizdeki ötekinin] bakışıdır. Nasıl yemeden ve uyumadan yaşayamıyorsak, aynı şekilde bu ötekinin bakışı ve tepkisi olmadan da kim olduğumuzu anlayamayız. Öldüren, tecavüz eden, çalan ya da zulmeden insanlar bile bunu istisnai durumlarda yapar, yaşamlarının kalan kısmını arkadaşlarının onayını, sevgisini, saygısını ve övgüsünü dilenerek geçirir... Herkesin bizi asla görmeme, bize sanki yokmuşuz gibi davranma kararını verdiği bir toplumda yaşamak bizi ya delirtir ya da öldürürdü.

25 Bkz. Eco, "When the Others Appear on the Scene" – Cardinal Carlo Maria Martini'ye yazılmış mektup, *Five Moral Pieces* içinde, çev. Alastair McEwen, Vintage 2001 [Türkçesi: *Beş Ahlak Yazısı*, çev. Kemal Atakay, İstanbul: Can, 2017, 8. baskı].

Bunun alternatifi ise, Eco'nun sözleriyle, "cinsellik, diyaloğun verdiği hazlar, evlat sevgisi ya da sevdiğini kaybetmenin acısı hakkında hâlâ hiçbir şey bilmeyen ve tek başına yaşayan bir tür hayvan"dır. Ve 2.500 yıl önce Aristo'nun da gözlemlediği gibi, yalnızca melekler ve hayvanlar *polis*'in dışında, yani hemcinslerinin refakati olmaksızın yaşayabilir. İnsanlar ne melektir ne de muhtemelen hayvan olmayı kabul edecektir. Diğer insanların refakati olmaksızın insan olmak ifadesinin kendisi sadece ve sadece bir oksimorondur.

İnsani birliktelik bir hayvanı insan yapan gerçekliklerin en zorlu ve en inatçı olanıdır. İnsanlar tek başına var olmak için yaratılmadığı gibi, tek başına bir insani hayat havsalanın alabileceği bir şey de değildir. Fakat rahim nirvanasının içinde hiçbir *öteki* insani varlık yoktur ve bundan dolayı aslında *hiç insan da yoktur*; zira "burada, içeride olmak nasıl da harika (sıcak, rahat ve huzurlu) hissettiriyor" diyebilmek için önce tam teşekküllü bir insan olmak gereklidir; tam teşekküllü insan ise, eğitimi ve oluş süreci ancak rahim geride bırakıldıktan sonra başlayan bir varlıktır. Öte yandan Cockaigne'de birlikte yaşayan insanlar, en küçük bir çaba göstermeksizin karınları sürekli tıka basa dolu olduğundan ve dolayısıyla hayatın getirdiği zorunlu ve acil görevlerden azade kılındıklarından, birbirleriyle göz teması kurmaya ve birbirlerinin elini sıkmaya çok da ihtiyaç duymayacak ya da buna pek fırsat bulamayacaklardır. Dolayısıyla sıcak nirvananın kıymeti bilinen ve hayalleri süsleyen bir yer olabilmesi için, bir süreliğine soğuk ve ayaz bir havada kalmak gereklidir. *Dolce far niente*, yani uyku getiren türden tatlı ve tasasız bir aylaklığın yarattığı mutluluk hali, eli kulağındaki sıkıntı ve ıstırapları saptama angaryası ve bunları büyümeden durdurup karşı hücuma geçmek ve neden oldukları hasarı onarmak için gösterilen çabalar olmazsa, pırıltısından ve çekim gücünden çok şey kaybedecektir ya da daha en baştan bu pırıltısını ve çekim gücünü hiç kazanamayacaktır.

"Rahme dönüş" fenomeni halihazırda geçerli olan varoluş koşullarındaki ayartıcı çekiciliğini, hayat görevlerinin ve bu görevlerin düzgün, standartlara uygun ve düzenlenmiş bir şekilde yerine getirilmesi sorumluluğunun insan birlikteliğinin -Ferdinand

Tönnies'in terminolojisiyle– *Gemeinschaft** ve *Gesellschaft*** (veya Victor Turner'ın çevirisiyle *communitas* ve *societas*) sektörlerinin/boyutlarının üzerinden alınıp –hem yüksek sesle ilan edilerek hem de el altından ve sinsice– bireylerin omuzlarına yüklenmesinin neden olduğu ekstra angaryaya borçludur. Gelgelelim, bu sorumluluğun yüklendiği bireylerin çoğu kendilerini ya da –çabalarını yargılayan, onaylayan ya da ayıplayan– çevrelerindeki insanları memnun edecek yeteneğe ve gerekli kaynaklara sahip olmamalarıyla bilinir ya da bunlara sahip olmadıklarını kısa sürede bizzat kanıtlayacaklardır. Görevlerin muazzam büyüklüğüne karşın bu görevlerin yerine getirilmesinde kullanılabilecek durumda olan araçların azlığının neden olduğu büyük uyuşmazlığın bir diğer örneğidir bu: Bireylerin omuzlarına kaldırabileceklerinden çok ağır, ebediyen altında ezilecekleri bir yük yüklenmiştir. Ana rahminde geçen dönemin bastırılmış anıları ile muğlak Cockaigne fantezilerinin, akışkan-modern dünyanın aktörlerini bu anı ve fantezilerin öngördüğü tür bir gelecekten "uzağa sürükleyen karşı konulamaz fırtına"yla sarsılmalarında şaşırtıcı bir şey yoktur. Kaçmakta acele ettikleri yeri tahmin etmek ve bu dürtüleri nedeniyle suçlanmalarına karşı çıkmak güç değil. Fakat nereye kaçıyorlar ya da –çoğunluğumuz itibarıyla– kaçıyoruz?

Tüketici piyasalarının ve bireysel tüketicilerin oluşturduğu akışkan-modern toplum Cockaigne düşünü diri tutan bir mekanizma olarak görülebilir. Zira bu toplum, Cockaigne düşünü fantezi alanından çıkarıp hemen hemen realist olasılıklar alanına naklederek, onu görüş alanına ve görünüşe göre yakında erişimi mümkün olacak bir duruma sokmuş, böylece bu düşü dayanılmaz bir cazibeye kavuşturmuştur. Fakat öte yandan aynı toplum, istek çıtasının sürekli olarak yükselmesi sonucunda, bu süreci tamamına erdirmeden ihtiyatla durmuş, böylece bu amaçla gerçekleştirilecek daha ileri çabaları gereksizleştirmiştir. Artık ekstradan evrensel olarak her yerde erişilebilir ve daima hizmete hazır dijital teknoloji aygıtlarının besleyip büyüttüğü sanal gerçeklikle de donanmış bu toplum ana rahmi-

* (Alm.) Komünite/cemaat. (ç.n.)

** (Alm.) Toplum. (ç.n.)

ne dönüş düşlerini de canlı tutacak ve ürkütücü bir şekilde gerçekçi kılacak benzer bir strateji uygulayabilir, uyguluyor da.

Ana rahmi genellikle yapayalnız yaşanan, fakat aynı zamanda yegâne sakininin prestijini sarsmaya ve onun ödül ve ayrıcalıklarını çalmaya çalışan bir rakibin meydan okumasının ve müdahalesinin de söz konusu olmadığı güvenli bir yerdir. Ana rahminin bu yegâne sakini –embriyo– düşünmek için bir akla sahip olsaydı, bu akıl doğal olarak öz-gönderimsel olurdu: Rahmin sakini kendi kaygılarının, irdelemelerinin ve aksiyolojik ilgisinin bütününün kanıta ihtiyaç duymayacak kadar aşikâr ve tartışmasız nesnesi olurdu. Deborah Lupton'ın[26] gözlemlerine göre, dijital teknolojilerin takdimi "kişinin bedenini ve hayatını oluşturan unsurların bir öz-gelişim ve öz-düşünüm formu olarak izlenmesini, ölçülmesini ve kaydedilmesini" (s. 1) kolaylaştırmış, aslına bakarsanız herkesin kendi başına yapabileceği bir iş haline getirmiştir. Bu sözlere şunu eklemek istiyorum: Varsayımsal embriyonumuza bir bilincin atfedildiği söz konusu izleme, ölçme ve kaydetme faaliyetleri tam zamanlı, kesintisiz, dışarıdan rahatsız edilmemiş, tam bir adanmanın söz konusu olduğu faaliyetler olacaktır; embriyo bunu dışarıdan bir emir ya da diğer türlü baskılar olmaksızın, kendi izini sürmeye "genellikle başkalarının hedeflerine ulaşmak amacıyla özendirilmeksizin ya da hatta zorlanmaksızın" yapar (s. 3). Rahimde, yani varsayımsal embriyomuzun dünyasında "ötekiler" yoktur, dolayısıyla öz-izleme zorunlu olamaz ve cesaretlendirme de gereksizdir. Lupton'ın mütemadiyen vurguladığı gibi, "diğerlerinin amaçları için de kullanılabilecek kişisel bilgi üretmek üzere hayatlarının değişik veçhelerini izlemeleri için sık sık cesaretlendirilen, 'dürtüklenen', buna mecbur bırakılan ya da açıkça zorlananlar" (s. 3-4), embriyonun da er geç aralarına katılacağı insanlardır artık: "Öz-izleme; öz-farkındalık, yansıtma, kendini idare etme/yönetme ve yaşam fırsatlarını geliştirme noktasında sorumluluk alma hususlarındaki kültürel beklentilerle uyumlu bir bireysellik pratiği olarak teorileştirilebilir. Bundan dolayı öz-izleme, neoliberal girişimci yurttaş idealinin yüceltilmesini temsil eder." (s. 68)

26 Deborah Lupton, *The Quantified Self*, Polity 2016.

Dahası, neoliberal yönetim altında hemen hemen kültürel "zorunluluk" haline gelmiş bu "neoliberal girişimci ideal", "rahme dönüş" fenomeninin neden ortaya çıktığının anlaşılması noktasında çok büyük bir katkı sunar. Bu fenomen, halihazırdaki hâkim yaşam felsefesine başarılı bir sosyal entegrasyonun ürünüdür. Bütün başarılı sosyal entegrasyon hikâyeleri gibi bu da "yapmak zorundayım"ın "yaparım"a dönüşmesiyle başlar, ilkinin ikincisi içinde eriyip özümlenmesiyle ve "zorunluluk"un artık zorunluluk olarak görülmemesi ve neredeyse görünmez olmasıyla tamamına erer. Gözlemlere göre, bu tür sosyal entegrasyona nadir durumlarda bir kafes gibi görülüp öfkeyle değil de, bir mancınık gibi görülüp tasviple yaklaşılmıştır. En nihayetinde her sosyal entegrasyonun amacı insanları yapmak zorunda oldukları şeyi kendi istekleriyle yapmaya şartlandırmaktır.

Frank Bruni[27] içine sürüklendiğimiz ve fakat memnuniyet ve minnettarlıkla da vardığımız durumu kusursuz bir şekilde özetler:

> Facebook'un yarattığı tehlikeye dikkat çekenler haklı: Akıllı telefonlarımızda, tabletlerimizde ve bilgisayarlarımızda sevdiğimiz siteler içinde gezinerek ve kişiselleştirilmiş içerikler arasında ilerleyerek geçirdiğimiz hemen her dakika kaçınılmaz bir sona doğru yönlendiriliyoruz. Uymaya zorlanıyoruz.
> Fakat bundan dolayı suçlanması gerekenler, Mark Zuckerberg'in kadrosunu yukarıdan iplerle idare eden görünmez kuklacılar değildir. Gerçek suçlu biziz. Laf gelip de bir bakış açısını tüm diğerlerinin üstüne çıkarmaya ve insanları bir sürü gibi kültürel ve ideolojik bakımdan kaskatı kabilelere doğru gütmeye dayandığında, Facebook'un bize yaptıklarının, bizim kendimize ettiklerimizin yanında, esamisi okunmaz.

Uymaya zorlanıyoruz ve zorlanmaya bayılıyoruz. Güdümlenmek yolumuzu kaybetme korkusuna son verir. Aşinalık bizi teskin eder ve yatıştırır, daha doğrusu teselli ve yatıştırma gerektiren durumlarla aramıza güvenli bir mesafe koyar. Bizzat ben, Frank

27 Frank Bruni, "How Facebook Warps Our World," *New York Times*, 22 Mayıs 2016; erişim: https://www.nytimes.com/2016/05/22/opinion/sunday/how-facebook-warps-our-worlds.html.

Bruni'nin sözünü ettiği "Mark Zuckerberg'in kadrosunu yukarıdan iplerle idare eden görünmez kuklacılar"dan feyz alarak, genellikle arayışında olduğumuz ve içinde hevesle kendimizi idare ettiğimiz dışa kapalı mini evreni ifade etmek için "rahatlık bölgesi", "yankı odası" ve "aynalı salon" ifadelerini kullandım. "Rahatlık bölgesi" rahatsız edici ve yıldırıcı kakofoniden uzaktır: Orada duyduğunuz tek ses kendi çıkardığınız sesin yankılarından, gördüğünüz tek şey ise kendi suretinizin yansımalarından ibarettir; elektronik zımbırtıların bizi getirebileceği –ve yardımımızla da getirdiği– rahim nirvanasına en yakın yerdir. Sanal çevrimiçi dünyada, internet bizim müthiş güçlü ve gücünü bütün gücümüzü harcayarak elimizden geldiği kadar daha da artırmaya ve büyütmeye çalıştığımız motorlara sahip akıllı araçlarımızdır.

Bruni Jonathan Haidt'ın *The Righteous Mind*'ından [Doğru Akıl] (2012) şu alıntıyı yapar: "İstediğimiz şeylerden birisi de bizim gibi düşünen insanlarla daha çok, bizden farklı olan insanlarla ise daha az vakit geçirmektir." Ve internet operatörleri bunu bize lütfetmekte fazlasıyla isteklidir: Bruni'nin de işaret ettiği gibi, "internet bize daha çok –artık o her neyse– 'aynı'yı verecek şekilde tasarlanmıştır." Buna şunu ekleyeceğim: aynı zamanda ve daha önemlisi –yine artık o her neyse– "farklı"yı da gizleyecek şekilde tasarlanmıştır.

Bruni'nin vardığı rahatsız edici sonuca ben de katılıyorum: "Kablolu televizyon şebekelerinin yayılması ve internetin büyümesi dünyamızı daraltmak yerine genişletme umudu veriyordu. Fakat öyle olmadı, daha hızlı ve daha tam bir şekilde aynı kafaya sahip olduğumuz insanlarla birlikte olduğumuz adacıklara çekilmemize yol açtı."

Güçlü "Hobbes'a dönüş" akımının iki etkili kolu olan "kabileye dönüş" ve "rahme dönüş" fenomenleri neredeyse aynı kaynaktan türüyor: öfke uyandıracak kadar değişken ve belirsiz şimdi'de saklı olan gelecekten duyulan korku. Her iki kol da aynı çıkmaz sokaklar karmaşasında yitip gidiyor. Bu fenomenlerin köklendiği kaynağı kurutmadıkça, onlara bir son verme şansımızın pek de olmadığını düşünüyorum. Yani anlayacağınız Tarih Meleği, ama güzellikle ama zorla durdurulmadıkça, kendi etrafında bir tur daha atmak üzere.

SONUÇ

Değişim İçin Geleceğe Bakmak

Halihazırda şu durumdayız: Bir parçalanmalar ve tutarsızlıklar çağının, her şeyin ya da hemen her şeyin olabileceği, fakat hiçbir şeye ya da neredeyse hiçbir şeye bir özgüvenle ve o şeyin iç yüzünü kesin bir şekilde görerek girişilemeyen türden bir çağın insanlarıyız. Kendi sonuçlarını takip eden sebepler ve kendi sebeplerini çok küçük ve gittikçe de küçülen bir başarıyla izleyen sonuçlar çağı bu; görünüşte sınanmış araçlar kendi yararlılıklarını artan bir hızla heba eder (ya da bu yararlılıkları tüketilir) iken, bunların yerini alacak araçlar için sürdürülen arayışın nadiren tasarım aşamasını geçtiği, bu alandaki başarının Malezya Havayolları'nın 370 numaralı uçuşunda düşen uçağın kalıntıları için yapılan arama faaliyetlerinde* kaydedilen başarıdan daha büyük olmadığı bir çağ.

Dolayısıyla bu aynı zamanda kalıcı bir araçsal kriz çağıdır. İktidar ve siyasetin ayrılmasının ve yakında gerçekleşecek boşanmasının (yani, etkili eylemin gerekli koşullarından başlıcasının parçalanması neticesinde iktidarlar siyasi kontrolden kurtulurken, siyasete sonu gelmez bir iktidar eksikliğinin musallat olmasının) neden olduğu krize ek olarak (ya da daha doğrusu bu krizin üstüne), bir de halihazırdaki –ve büyük ihtimalle gelecekteki– sorunlar arasında hızla ön sıralara yükselen bir başka araçsal kriz daha söz konusudur: kurumsallaşmış yetersizlik ve araçsal uyuşukluğa dair

* 8 Mart 2014 tarihinde Kuala Lumpur'dan Pekin'e uçarken kaybolan/düşen Malezya Havayolları'na ait uçağın izine, havacılık tarihinin en kapsamlı arama/tarama faaliyetlerine rağmen rastlanamamasına gönderme yapılıyor. (ç.n.)

endişeler. Bu noktada Ulrich Beck'in son dönemlerinde işaret ettiği bağdaşmazlık aklıma geliyor: henüz doğum sancıları aşamasının çok da ötesine geçememiş bir *kozmopolit farkındalığa* (kozmopolit bilinçten söz bile etmiyorum) sahipken, ileri bir kozmopolit duruma (evrensel, dünya çapında bir karşılıklı bağımlılık, etkileşim ve mübadele durumu) çoktandır sokulmuş olmak.

William Fielding Ogburn bugünleri görseydi, mevcut durumumuzu nitelendirmek için, yaşam koşulları dışarıdan yoğun bir "modernleşme" baskısına maruz kalmış, fakat yine de ne mutlu ki (zararlarına olsa bile) modern zihniyet ve davranış kurallarından azade kalmış "vahşilerin" içine düştüğü durumu tarif etmek üzere 1922'de kullandığı "kültürel gecikme" kavramına başvururdu. Fakat belki de bir düzeltme yapmak gerekiyor: zira diğer sorunlar bir yana, "henüz modern olmayan" durumu bir "geri kalma" durumu olarak tanımlayan ve gecikmiş olanların önlerindekilerin seviyesine çıkmasına yardım etmesi beklenen "çoktandır modern" aklın günümüzdeki muadili nereden bulunabilir? Daha önemlisi ve günümüzdeki olumsuz durumu kavrama görevine daha uygun olan ise, Marx'ın bize, yani kendi tarihlerini kendileri yapan insanlara dair bulgusunu hatırlamaktır: "İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, fakat keyiflerine göre, kendi seçtikleri şartlarda değil, geçmişten aktarılmış, var olan verili koşullarda bunu yaparlar."[1]

Böyle bir çağda yaşayanların bir tedirginlik, kafa karışıklığı ve endişe hali içinde olması neredeyse kaçınılmazdır. Böylesi bir atmosfer hayatı her şey kılabilir ama keyif verici asla. Doğrudur, tüketici piyasaları çok çeşitli sakinleştiriciler, antidepresanlar ve her bir ruhsal sorun için bulunmuş ayrı ayrı ilaçlar sunar ve tüm bunlar çekilen psikolojik acıda geçici bir –memnuniyet verici ve rahatlatıcı– hafifleme vaat eder ve sağlar; gelgelelim bu ilaçlar şahsi (ve dahili) kullanım için tasarlanmıştır, kişilik-dışı ve kişilik-üstü gerçekliklere uygulanmak için değil, bu nedenle de tüketildiklerinde sorunun kaynaklarının ortadan kaldırılmasına katkı sunmak yerine, insanları içinde bulundukları durumun mahiyetine karşı körleştirirler.

1 www.gutenberg.org/files/1346/1346-h/1346-h.htm.

Kolektif durumumuz ve işlerimizin şimdiki hali üzerine yeterince düşündüğümüzde, şu soruyu sormaya hak kazanırız: Bu noktaya nasıl geldik?

MÖ 200.000 ile 150.000 arası civarlarında *Homo sapiens* türünün bazı mensuplarının Afrika'dan çıkarak, dünyanın geri kalanını fethedip iskân etme doğrultusunda uzun ve zorlu süreci başlatacakları Yakın Doğu'ya geçişinden bu yana geçen tarihini ortaya koymanın bir yolu da bu hikâyeyi toplumsal bütünleşme seviyesindeki zincirleme yükselişler olarak anlatmaktır. Bu dönemlerin avcı/toplayıcılarının oluşturduğu "ilkel sürü"deki insan sayısı kabaca 150'yi geçemezdi; zira elde edilen besin miktarı, bu sayıyı aşan –bir günlük yürüyüşle kat edilebilecek büyüklükte bir bölgede toplu av ve meyve/yemiş toplama yoluyla "kıt kanaat" yaşayan– ön-insan grubuna yetemezdi. Tarımın, yani toprağı işlemenin ve hayvancılığın ve ayrıca yiyecek depolamanın keşfiyle birlikte insanlar daha büyük gruplarda birleşebildiler; bu grupların boyutları aletlerin ve silahların gelişmesine, emeğin etkinliğinin ve ulaşım hızının artışına paralel olarak yüzyıllar ve binyıllar içinde büyüdü. Birbirini izleyen her bir genişleme ile birlikte "biz" kategorisinin kapsamı daha da genişledi; buna karşın paralel bir süreç içinde yakında ya da uzaktaki "onlar", yani insan türünün geri kalanı da kestirmeden yabancılar/dışarıdakiler kategorisine dahil ediliyordu: "biz OLMAYAN"lar, velhasıl çok sık olarak fiili ya da potansiyel düşmanlarımız kategorisine sokulmuş olanlar.

İstikrarlı birliklerin ve bu birlikler arasındaki az çok dayanıklı koalisyonların modelleri çağdan çağa, bölgeden bölgeye değişmekle birlikte, bunların tamamı aynı başlangıç, oluşum ve yeniden-üretim mekanizmasına, yani aynı ortaklık kurma/ortaklığı çözme, birleşme/ayrışma ve bütünleşme/bölünme diyalektiğine sahipti. Bütünleştirilecek birimlerin ilk önce "biz"den ayrılmış olması gerekiyordu. "Biz" (=ciddiyetle ve içtenlikle bütünleşmeyi istemeye ve onun için çabalamaya mahkûm, mecbur ve yazgılı olanlar) ile "onlar" (="biz"in oluşturduğu çekirdeğe "öteki" olanlar, ıslahı mümkün olmayanlar, sonsuza kadar bütünleşme sınırları dışında kalmaya yazgılı ve belki de aynı zamanda kararlı olanlar, bu neden-

lerle de sınırın bu yanına geçişi engellenmesi gerekenler) arasındaki ikili karşıtlıkta "onlar", kural olarak sabık –yapısalcı göstergebilimin terminolojisiyle, "imlenmemiş"– üye rolünü oynamışlardır; kimlerin "biz"i oluşturduğuna karar verilip ilan edilmeden *önce*, kimlerin "bizden farklı" olduğuna karar verilip ilan edilmesi gerekliydi; "onlar"ın kimliğinin saptanması "biz"in kimliğinin saptanmasının ve bu kimliğin tartışmasız bir meşruiyet kazanmasının gerekli (ve pek çok durumda yeterli) bir koşuluydu.

Avrupa, toprağa dayalı egemen modern devletlerin inşasında ayrışma yoluyla bütünleşme ilkesini uygulamak üzere, ulus-devletlerin inşa edildiği modern çağa yalnızca bu alet kutusuyla girmiştir. Bu gelişme süreci içindeki iki tarih dönüm noktası olarak kaydedilmeyi hak eder: 1555 ve 1648. Bunlardan ilkinde Avrupa'da iktidarda olan hanedanların temsilcileri her türlü dayanma gücünü yok edecek kadar uzamış kanlı ve yıkıcı iç savaşlara, yani Katolikler ile Protestanlar arasında karşılıklı olarak sürüp giden katliamlara bir son verebilecek çözümü beraberce tartışmak üzere, Augsburg'da toplandı. Nihayetinde bir çözüm de bulundu: *cuius regio, eius religio* (kelimesi kelimesine değil de biraz gevşek fakat tümcenin özünü kavrayan bir çeviriyle: "Egemen olan kimse, tebaasının hangi Tanrı'ya tapacağına karar verecek olan da odur"). Ne var ki temsilcilerin bir kez daha yollara düşüp, bu sefer Münster ve Osnabrück'e giderek, anlaşmanın tarafı olan hanedanların kralları ve prensleri için Augsburg ilkesinin uygulanmasını eşanlı olarak meşru ve zorunlu kılacak anlaşmaya imzalarını koyabilmeleri için, neredeyse bir asrın daha geçmesi gerekti (tabii arada geçen süre içinde, her biri ardında sayılamayacak kadar çok kurban bırakan, Reform hareketi ile Karşı-Reform hareketi arasında bir 30 yıl daha süren savaş ve bir dizi salgın hastalık yaşandı). Bahsi geçen ilkenin pratikteki uygulaması savaş halindeki iki mezhebin inananlarının yaşadığı bölgelerin karşılıklı olarak birbirinden ayrılması ve tapınılacak olan şeyi seçme hakkının toprak üzerindeki egemenlere verilmesi şeklinde gerçekleşti. Rekabet halindeki kiliselerden birisine pozitif diğerine ise negatif ayrımcılık yapmak egemenlerin güçleri ve yetkileri dahilindeydi, tebaası arasında olup mezhebini değiş-

tirmeyi kabul etmemiş olanların hâkim inanca boyun eğmeyi bu reddedişlerini nereye kadar tolere edebileceğine ve edeceğine (ya da etmeyeceğine) karar vermek de onların takdirine bırakılmıştı.

Augsburg toplantısından iki yüzyıl sonra, o zamanın Avrupa'sındaki en zengin ve en önde gelen kültür, sanat ve ticaret merkezlerinden birisi olan Lizbon üç yıkım (bir deprem, onu izleyen bir yangın ve felaketler zincirini tamamlayan bir tsunami) yaşadı. Bu felaketler, Aydınlanma'nm en seçkin kafalarına, toplumsal işleyişin düzenlenmesinde ilahi tasarımın hikmeti üzerinde yeniden düşünme, yeniden değerlendirme ve yeni bir pozisyon alma fırsatını verdi. Voltaire, *Poème sur le désastre de Lisbonne*'da [Lizbon Felaketi Üzerine Şiir], Tanrı'nın yarattıkları arasında başlıcası olan doğayı suçlayarak, ahlaki kayıtsızlığın ve cezai adaletsizliğin Lizbon'dan yansıyan gerçek yüzünü ortaya koyup ("*l'innocent, ainsi que le coupable, subit également ce mal inévitable*"),* böylece kötülük insanların kontrolü altına alınmadıkça iyiliğin onun üzerinde zafer kazanmasının olanaksız olduğunu kanıtladı. Voltaire bu sonuçtan şu yargıya vardı: *Deus*** yaratma işini bitirdikten sonra *absconditus* [saklı/gizli] hale geldi; artık dünyanın yeni –bu sefer insani– bir idare altına girmesi gerekiyordu.

Bu mesajın yeni hâkim felsefe ile insanların aklına ve tutumlarına nüfuz etmesi zaman aldı. Lizbon felaketi ve sonrasında yaşananlar tarihsel bağlamını yükselen mutlakiyetçi monarşilerde buldu ve Aydınlanma filozoflarının yukarıdaki mesajı, diğer filozoflara ve onların güçlü ve kadirimutlak olduğu varsayılan koruyucularına yönelik, zamanın –neredeyse sınırsız bir otoriteye ve yukarıdan aşağıya insan gerçekliğini değiştirme kapasitesine sahip olduğu farz edilen– mutlak monarklarının kanun yaparken verdikleri kararlara aydınlanma ışığını yansıtma çağrısı olarak alındı; böylece dilsiz ve uyuşuk doğanın, bırakalım güvence haline almayı, sağlamayı bile başaramadığı iyiliğin kötülük üzerindeki zaferini güvence altına alabileceklerdi.

---

* (Fra.) "Masum ya da suçlu herkes kaçınılmaz kötülüğe maruz kalır." (ç.n.)

** (Lat.) Tanrı. (ç.n.)

Bununla birlikte Münster ve Osnabrück'ten iki asır sonra yaşanan 1848 "Ulusların Baharı"ndan başlayarak, *cuius regio, eius religio* formülü, formüldeki *regio*'nun,* egemenliğinin aydınlanmış olması umulan monarktan alınıp yakın zamanda özgürleşerek oy hakkına kavuşmuş ve bu yeni versiyonunda ulusun, devletin ve ulus-devlet inşasının hizmetine koşulmuş *le peuple*'e** devriyle karakterize olan yeni döneme ve koşullara uyarlandı. Bu revize edilmiş formül ve formülü hayata geçiren uygulamalar Avrupa'nın emperyal/sömürgeci macerası sayesinde diğer kıtalara aktarıldıktan sonra, 1919-1921 yılları arasında düzenlenen Versailles Barış Konferansı'nda, konferansın başkanlığını da yürüten ABD Başkanı Woodrow Wilson tarafından, ("Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı" biçiminde) dünya çapındaki insani birlikteliğin evrensel bir ilkesi olarak ilan edildi.

Finans kaynaklarının, sanayinin, ticaretin, bilginin ve iletişimin küreselleşmesi ve insanlığın karşı karşıya olduğu varlık yokluk sorunlarının tartışmasız küresel niteliği ile, Wilson'ın bahsedilen ilkesi uyarınca insanlık durumunun bütün bu can alıcı unsurlarını yönetmesi öngörülen siyasi araçların endemik yerelliği birbiriyle nasıl bağdaştırılabilir? İnsanlığın karşı karşıya olduğu en zorlu, daha doğrusu buna göre alt seviyede ve ikincil olarak değerlendirilebilecek bütün diğer ikilemlerin çözümünün en nihayetinde bağlı olduğu bir üst-ikilemdir bu. Bu bağlamda yapılması gereken şeyle yapılabilecek şey arasında, gerçekten önemli olan şeyler ile uygulayıcıların önemli saydığı şeyler arasında, gerçekte olan şey ile olması arzu edilen şey arasında, insanlığın yüz yüze olduğu sorunların boyutları ile bu sorunları halletmekte kullanılan mevcut araçların etki alanı ve kapasitesi arasında büyük bir uçurum var. Geniş ve gittikçe de genişleyen bir gözlemci grubu tarafından desteklenen Benjamin Barber'ın ısrarla vurguladığı gibi: "Uyumlu kolektif eylemler gerçekleştirme kapasitesine sahip entegre sistemler (uzun) zincirinin şimdiye kadarki son halkası olan ulus-devlet yerine getirmek için

* Latincede bölge, alan anlamına gelen kelime; burada aynı zamanda toprağa dayalı egemenlik anlamında kullanılıyor. (ç.n.)

** (Fra.) Halk. (ç.n.)

tasarlanıp düzenlendiği görevi, yani bağımsızlık ve özerklik davasına hizmet etme görevini az çok hakkıyla yerine getirdi, fakat insanların dünya çapındaki karşılıklı bağımlığıyla karakterize olan günümüz koşullarında etkin bir şekilde görev yapmaya uygun olmadığı her geçen gün biraz daha ortaya çıkıyor. Sayıları çok fazla, ama kararlılıkları sayılarından da fazla olan put kırıcı izleyiciler (Mark Twain tarzı fazlasıyla abartılmış bir muziplikle ifade edersek) merhumun ölümünü ya da ulus-devlet çağının miadını doldurmak üzere olduğunu ilan etmekte acele ediyor.

Daha yüksek ve daha kapsayıcı (fakat aynı zamanda zorunlu olarak daha soyut, muhayyel ve duyularımızın kapsama alanından uzak) bir seviyeye entegre edilmiş siyasi ünitelerin ölçeğindeki genişlemeyi, bugüne kadar genellikle erişilebilir iletişim araçlarının kapasitesinde bir genişleme ve bunu izleyen, olabilirlikler alanındaki bir genişleme takip etti. Bu yolda atılan her bir adım yeni bir seçenekler setini insanlığın gündemine getirmiş, ayrıca karşılıklı olarak uzlaşmaz –savunmacı ve saldırgan, muhafazakâr ve ilerici, ileriye bakan ve geriye bakan– tutum kalıpları arasındaki –bazen alev alev parlayan ama ateşi hiçbir zaman tamamen sönmeyen– çatışmanın yeni tekrarları için de zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte, bütün bu adımların o noktaya kadar paylaştığı özellik "bizonlar" bölünmesinin ve bütünleşmenin sınırlarını yeniden çizmek ile ayrılığın ön saflarını yeniden sıralamak arasındaki yakın bağlantının yeniden müzakeresiydi.

İnsani bütünleşme seviyesinde –şimdilerde gündemde olan– bir sonraki yükselişin yarattığı güçlükte gerçekten ve hiç görülmemiş derecede yeni olan şey, ve ayrıca kolektif bilinci, bu bilincin esinlediği ve meşrulaştırdığı tutum ve davranışlar ile birlikte çoktan ulaşılmış karşılıklı bağımlılık ve etkileşim seviyesine çıkarmanın (ya da Ulrich Beck'in öğretisine uygun şekilde ifade edersek, kozmopolit durumu kozmopolit farkındalıkla tamamlamanın) önündeki daha önce hiç karşılaşılmamış ve dokunulmamış engel burada yatar. Bugün yürütülen 'bir bütün olarak insanlığın bütünleşme seviyesini yükseltme' mücadelesi, bütünleşmenin kapsamını daha yüksek bir seviyeye çıkarmak için yürütülmüş ve en nihayetinde başarılı da olmuş bütün

önceki mücadelelerden kökünden farklı olarak, her ikisi de daha önceleri sınanmış ve zafere ulaşmak için vazgeçilmez olduğuna inanılmış *"ortak düşman belirleme" silahı ile "biz-onlar karşıtlığı" aracını kullanamaz.* Varsayılan "kozmopolit farkındalık" iki tanımlayıcı özelliğe sahiptir: açık kapılar ve daimi bir katılım çağrısı. Bu farkındalığın gelişimini tamamlaması "biz-onlar" bölünmesinin temelleri olan "düşman" ve "bir kez yabancı olmuşsan sonsuza kadar öyle kalırsın" anlayışlarının terk edilmesi anlamına gelir. Dolayısıyla bu uğrağın karşı karşıya olduğu zorluk insanlık tarihinde ilk kez ayrılığa bel bağlamayan bir bütünleşmeye dayanmasından kaynaklanır. Bu zorlukla cesaretle ve yakın zamanda yüzleşileceğine dair çok az işaret var. Samuel P. Huntington bu bağlamdaki günümüz eğilimlerini etkili bir şekilde özetlemiştir: Soğuk Savaş sonrası dünyada "insanlar yeni ama aslında çoğu durumda eski kimlikleri keşfediyor ve kendilerini yeni ama aslında çoğu durumda eski düşmanlarla savaşlara sürükleyen yeni ama aslında çoğu durumda eski bayrakların altında yürüyorlar."[2] Huntington bu görüşlerini desteklemek için Michael Dibdin'in bir romanından "Venedikli bir milliyetçi demagog tarafından belagatle ifade edilmiş acımasız bir *Weltanschauung*"* aktarır:

> Gerçek düşmanlar olmadan gerçek dostlar olamaz. Olmadığımız şeyden nefret etmedikçe olduğumuz şeyi sevemeyiz. Bir asırdan ve bol miktarda duygusal ikiyüzlülükten sonra acı verici bir şekilde yeniden keşfettiğimiz eski hakikatlerdir bunlar. Bunları reddedenler ailelerini, miraslarını, kültürlerini, doğuştan kazandıkları haklarını ve tam da kendilerini inkâr eder. Bu inkârcılar kolay kolay affedilmeyecektir.[3]

2 Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations, and the Remaking of World Order*, Free Press 1997, s. 20 [Türkçesi: *Medeniyetler Çatışması*, çev. Murat Yılmaz, İstanbul: Vadi, 2015].

* (Alm.) Dünya görüşü. (ç.n.)

3 Michael Dibdin, *Dead Lagoon*, Buraya aktarılan bölüm Faber & Faber 2012 baskısının e-kitap versiyonundan alındı.

Dibdin'in yarattığı bu "Venedikli milliyetçi demagog" karakterinin adı Ferdinando Dal Maschio'dur: "Lega Veneta"* hareketinin kurucularından birisi ve "duygusal ikiyüzlülüğün" kalıntılarından biri olan İtalya Cumhuriyeti'nden ayrılıp uzaklaşmış bir Venedik'ten idare edilen Nuova Repubblica Veneta'nın** bir savunucusu. Başkenti Milano olacak bağımsız bir Padania*** için benzer bir işlemin yapılmasını talep etmesi nedeniyle adı pek de hayırla anılmayan gerçek bir figür olan Umberto Bossi'yle bile keskin bir karşıtlık içindeki bir figürdür bu; öyle ki Bossi'yi yeterince radikal bulmaz, "dostları" arasına girmeye layık olmayan bir kişi olarak görür onu ("Biz Venedikliler kendi kaderimizi kendi ellerimize almalıyız... Bir asırdan fazla bir süredir milliyetçilik kuruntusunun [önce Avusturya İmparatorluğu'nda, sonra da Roma'dan yönetilen İtalya'da] bizi aldatmasına izin veriyoruz. Şimdi de bize, kendimizi uysalca Milano iktidarının ellerine bırakma çağrısı yapanlar var").

Yukarıdaki cümleler demagog Dal Maschio'nun halka açık söylevlerinden alınmıştı. Şimdi aktaracağımız cümleler ise kendi kendini yetiştirmiş bir düşünür ve teorisyen olan Dal Maschio'nun samimi itiraflarından alındı: "Merkez artık tutunamaz... Aksiyon çevrede. Yeni Avrupa'da çevre merkezdir. Şimdi eve dönme zamanıdır. Köklerinize, gerçek, anlamlı ve baki olana dönme zamanıdır"; "Yeni Avrupa'da ait olma duygusundan yoksun köksüz serseriler ve kozmopolitler için bir yer olmayacak. Yeni Avrupa hem fiziki hem de ideolojik sınırlarla dolu olacak ve bu sınırlar sıkı şekilde korunacak. Ya gerekli evrakları alacak bir durumda olacaksınız ya da sonuçlarına katlanacaksınız."

Bu söylenenler söz konusu olanın gerçekten de acımasız bir *Weltanschauung* olduğu hissini verebilir, fakat hızla büyük ve gittikçe de büyüyen bir taraftar grubunu kendisine çeken bir dünya görüşüdür bu. Bu görüşü neredeyse mevta olmuş ulus-devlet bütünleşmesinin boşaltmakta olduğu odaya parçalanarak çoğalmayı

* Venedik Ligi. (ç.n.)
** Yeni Venedik Cumhuriyeti. (ç.n.)
*** Kuzey İtalya. (ç.n.)

koyan müstakbel hegemonik felsefe olarak ilan etmek ve "köklere dönüş"ün henüz doğmamış 'kozmopolit olarak bütünleşmiş insanlık' için hazırlanmış ama hâlâ boş duran odaya girdiğini söylemek çok da abartılı olmayacaktır.

Huntington'ın yukarıdakinden hiç de daha az acımasız olmayan *Weltanschauung*'u, Muschio'nun resmettiği şekliyle, "yeni Avrupa" imgesiyle gayet uyumludur ve bu haliyle hoşgörülü ve demokratik olan her şeye ve bilhassa da açık fikirli demokratik ailelere karşı nefret beslemekte birleşen farklı ülkelerden demagoglarca mutlaka onaylanacak, farklı görüşlerdeyken devşirip kazandıkları gittikçe büyüyen kalabalıkların hayranlığına ve coşkulu desteğine mazhar olacaktır. Huntington'a göre "Soğuk Savaş sonrası dünyada birleşme, parçalanma ve çatışma modellerini şekillendiren" faktör bundan böyle "kültür ve kültürel kimlikler" olacaktır. Bu dünyada "insanlar arasındaki en önemli ayrımlar ideolojik, siyasi ya da ekonomik ayrımlar değil, kültürel ayrımlardır":

> İnsanlar kendilerini soy, din, dil, tarih, değerler, gelenekler ve kurumlar üzerinden tanımlıyor. Kültürel gruplarla, yani kabileler, etnik gruplar, dini topluluklar ve uluslarla özdeşleştiriyorlar kendilerini... İnsanlar siyaseti yalnızca çıkar sağlamak için değil, aynı zamanda kimliklerini tanımlamak için de kullanıyorlar. Kim olduğumuzu, ancak kim olmadığımızı ve çoğu durumda ancak kime karşı olduğumuzu bildiğimiz zaman biliriz. (s. 20-21)

Huntington'a göre bu ilke an itibarıyla geçerli, geçici ve koşullara bağlı özel bir ilke değildir: "İnsanlar insanları daima biz ve onlar, grup-içi olanlar ve grup-dışı olan ötekiler, bizim medeniyetimize dahil olanlar ve şu barbarlar şeklinde tanımlama eğiliminde olmuşlardır." İnsanların bu baştan çıkarıcı eğilime her zaman kapılıp kapılmadıkları, gerçekten de kapılmak zorunda olup olmadıkları cevabı tartışmaya açık bir soru olmaya devam ediyor; bu soruyu yanıtlamak her halükârda ancak ve daima *geriye dönük bir yaklaşımla*, yani zaten olup bitmiş olanları referans alıp, öngörülemezliği ve en büyük akılları bile gafil avlayıp hazırlıksız yakalamaya olan

tutkusu nedeniyle pek de iyi gözle bakılmayan geleceği göz ardı eden bir yaklaşımla mümkün olacaktır. Fakat Huntington'ın Soğuk Savaş sonrası dönemde gerçekleşecek kopuşlara dair beklentisi doğrulanmaktan fazlasıyla uzak kalmış olmasına karşın, bu satırları yazmakta olduğum günlerde geçerli olan eğilimler, görünüşe göre, gelecekte onun önsezilerini doğrulayacak daha ileri düzeyde kanıtların ortaya çıkmasını neredeyse kaçınılmaz kılıyor.

Bu noktada en önemli soru Huntington tarafından tespit edilen ayartmaların reddedilip reddedilemeyeceği, reddedilebiliyorsa bunun hangi koşullarda mümkün olduğudur. Başka bir ifadeyle, suni sancı verilerek "kozmopolit olarak bütünleşmiş insanlık"ın sağlıklı doğumu gerçekleştirilebilir mi?

İnsanlığın önünde duran bu son derece önemli soruya verilmiş en ikna edici yanıtı (ne isteniyorsa anında olduran sihirli sözcüklerle hiçbir ilişkisi olmayan, tersine bizi başarısı asla garanti olmayan uzun ve çetrefilli bir çabaya çağıran bir yanıtı) Papa Francis'in bir konuşmasında buldum. Bu tür soruları sorabilecek ve onlara yanıt arayabilecek cesaret ve kararlılık ile dünya çapında dikkate değer bir otoriteye sahip yegâne figür olan Papa Francis'in 6 Mayıs 2016'da Avrupa Şarlman Ödülü'nü aldığı törende yaptığı konuşmada verdiği bu yanıt şuydu: *diyalog kapasitesi*. Bu yanıtı Papa'nın ağzından –hak ettiği gibi– kelimesi kelimesine aktaracağım:

> Şayet yineleyip durmaktan bıkmamamız gereken tek bir sözcük varsa o da şudur: diyalog. Günün omuzlarımıza yüklediği görev, mümkün olan her yol ve araçla diyalog kültürünü teşvik etmek ve toplumsal dokuyu bu şekilde yeniden inşa etmektir. Diyalog kültürü gerçek bir çıraklık eğitimi ve disiplini gerektiriyor: Bu sayede ötekileri muteber diyalog partnerleri olarak görmeyi, yabancılara, göçmenlere ve farklı kültürlerden insanlara –kulak verilmeye değer insanlar olarak– saygı göstermeyi öğreneceğiz. "Bir yüz yüze gelme formu olarak diyaloğa öncelik veren bir kültür"ün inşası ve "bir yandan adil, duyarlı ve kapsayıcı bir toplum yaratma hedefi için çabalarken, bir yandan da bir uzlaşma ve mutabakat aracının" (*Evangelii Gaudium*, 239) yaratılması süreçlerine toplumun bütün

üyelerini acilen dahil etmemiz gerekiyor. Çocuklarımızı diyalog silahlarıyla silahlandırdığımız ve onlara yüz yüze gelip müzakere yürütmek gibi haklı ve doğru bir dava uğruna mücadele etmeyi öğrettiğimiz ölçüde, barış kalıcı olacaktır. Böyle yaparsak çocuklarımıza ölüm ve dışlama değil, yaşam ve kapsama stratejileri geliştirebilen bir kültür miras bırakabiliriz.

Bu diyalog kültürü okullarımızda verilen eğitimin ayrılmaz bir parçası olmalı, disipline etme amacının ötesine geçip, genç insanların anlaşmazlıkları (alışkın olduğumuzdan farklı şekilde) çözmekte ihtiyaç duyacakları araçlara ulaşmalarına yardımcı olmalıdır. Acilen "koalisyonlar" kurmaya ihtiyacımız var: yalnızca askeri ya da ekonomik değil, kültürel, eğitimsel, felsefi ve dinsel koalisyonlar; birçok çatışmanın ardında genellikle ekonomik grupların gücünün yattığı gerçeğini ortaya koyabilecek koalisyonlar; insanları çirkin amaçlarla sömürülmekten koruma yeteneğine sahip koalisyonlar. Gelin insanlarımızı diyalog ve karşılaşma kültürüyle silahlandıralım.

Diyalog, beraberinde getirdiği her şeyle birlikte, bize hiç kimsenin salt bir izleyici ya da seyirci olarak kalamayacağını hatırlatır. En küçüğünden en büyüğüne kadar herkesin bütünleşmiş ve barışık bir toplumun yaratılmasında oynayacağı aktif bir rolü vardır. Bu diyalog kültürü ancak hepimiz onun planlamasında ve inşasında rol alırsak doğabilir. Mevcut durumda diğer insanların mücadelesini hiçbir şey yapmadan izlemek olacak iş değildir.

Hepimizin çok-kültürlü, çok-merkezli ve çok-çatışmalı dünyamızın yaralarını iyileştirebilecek bir diyalog kültürünün "planlamasında ve inşasında rol alması" gerektiğine göre, "hepimize" hitap eden bu konuşma herkesten önce biz *hoi polloi*'ye [sıradan halk] seslenmek için gerçekleştirilmiştir, kesinlikle salt –müzakere sanatında uzman olduğunu iddia eden (ve öyle olması da beklenen)– profesyonel siyasetçiler faydalansın diye değil. Papa Francis'in mesajının altında yatan niyet barış içinde bir arada yaşamanın, insanlar-arası dayanışmanın ve işbirliklerinin kaderini "TV'de seyredilen" yüksek siyasetin puslu ve belirsiz alanından çıkarıp, işyer-

lerine, ofislere, okullara, caddelere ve biz *hoi polloi*'nin karşılaşıp sohbet ettiği kamusal alanlara indirmek; meseleyi, yani insanlığın bütünleşmesi(nin) kaderini ve umudunu Samuel Huntington'ın *Medeniyetler Çatışması*'ndaki kafile kumandanlarının elinden alıp, hepimizin katıldığı ve birbirimize karşılıklı olarak birbirine yabancı medeniyetlerin, geleneklerin, dinsel inançların ve etnisitelerin temsilcileri ya da numuneleri biçiminde değil, şefkatli ya da duygusuz ebeveynler, sadık ya da sadakatsiz partnerler, yardımsever ya da yardım sevmez komşular, keyif veren ya da sıkıcı refakatçiler olarak göründüğümüz gündelik karşılaşmaların eline bırakmaktır.

Ne var ki, bunun gerçekleşebilmesi için, birbirimizi "muteber diyalog partnerleri" olarak algılayıp öyle muamele etmemizi sağlayacak bazı ek koşulların yerine getirilmesi gereklidir. Papa Francis'in bize hatırlattığı gibi, verimli bir diyalog geliştirme şansımız birbirimize karşılıklı olarak saygı gösterdiğimiz ve eşit statülerde olduğumuzu varsaydığımız, kabul ettiğimiz ve karşılıklı tanıdığımız ölçüde artacaktır:

Yeryüzünün sunduğu ve insan emeğinin ürettiği değer ve güzelliklerin adil paylaşımı salt insanseverliğin bir gereği değildir. Bu bir ahlaki yükümlülüktür. Toplumumuzu yeniden kurgulamak istiyorsak, özellikle gençler için onurlarıyla çalışıp insan gibi yaşamaya yetecek bir ücret alacakları işler yaratmamız gerekiyor. Bunun için de küçük bir azınlığa değil, sıradan halka ve bir bütün olarak topluma yarar sağlayan daha kapsayıcı ve eşitlikçi ekonomik modeller ortaya koymamız, akışkan ekonomiden sosyal bir ekonomiye geçmemiz gerekiyor.

İster Hobbes'a, ister kabileye, ister eşitsizliğe isterse de rahme dönüş şeklinde tezahür etsin, "...'ya dönüş" akımlarının önünü kesmenin hızlı, ustalıklı ve zahmetsiz bir yolu yok. Tekrar ediyorum: Günün görevi olan 'insanlığın bütünleşmesini bütün insanlık seviyesinde gerçekleştirmek,' büyük bir ihtimalle sonuna kadar sebatla sürdürülmesi ve tamamlaması görülmemiş derecede çetin, külfetli ve zorlu bir görev olacaktır. Kendimizi yanıtlardan çok

soruların, çözümlerden çok sorunların damgasını vurduğu, keza başarı ve başarısızlık şansının kılı kılına dengelendiği koşullarda hareket edeceğimiz uzunca bir döneme hazırlamalıyız. Fakat bu sefer, Margaret Thatcher'in suçlanageldiği örneklerin tam tersine, gerçekten de bir "başka alternatif yok" durumuyla karşı karşıya kalacağız. Zira yeryüzünün sakinleri, her zamankinden daha katı bir ya hep ya hiç durumuyla karşı karşıyadır: Ya yaşarken birlik oluruz ya da mezarda.

Çağımızın en önemli sosyal bilimcilerinden Zygmunt Bauman, 2017 yılında yazdığı bu son kitabında, yaşamı boyunca ilgilendiği pek çok konuyu bir arada tartışıyor: eşitsizlik, toplumsal değişim, teknik ve teknoloji, iletişim çağı ve sosyal medya, parçalanma, geçmiş ve gelecek, ütopya ve distopya…

Dünyanın gidişatına dair kritik soruları, çağdaş toplumun koşullarını gerçekçi bir bakış açısıyla kabullenerek soran yazar, on yıllarca süren çalışmalarının getirdiği bilgelikle, kapitalizmin ve *akışkan modernliğin* bizi çelişkili bir şekilde vadesi dolmuş sanılan geçmişteki toplumsal formlara doğru çekip çekmediğinin cevabını *Retrotopya*'da arıyor. Sınırları giderek "geçirgen" hale gelen ulus-devletlerin işlevsizleşmesinin doğurduğu politik iktidarsızlığın, değişimin sarsılmaz temposuyla birleşmesinin yarattığı "sosyal bozulma" ve "yaklaşmakta olan felaket" kaosundan çıkış yolu bulmaya çalışıyor ve geçmişle gelecek arasında sıkışmış olan dünyaya gözlerini kapatmadan önce, yaşadığımız çağın muhasebesini yapıyor. Bizi kötümser olmaya zorlayan bu koşullardan çıkış arayanlara bıraktığı entelektüel mirasına umudu katmayı ihmal etmeden…

ISBN: 978-975-570-922-2
9 789755 709222
16 TL
selyayincilik selyayin selyayincilik
www.selyayincilik.com